

ARTEFACT! RAPPORT 241

Wolphaartsdijk – Archeologische
Verwachtingskaart bebouwde kom

Gemeente Goes

Archeologisch Bureauonderzoek

ARTEFACT! RAPPORT 241

Wolphaartsdijk – Archeologische
Verwachtingskaart bebouwde kom
Gemeente Goes

Archeologisch Bureauonderzoek

G.P.A. Besuijen

Colofon

Titel	Wolphaartsdijk – Archeologische Verwachtingskaart bebouwde kom. Gemeente Goes. Archeologisch Bureauonderzoek
Auteur(s)	drs. G.P.A. Besuijen
Status rapport	Definitief
Datum	21 juni 2017
Projectcode	2015ART124
Projectleider	drs. G.P.A. Besuijen
Projectmedewerker(s)	drs. R. Emaus (GIS)
Opdrachtgever	Gemeente Goes
ISSN	2213-7424

Autorisatie	Naam	drs. J.E.M. Wattenberghe (Senior KNA Archeoloog)
	Datum	21 juni 2017
	Paraaf	

Artefact! Advies en Onderzoek in Erfgoed!

Riemensstraat 9
4543 BW Zaamslag
T 0115 851614
E info@artefact-info.nl
W www.artefact-info.nl

© Artefact! Advies en Onderzoek in Erfgoed, 2017

Artefact! Advies en Onderzoek in Erfgoed aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van het hierin verwoorde advies.

Inhoud

Samenvatting.....	7
Administratieve Gegevens	9
1 Inleiding	11
1.1 Aanleiding, Doel en Opzet van het onderzoek	11
1.2 Beleidskader	12
1.3 Onderzoeksgebied	14
1.4 Onderzoeksmethode	16
2 Landschappelijke ontwikkeling	17
2.1 Inleiding.....	17
2.2 Beknopte Geologische Geschiedenis van Zuid-Beveland	17
2.3 Geologie, Landschap en Bodem	19
2.4 Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN).....	24
3 Bewoningsgeschiedenis van Wolphaartsdijk	29
3.1 Prehistorie tot en met de Vroege Middeleeuwen.....	29
3.2 Historische gegevens.....	33
3.2.1 Poldergeschiedenis van het eiland Wolphaartsdijk	33
3.2.2 Oostkerke – Wolphaartsdijk.....	36
3.2.3 Cartografische gegevens.....	37
3.3 Archeologische Gegevens.....	49
3.3.1 Archeologische Monumentenkaart (AMK)	49
3.3.2 Onderzoeken en waarnemingen	50
3.3.3 Gemeentelijke vindplaatsen.....	53
3.3.4 Zeeuws Archeologisch Archief (ZAA).....	54
3.4 Recent gebruik: verstoringen en luchtfoto's	54
4 Archeologisch Verwachtingsmodel	59
4.1 Laagpakket van Wierden – Paleolithicum t/m Midden-Neolithicum	59
4.2 Laagpakket van Wormer – Laat Neolithicum.....	59
4.3 Hollandveen Laagpakket – Bronstijd, IJzertijd en Romeinse Tijd	60
4.4 Laagpakket van Walcheren – Vroege en Late Middeleeuwen, Nieuwe Tijd.....	61
5 Conclusie	65
Bronnen	67
Verklarende Woordenlijst.....	71
Tijdstabel	75

Bijlage 1 Verwachtingskaart Paleolithicum – Midden-Neolithicum

Bijlage 2 Verwachtingskaart Laat-Neolithicum – Romeinse Tijd

Bijlage 3 Verwachtingskaart Late Middeleeuwen

Bijlage 4 Verwachtingskaart 1500 – 1800

Bijlage 5 Verwachtingskaart 1800 – 1900

Samenvatting

In opdracht van de gemeente Goes heeft Artefact! Advies en Onderzoek in Erfgoed in juni-augustus 2016 een Archeologisch Bureauonderzoek uitgevoerd voor de bebouwde kom van Wolphaartsdijk (gemeente Goes). Doel van dit onderzoek is het opstellen van een archeologische waarden- en verwachtingenkaart waarbij het daarin opgestelde specifieke verwachtingsmodel richtinggevend kan zijn bij dagelijkse advieswerkzaamheden en vergunningprocedures.

In het voorliggend rapport is de archeologische verwachting van de bebouwde kom van Wolphaartsdijk, het voormalige Oostkerke, beschreven aan de hand van beschikbare literatuur, oud kaartmateriaal en eerder uitgevoerd archeologisch onderzoek. Daarnaast is de geogenese en geomorfologie van het gebied bestudeerd om een inschatting te maken van het archeologisch potentieel van vooral de periodes die historisch niet of nauwelijks gedocumenteerd zijn.

Uit het onderzoek is naar voren gekomen dat het onderzoeksgebied in een zone is gelegen waar geologische en landschappelijke fenomenen sterk bepalend zijn geweest voor enerzijds de mogelijke nederzettingskeuze en voor anderzijds hetgeen nog rest van de mogelijk aanwezige archeologische niveaus. Zo is het niveau waarop vindplaatsen uit de vroege prehistorie tot en met het Midden-Neolithicum aanwezig kunnen zijn, het pleistocene dekzand, in het grootste deel van het onderzoeksgebied weggeërodeerd. Alleen in het noordelijk deel kunnen eventueel nog vindplaatsen op dit niveau gelegen zijn. Voor het Laat-Neolithicum tot en met de Romeinse Tijd geldt dat plaatselijke erosie door een jongere getijdengeul de niveaus waarop vindplaatsen uit deze perioden gelegen kunnen zijn (Hollandveen Laagpakket en Laagpakket van Wormer) heeft weggeslagen.

Het onderzoek heeft aangetoond dat de omgeving van onderzoeksgebied na de Romeinse Tijd vaak ongunstig is geweest voor menselijke bewoning. Tot aan de Late Middeleeuwen (eind 10de eeuw) stond het gebied bloot aan de zee en was bewoning nauwelijks mogelijk. In deze tijd is een dik pakket mariene sedimenten (zand en klei) op het veen afgezet. Hierna werd het bedijkt maar ook meerdere malen wederom overstroomd. Ook van deze overstromingen zijn sedimenten in de ondergrond aanwezig. Vanaf de 10de eeuw is het gebied geëxploiteerd, al zal bewoning slechts sporadisch zijn geweest. Vanaf de 12de eeuw, maar mogelijk ook eerder, wordt de regio op grote schaal bedijkt en neemt de bewoning steeds meer toe.

Op basis van literatuuronderzoek, oud kaartmateriaal en eerder uitgevoerd archeologisch onderzoek, is getracht de bewoning van Wolphaartsdijk in de perioden 1000 tot 1500, 1500 tot 1800 en 1800 tot 1900 te reconstrueren, met als uiteindelijke doel het gemakkelijker kunnen inschatten van de mogelijk aanwezige archeologische waarden en het historisch grondgebruik in het onderzoeksgebied.

Administratieve Gegevens

Onderzoeksvorm	Archeologisch Bureauonderzoek
Projectnaam	Wolphaartsdijk Archeologische Verwachtingskaart bebouwde kom

Locatie

Provincie	Zeeland
Gemeente	Goes
Plaats	Wolphaartsdijk
Adres / Locatie	Bebouwde kom
RD coördinaten X/Y	NW 45.756 / 395.746 NO 465.570 / 394.952 ZW 45.718 / 394.423 ZO 46.658 / 393.803
Oppervlakte onderzoeksgebied	Circa 53 ha.

Gemeentelijk beleidskader

Bestemmingsplan	Bebouwde kom Wolphaartsdijk
-----------------	-----------------------------

Bekende waarden binnen plangebied

AMK-nummer	13.441
AMK-status	Terrein van hoge archeologische waarde
Archis waarnemingen	20.553, 419.654
Archis vondstmeldingen	Geen

Opdrachtgever

Naam	Gemeente Goes
Contactpersoon	Dhr. A. Dorleijn
Adres	Postbus 2118, 4461 GE Goes
Contactgegevens	T 0113 249687 E a.dorleijn@goes.nl

Bevoegde Overheid

Naam	Gemeente Goes
Contactpersoon	Dhr. A. Dorleijn
Adres	Postbus 2118, 4461 GE Goes
Contactgegevens	T 0113 249687 E a.dorleijn@goes.nl

Adviseur Bevoegde Overheid

Naam	Oosterschelderegio Archeologisch Samenwerkingsverband (OAS)
Contactpersoon	Dhr. K.J.R. Kerckhaert
Adres	Postbus 49, 4330 AA Middelburg
Contactgegevens	T 0118 670611 / 0113 249715 E kjr.kerckhaert@scez.nl

Beheer en plaats van documentatie

Naam	Zeeuws Archeologisch Archief (ZAA) Stichting Cultureel Erfgoed Zeeland (SCEZ)
Contactpersoon	Dhr. J.J.B. Kuipers
Adres	Postbus 49, 4330 AA Middelburg
Contactgegevens	T 0118 670879 E jjb.kuipers@scez.nl
Digitaal	e-depot: www.edna.nl

Uitvoerder

Naam	Artefact! Advies en Onderzoek in Erfgoed.		
Contactpersoon	Dhr. J.E.M. Wattenberghe		
Adres	Riemensstraat 9, 4543 BW Zaamslag		
Contactgegevens	T 0115 851614	M 06 13027900	E janwattenberghe@artefact-info.nl

Onderzoeksgegevens

Uitvoeringsperiode	Juni-augustus 2016
Archis onderzoeksmelding	3.992.997.100

1 Inleiding

1.1 Aanleiding, Doel en Opzet van het onderzoek

In opdracht van de gemeente Goes heeft Artefact! Advies en Onderzoek in Erfgoed in juni-augustus 2016 een Archeologisch Bureauonderzoek uitgevoerd voor de bebouwde kom van Wolphaartsdijk (gemeente Goes). Doel van dit onderzoek is het opstellen van een archeologische waarden- en verwachtingenkaart waarbij het daarin opgestelde specifieke verwachtingsmodel richtinggevend kan zijn bij dagelijkse advieswerkzaamheden en vergunningprocedures.

De onderzoeksopdracht omvat het uitvoeren van een uitgebreid archeologisch bureauonderzoek waarbij een inventarisatie wordt gemaakt van de verwachte en bekende archeologische waarden binnen het onderzoeksgebied, de bebouwde kom van Wolphaartsdijk, waar het gelijknamige bestemmingsplan (2007) geldt. Hierbij worden alle bekende gegevens met betrekking tot het onderzoeksgebied meegewogen. Dit bureauonderzoek resulteert in een gespecificeerd archeologisch verwachtingsmodel en een daarbij behorende archeologische waarden- en verwachtingenkaart.

Het doel van het archeologisch bureauonderzoek is het verwerven van informatie, aan de hand van bestaande bronnen, over bekende of verwachte archeologische waarden, binnen een omschreven gebied, om daarmee te komen tot een specifieke archeologische verwachting.

Het archeologisch bureauonderzoek is uitgevoerd conform de eisen gesteld in de KNA Versie 3.3 (protocol 4002) en de aanvullende richtlijnen van de provincie Zeeland.¹ Het bureauonderzoek is echter niet aangevuld met een verkennend booronderzoek, zoals wordt voorgeschreven in deze richtlijnen.

Afbeelding 1 Ligging van het onderzoeksgebied in Nederland.

¹ Regeling aanvullende richtlijnen voor archeologisch onderzoek in de provincie Zeeland 2014: Hoofdstuk 2.

Abbeelding 2 Ligging van het onderzoeksgebied in de regio. Schaal 1:100.000. Bron: Kadaster/Esri 2016.

1.2 Beleidskader

Rijk

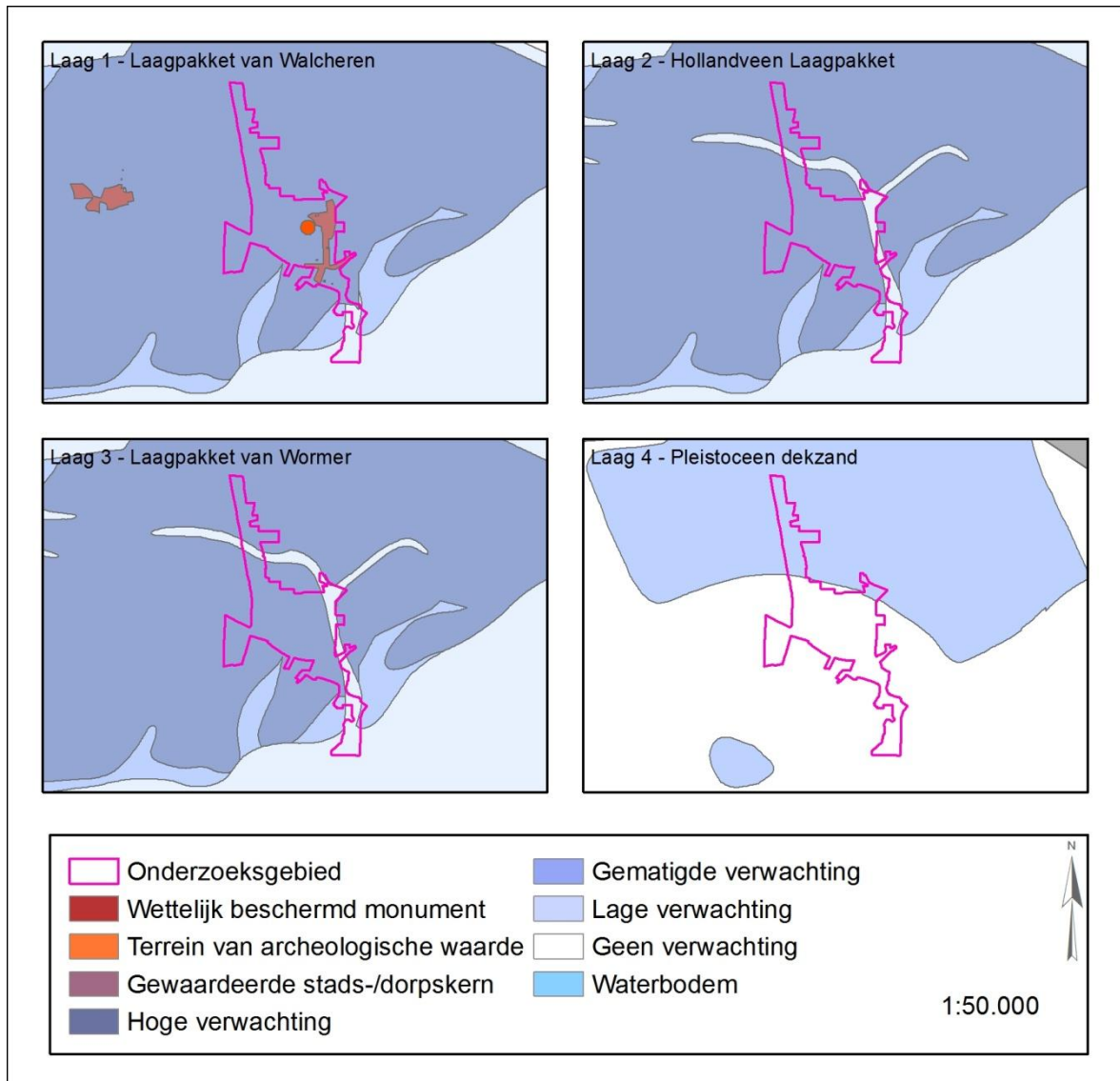
Sinds 1 september 2007 is de herziene Monumentenwet 1988 van kracht. Middels de 'Wet op de archeologische monumentenzorg' (Wamz) is hiermee het verdrag van Malta binnen de Nederlandse wetgeving geïmplementeerd. Het Europese Verdrag van Valletta beoogt het cultureel erfgoed, dat zich in de bodem bevindt, beter te beschermen. Deze wet regelt de bescherming van archeologisch erfgoed in de bodem, de inpassing ervan in de ruimtelijke ontwikkeling en de financiering van archeologische onderzoeken. De belangrijkste veranderingen als gevolg van deze nieuwe wetgeving betreffen:

- het streven naar behoud en bescherming van archeologische waarden in de bodem;
- de archeologische monumentenzorg wordt een geïntegreerd onderdeel van het ruimtelijk ordeningsproces;
- de kosten van archeologische werkzaamheden komen in principe voor rekening van de initiatiefnemer van bodemversturende activiteiten (principe van 'veroorzaker betaalt').

Vóór 2016 waren er verschillende wetten en regels voor behoud en beheer van cultureel erfgoed. Sinds 1 juli 2016 zijn die allemaal samengegaan in één wet en is de Erfgoedwet van kracht. De belangrijkste verandering met betrekking tot archeologie stelt dat bedrijven of organisaties die archeologisch vooronderzoek of opgravingen doen daarvoor nu een certificaat dienen te hebben.

Provincie

Het beleid van de provincie Zeeland ten aanzien van archeologie is vastgelegd in de Nota Provinciaal Cultuurbeleid 2013-2015. Daarnaast heeft de provincie in 2014 aanvullende richtlijnen opgesteld voor het uitvoeren van een bureauonderzoek (met verkennende boringen). In 2008 werd een Provinciale Onderzoeksagenda Archeologie Zeeland² (POAZ) opgesteld waarbij het hoofdthema, het dynamische landschap met contrasterende betekenissen centraal staat. Dit is uitgewerkt in drie grote diachrone thema's, welke verder zijn uitgediept in vier subthema's per periode.

Afbeelding 3 Projectie van het onderzoeksgebied op de maatregelen-in-lagen kaarten. Bron: Brugman et al. 2011.

Gemeente

Het vigerende bestemmingsplan Bebouwde Kom Wolphaartsdijk dateert uit 2007. Het nieuwe archeologiebeleid van de gemeente Goes is hier nog niet in opgenomen. De gemeente Goes heeft dit ondervangen door de Erfgoedverordening. Binnenkort zal een nieuw bestemmingsplan voor de bebouwde kom van Wolphaartsdijk worden opgesteld, waarin voorliggend onderzoek (de nieuwe verwachtingskaart) zal worden opgenomen.

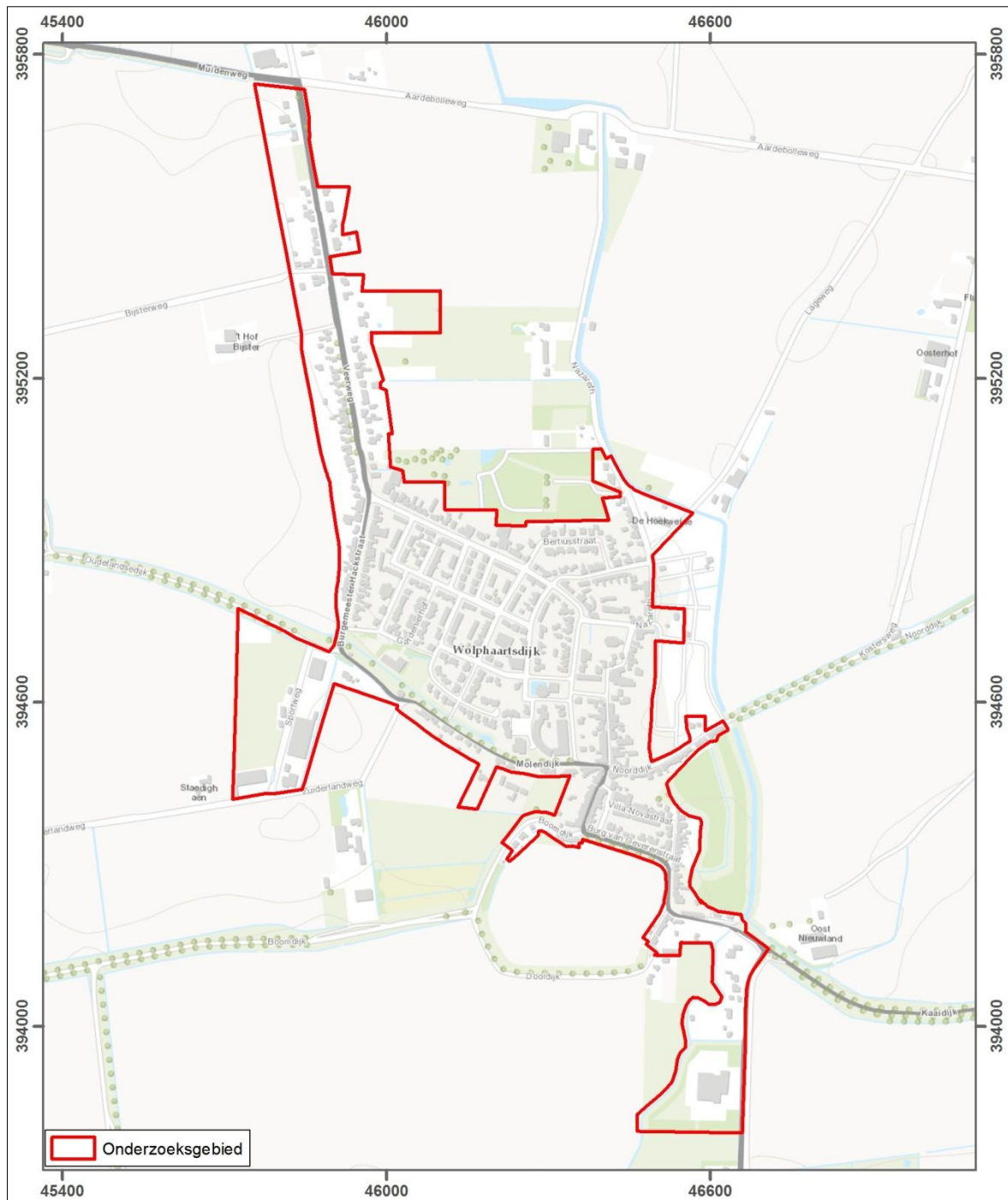
² Hessing, Alkemade & Van Heeringen 2008.

Het onderzoeksgebied is op de beleidsadvieskaarten, de Maatregelen-in-Lagen kaarten – gevisualiseerd op afbeelding 3– voor een deel gesitueerd binnen de gewaardeerde dorpskern van Wolphaartsdijk (categorie 3). Deze dorpskern bevat nederzettingssporen uit de Late Middeleeuwen/Nieuwe Tijd en is opgenomen in Laag 1 – Laagpakket van Walcheren. Het overige deel van het onderzoeksgebied is op Laag 1 grotendeels gelegen binnen een gebied waar een hoge verwachting geldt op het aantreffen van vindplaatsen en voor een klein deel in zones waar een gematigde en een lage verwachting geldt. Op Laag 2 – Hollandveen Laagpakket en Laag 3 – Laagpakket van Wormer, is het onderzoeksgebied eveneens grotendeels gelegen binnen een zone met een hoge verwachting. Dit betekent dat deze niveaus naar verwachting niet door mariene erosie zijn aangetast en er zodoende intacte vindplaatsen op gelegen kunnen zijn, uit respectievelijk de Bronstijd t/m Romeinse Tijd (Hollandveen Laagpakket) en het Laat-Neolithicum (Laagpakket van Wormer). Voor een klein deel ligt het onderzoeksgebied op Laag 2 en Laag 3 binnen zones met een gematigde en een lage verwachting. Op Laag 4 – Pleistoceen dekzand (Laagpakket van Wierden) is het grootste deel van het onderzoeksgebied gelegen binnen een zone waar geen verwachting geldt op het aantreffen van vindplaatsen uit het Paleolithicum t/m het Midden-Neolithicum. Dit betekent dat de top van het Pleistocene dekzand door mariene invloeden is geërodeerd, waardoor eventuele vindplaatsen verloren zijn gegaan. Voor het noordelijk deel geldt een gematigde verwachting.

1.3 Onderzoeksgebied

Het onderzoeksgebied betreft de bebouwde kom van Wolphaartsdijk (afbeelding 4), zoals deze is weergegeven op de plankaart van het bestemmingsplan Bebouwde kom Wolphaartsdijk.³ Dit gebied heeft een oppervlakte van circa 53 hectare. Binnen het onderzoeksgebied bevindt zich bebouwing, verharde infrastructuur (wegen, straten, trottoirs, etc.), groenvoorzieningen (tuinen, parken) en water (sloten, watergangen, vijvers, etc.).

³ Ruimtelijkeplannen.nl, geraadpleegd 23-03-2016.

Abbeelding 4 Projectie van het onderzoeksgebied op de Topografische Kaart. Deze contour komt overeen met het Bestemmingsplan Bebouwde kom Wolphaartsdijk (gemeente Goes). Bron: Kadaster/Esri 2016.

1.4 Onderzoeksmethode

Voorliggend Archeologisch Bureauonderzoek werd uitgevoerd conform de eisen gesteld in de KNA Versie 3.3 en de aanvullende richtlijnen van de provincie Zeeland (2014)⁴. Om tot een specifieke archeologische verwachting te komen werden volgende werkzaamheden uitgevoerd:

- Beschrijven van de opdracht en het beleidskader van voorliggend onderzoek;
- het raadplegen van de gemeentelijke maatregelenkaart-in-lagen;
- het vaststellen van het huidige en historische gebruik van het onderzoeksgebied en naaste omgeving;
- het bepalen van de landschappelijke (geologische en bodemkundige) kenmerken van het onderzoeksgebied aan de hand van bestudering van de bodem-, geologische en geomorfologische kaarten;
- het bestuderen van oude kaarten;
- het raadplegen van het Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN);
- het raadplegen van relevante literatuur en luchtfoto's;
- het inventariseren van gegevens uit het ARCHEologisch Informatie Systeem (ARCHIS) van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) te Amersfoort;
- het raadplegen van de Archeologische Monumentenkaart (AMK) van Nederland;
- het raadplegen van het Zeeuws Archeologisch Archief (ZAA);
- beschrijven van de bewoningsgeschiedenis en de historische ontwikkeling van het onderzoeksgebied en omgeving;
- inwinnen en verwerken van bekende grootschalige bodemverstoringen binnen het onderzoeksgebied (Geoweb gemeente Goes).

Bij het tot stand komen van voorliggend onderzoeksrapport werd gebruikt gemaakt van de hieronder genoemde historische of oude kaarten. Enkel de kaarten waarop nieuwe, afwijkende of kenmerkende informatie met betrekking tot het onderzoeksgebied wordt weergegeven, zijn afgebeeld in het rapport.

- Kaart van Zeeland, door Jacob van Deventer, 1546;
- Ostium Scaldis, kaart van de Zeeuwse Delta, door C. Sgrooten, 1573;
- Comitatus Zelandiae, door Z. Roman en N. Visscher, ca. 1656;
- Kaart van Beveland en Wolphaartsdijk, J. Blaeu, 1664.
- Kaart van Noordbeveland, Wolphartsdyk en Oostbeveland, D.W.C. en A. Hattinga, 1751;
- Kadastrale Minuutplans, 1811-1832;
- Topografische Militaire Kaart (Veldminuut), 1857;
- Chromo Topografische Kaart (Bonnebladen), 1914;
- Topografische Kaart 1950, 1962, 1984, 1993;
- Overzichtskaart van Zuid-Beveland door C. Dekker;
- Luchtfoto's en satellietfoto's, 1959, 1972, 1989, 2003, 2005 en 2007 t/m 2015.

⁴ Regeling Aanvullende richtlijnen voor archeologisch onderzoek in de Provincie Zeeland 2014: Hoofdstuk 1: Bureauonderzoek.

2 Landschappelijke ontwikkeling

2.1 Inleiding

In dit rapport is gekozen om zo veel mogelijk de nieuwe lithostratigrafische nomenclatuur te gebruiken en dus zo veel mogelijk de oudere Duinkerke-transgressies buiten beschouwing te laten. In onderstaande tabel wordt een overzicht gegeven waarin de oude nomenclatuur (RGD, Van Rummelen 1960) 'vertaald' wordt naar de nieuwe.

Tabel 1 Vertaling van de oude naar de nieuwe lithostratigrafische nomenclatuur. Bron: De Mulder 2003.

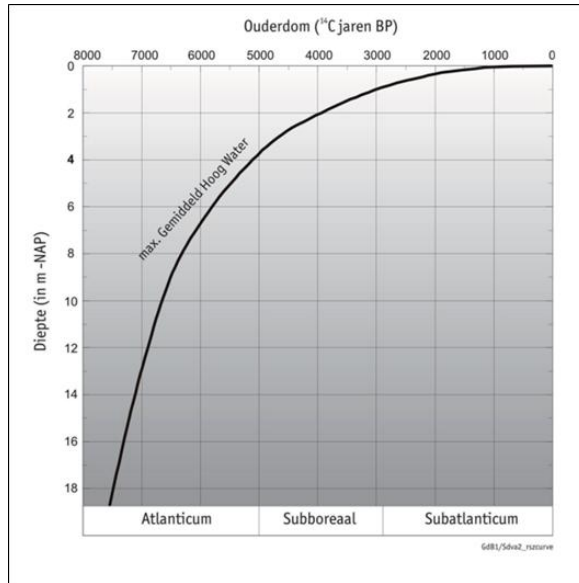
Oude nomenclatuur	Nieuwe nomenclatuur
Formatie van Twente	Laagpakket van Wierden (Formatie van Bostel)
Basisveen	Basisveen Laagpakket
Afzettingen van Calais	Laagpakket van Wormer (Formatie van Naaldwijk)
Hollandveen	Hollandveen Laagpakket (Formatie van Nieuwkoop)
Afzettingen van Duinkerke	Laagpakket van Walcheren (Formatie van Naaldwijk)

2.2 Beknopte Geologische Geschiedenis van Zuid-Beveland

Het onderzoeksgebied bevindt zich in het zuidwestelijke zeeleigebied van Nederland en is thans gelegen op Zuid-Beveland, op het voormalige eiland Wolphaartsdijk. De geologische basis, die bepalend zal zijn voor het uitzicht van het huidige landschap, begint na het laatste glaciaal (het Weichselien, tot 9.700 v. Chr.). Onder invloed van de stijgende temperatuur en het smelten van ijskappen in het Boreaal (7.220 – 8.640 v. Chr.) stijgt de zeespiegel en zal het pleistocene landschap langzaam vernatten (afbeelding 5). Hierdoor begint zich op lager gelegen delen van het landschap een laag veen (het Basisveen) te vormen.

Dit fenomeen deed zich eerst in het noorden van Beveland voor, maar de veengrens verschoof door de constante stijging van het waterpeil geleidelijk op naar het zuiden. Aan dit veenvormingsproces komt een einde in het Vroeg-Atlanticum (circa 6.000 v. Chr.).⁵ Door de sterke zeespiegelstijging en getijdenwerking liep het noordelijke deel van Zeeland geleidelijk onder water en ontstond een getijdengebied met platen, slikken en schorren. Grote delen van het pleistocene landschap werden door getijdengeulen uitgeschuurd. De afzettingen van het Laagpakket van Wormer (Formatie van Naaldwijk) werden in Zuid-Beveland bij een open kust gevormd in het Midden en Laat Atlanticum (vanaf 5.500 v. Chr.). Deze eerste holocene kustafzettingen zijn overwegend zandig.

⁵ Van Rummelen 1978, 62-64.

Afbeelding 5 Curve van de Holocene zeespiegelstijging in het Zuidwestelijke kustgebied van Nederland. Bron: De Boer 2005, naar Kiden 1995.

Vanaf het Subboreaal (het holoceen maximum) stagneert de stijging van de zeespiegel in die mate dat de sedimentatie en de stijging elkaar in balans houden. Er worden meer kleiige sedimenten afgezet. Deze klei is slap en bevat veel rietwortels. Deze wortels zijn een indicatie voor de veenvorming die op deze schorren begint plaats te vinden. Door een verlandingsproces begint zich veen te vormen op de getijdenafzettingen: eerst laagveen en naarmate de groei van het veen en de afname van het zoute kwelwater ook hoogveen. Het

milieu veranderde in het Subboreaal van brak naar zoet en vervolgens van eutroof naar oligotroof.⁶ Doordat de zee greep verloor op dit gebied gaat ook de duinenrij successief westwaarts opschuiven sluit deze zich. De veengroei is dermate extensief dat er vanaf het Midden-Subboreaal (3.100 v. Chr.) kan gesproken worden van een quasi gesloten kustbarrière van strandwallen met daarachter een groot veenlandschap. Dit landschap bestond uit een veenmoeras doorsneden door kleine vennen en veenstroompjes.⁷ Geologisch wordt dit veen tot het Hollandveen Laagpakket van de Formatie van Nieuwkoop gerekend.

De aanwijzingen van bewoning tot in het Vroeg- Subatlantisch (250 v. Chr.) zijn vooral aangetroffen in het strandwallengebied. Pas vanaf het moment dat de mariene invloed volledig was afgenomen en delen van het hoog opgegroeide veen voldoende ontwaterd waren, werden delen van het veen bewoond. In de Vroeg-Romeinse tijd (in dit gebied omstreeks 50 n. Chr.), nam de bewoningsintensiteit in het gehele Zeeuwse kustgebied af. De bewoning verplaatst zich van het veengebied terug naar de strandwallen en langs de oevers van de huidige Oosterschelde.⁸ Deze rivier volgde grotendeels de huidige bedding, maar had mogelijk een brede zijarm die doorheen Zuid-Beveland stroomde. Volgens Steur en Ovaaliep deze bedding vanaf het gebied ten noorden van Arnemuiden zuidwaarts tot bij Ellewoutsdijk. Hier boog hij om en liep naar het noordoosten richting Wemeldinge. Hierdoor worden ook Romeinse vindplaatsen in dit deel van Beveland verklaard.⁹

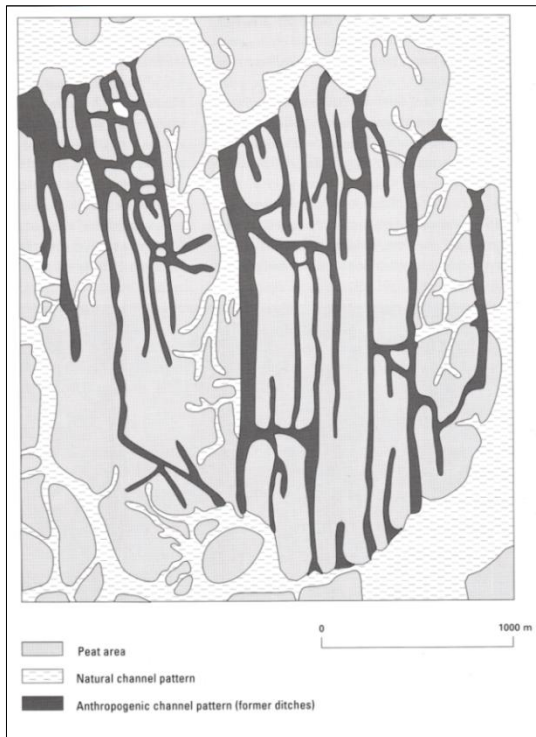
Door latere inbraken van de zee in het gebied is het bestaan van een dergelijke zijarm moeilijk te bewijzen. Volgens Vos en van Heeringen betreft het echter geen brede rivierarm, maar ging het eerder om een netwerk van brede en smalle veenontwateringsgeulen die in verbinding stonden met de zee. In ieder geval is vanaf de Midden-Romeinse Tijd (ca. 70-270 n. Chr.) een intensieve bewoning van het veengebied vastgesteld. Grote delen van het veengebied werden ten behoeve van de grootschalige verbreiding van de bewoning ontwaterd. Dit deed men door het graven van afwateringsgreppels en het verbreden en kanaliseren van de reeds aanwezige veenstroompjes en watergangen (afbeelding 6). De exploitatie van dit veengebied heeft wellicht een economische achtergrond. De precieze aard van activiteiten op dit veen is tot nog toe echter niet volledig bekend.

⁶ Vos & Van Heeringen 1997, 28.

⁷ Vos & Van Heeringen 1997, 28.

⁸ Van Strydonck & De Mulder 2000, 79.

⁹ Dekker 1971, 12-14.

Afbeelding 6 Patroon met natuurlijke en antropogene getijdengeulen op Walcheren. Bron: Vos & Van Heeringen 1997, naar Brus et. al. 1986.

Doordat het ontwaterde veen ging inklinken kreeg de zee opnieuw vat op dit gebied. Vanaf het Midden-Subatlanticum (vanaf ca. 270 n. Chr.) kon de zee verder en breder het achterland instromen waardoor een nieuw getijdenlandschap ontstond. Dit resulteerde in de sedimentatie van dikke pakketten klei en zand. Daar waar getijdengeulen zich hebben ingesneden werden zandige pakketten afgezet en de hoger gelegen veengronden werden afgedekt met fijner sediment, hoofdzakelijk zware klei. De afzettingen van het Laagpakket van Walcheren (Formatie van Naaldwijk), die daarbij tot stand kwamen, liggen tot op heden in vrijwel heel Zeeland overal aan het oppervlak. In deze periode ontstaat ook de Honte, ten zuiden van Zuid-Beveland. Deze getijdengeul ontwikkelt zich

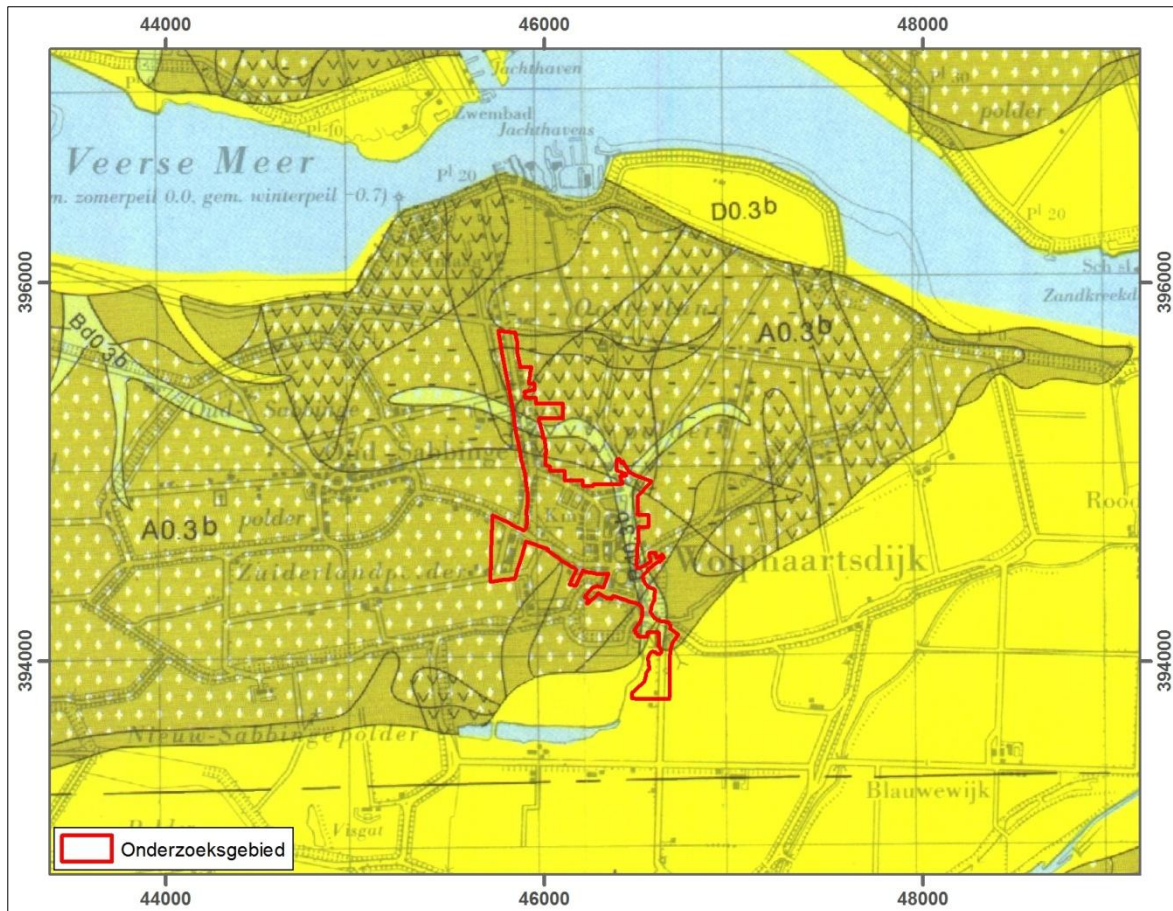
geleidelijk tot een zeegat die de Schelde met de zee zal verbinden. De Honte als waterweg wordt dan ook een belangrijk economisch gegeven in de Middeleeuwen. De bewoning op Zuid-Beveland in die periode situeert zich nog steeds op de hogere en drogere delen. In dit onbedijkte land waren dit de oeverwallen langs de kreken en, waar de kreken reeds volledig dichtgeslibd waren, de hoge inversieruggen. Ook het schorregebied raakte stilaan voldoende opgeslibd waardoor het slechts tijdens stormvloeden weer onder water kwam te staan. Dit maakte deze gebieden ook economisch interessant. In die periode vindt er dan ook een intensieve kolonisatie van het getijdengebied plaats. Het economische zwaartepunt ligt hier op schapenteelt en wolproductie. Vanaf de 11de en 12de eeuw beginnen de bewoners zich met dijken tegen het water te beschermen. Daarnaast worden er ook nieuwe gebieden ingepolderd. In het nieuw gewonnen land wordt naast landbouw ook aan veenontginning gedaan. Het zoute veen werd hoofdzakelijk gebruikt bij de productie van zout. Het weggraven van het veen had een aanzienlijke verlaging en erosie van het oppervlak tot gevolg.¹⁰ Deze erosie werd in de hand gewerkt door slecht onderhoud van dijken. Dit had tot gevolg dat dijkdoorbraken tijdens een stormvloed catastrofale gevolgen kon hebben waarbij veel land verloren ging. Veel dorpen op Zuid-Beveland zijn verdronken in de stormvloeden van 1530 en 1532, zoals die waarvan de resten nu nog te vinden zijn in het Verdrongen land van Zuid-Beveland.

2.3 Geologie, Landschap en Bodem

Voor het verkrijgen van inzicht in de geologische opbouw van het onderzoeksgebied en de omgeving daarvan, is gebruik gemaakt van de Geologische Overzichtskaart van Nederland (TNO-NITG 2006), de oudere Geologische Kaart van Nederland 1:50.000 (Blad Beveland, RGD; Van Rummelen 1978), de Bodemkaart van Nederland 1:50.000 (Blad 48 Oost Middeburg, StiBoKa; Bazen 1987) en de Geomorfologische kaart van Nederland 1:50.000 (Blad 48 (gedeeltelijk) – Blad 42 (gedeeltelijk) – Blad 47 (gedeeltelijk), StiBoKa/RGD; Brus & De Lange 1986). Een nadeel bij het gebruik van

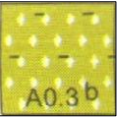
¹⁰ Dekker 1971, 20.

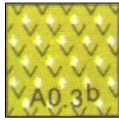
bovengenoemde kaarten is de relatieve grofschaligheid van deze kaarten. Deze informatie is niet bedoeld en ook niet bruikbaar voor een beoordeling op perceelsniveau. Wel bieden de kaarten kaders voor een globale inschatting van de geologische en de paleogeografische situatie.

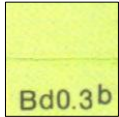
Afbeelding 7 Projectie van het plangebied op een uitsnede van de Geologische Kaart van Nederland. Voor de verklaring van de zones, zie hieronder. Schaal 1:40.000. Bron: Van Rummelen 1978.

Op de Geologische Overzichtskaart van Nederland (2006) is het onderzoeksgebied weergegeven binnen een zone met code Na7. Dit betekent dat de ondergrond hier bestaat uit afzettingen van het Laagpakket van Walcheren met inschakelingen van veen van de Formatie van Nieuwkoop. De oudere Geologische Kaart van Nederland (Van Rummelen 1978) geeft een gedetailleerder beeld van het onderzoeksgebied en omgeving (afbeelding 7). Het onderzoeksgebied is op deze kaart gelegen binnen zones met een verschillende bodemopbouw:

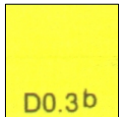
- Afzettingen van het Laagpakket van Walcheren: Duinkerke IIIb afzettingen; gelegen op het Hollandveen Laagpakket op afzettingen van het Laagpakket van Wormer.
- Afzettingen van het Laagpakket van Walcheren: Duinkerke IIIb op oudere Duinkerke afzettingen; gelegen op het Hollandveen Laagpakket op afzettingen van het Laagpakket van Wormer.
- Afzettingen van het Laagpakket van Walcheren: Duinkerke IIIb op oudere Duinkerke afzettingen; gelegen op het Hollandveen Laagpakket op afzettingen van het Laagpakket van Wormer, hier ontwikkeld als klei.

Ao.3b, met ruitjes en v'tjes: Afzettingen van het Laagpakket van Walcheren: Duinkerke IIIb op oudere Duinkerke afzettingen; gelegen op het Hollandveen Laagpakket op afzettingen van het Laagpakket van Wormer, hier ontwikkeld als klei, gelegen op Basisveen.

Bdo.3b: Afzettingen van het Laagpakket van Walcheren: Duinkerke IIIb afzettingen; gelegen op klei- en zandafzettingen van het Laagpakket van Wormer. Erosief contact tussen beide niveaus.

Do.3b: Afzettingen van het Laagpakket van Walcheren: Duinkerke IIIb afzettingen.

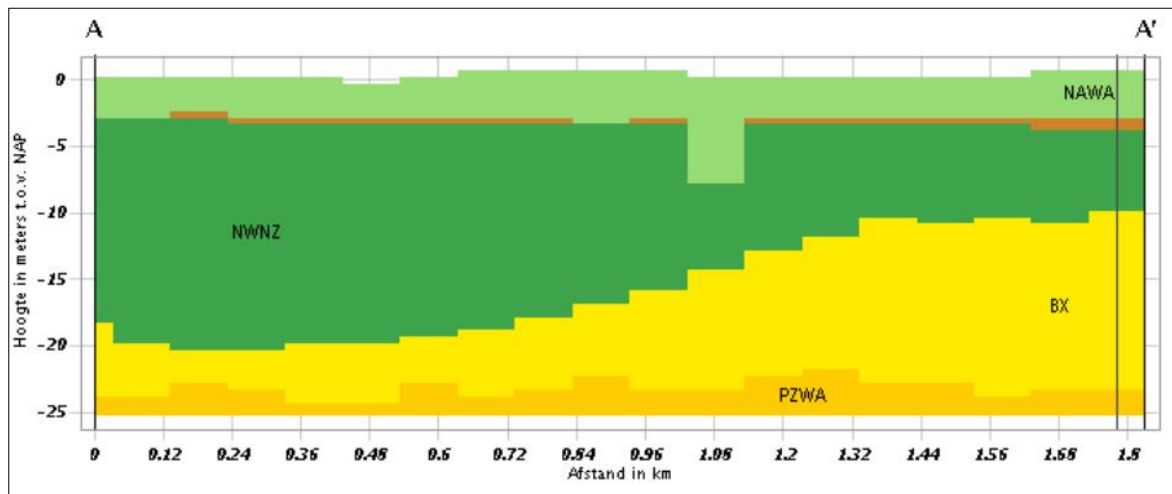
De verschillen in bodemopbouw binnen het onderzoeksgebied zijn het gevolg van afzonderlijke overstromingen, die sedimentatie en erosie met zich mee hebben gebracht. Daardoor zijn in de zones met code Bdo.3b en Do.3b oudere geologische niveaus, zoals het Hollandveen en het Laagpakket van Wormer, niet of niet meer intact aanwezig. In deze zones is sprake geweest van sterke getijdewerking via oude geulen in de tijd voordat deze gebieden zijn ingepolderd. Ook in de zones met code Ao.3b kan echter sprake zijn van erosie van onder het jongste niveau (Duinkerke IIIb) gelegen oudere Duinkerke afzettingen (Laagpakket van Walcheren), het Hollandveen Laagpakket en het Laagpakket van Wormer.

De zone met code Bdo.3b betreft het verloop van een oude geul aan de oostelijke rand van het plangebied. Dit geulsysteem vertakt zich in de noordoostelijke hoek van het onderzoeksgebied naar het westen en oosten.

Ten behoeve van dit onderzoek is het DINO-loket (TNO Geologische Dienst Nederland) geraadpleegd, als aanvulling op de hierboven beschreven informatie van de Geologische Kaart. Boringen uit het DINO-loket kunnen bruikbaar zijn om de diepteligging van de verschillende geologische lagen te achterhalen. Op basis van het GeoTOP v1.2 is een model gecreëerd van de bodemopbouw binnen het onderzoeksgebied en even daarbuiten (zie afbeelding 8). Het betreft een profiellijn die west-oost door het onderzoeksgebied loopt en gebaseerd is op een interpolatie van boorgegevens uit dit gebied en de directe omgeving.

Volgens dit model bestaat de ondergrond vanaf het maaiveld tot een diepte van circa 3 m –NAP uit afzettingen van het Laagpakket van Walcheren (NAWA). In het model is geen onderscheid gemaakt tussen verschillende laagniveaus in dit laagpakket (Duinkerke II, IIIa-b). Rechts van het midden van het profiel gaan de afzettingen van het Laagpakket van Walcheren dieper: tot ca. 7,5 m –NAP. Het betreft de oude geulbedding die op de geologische kaart aan de oostzijde direct buiten het onderzoeksgebied is gelegen. Buiten deze geul is onder het Laagpakket van Walcheren nog wel veen aanwezig; binnen de geul is het veen volledig geërodeerd. Het gaat om een vrij dunne laag (0,50 tot 1,00 m) veen dat behoort tot het Hollandveen Laagpakket. Daarmee is het aannemelijk –maar niet vastgesteld– dat de top van het veen over het algemeen niet meer intact is. De oorzaak hiervan kan erosie door getijdewerking zijn, evenals afgraving van het veen in de Middeleeuwen (moernering). Onder het veen zijn mariene afzettingen van het Laagpakket van Wormer (NWNZ) gelegen, die het pleistocene dekzand (Laagpakket van Wierden, Formatie van Bortel: BX) afdekken. De top van het

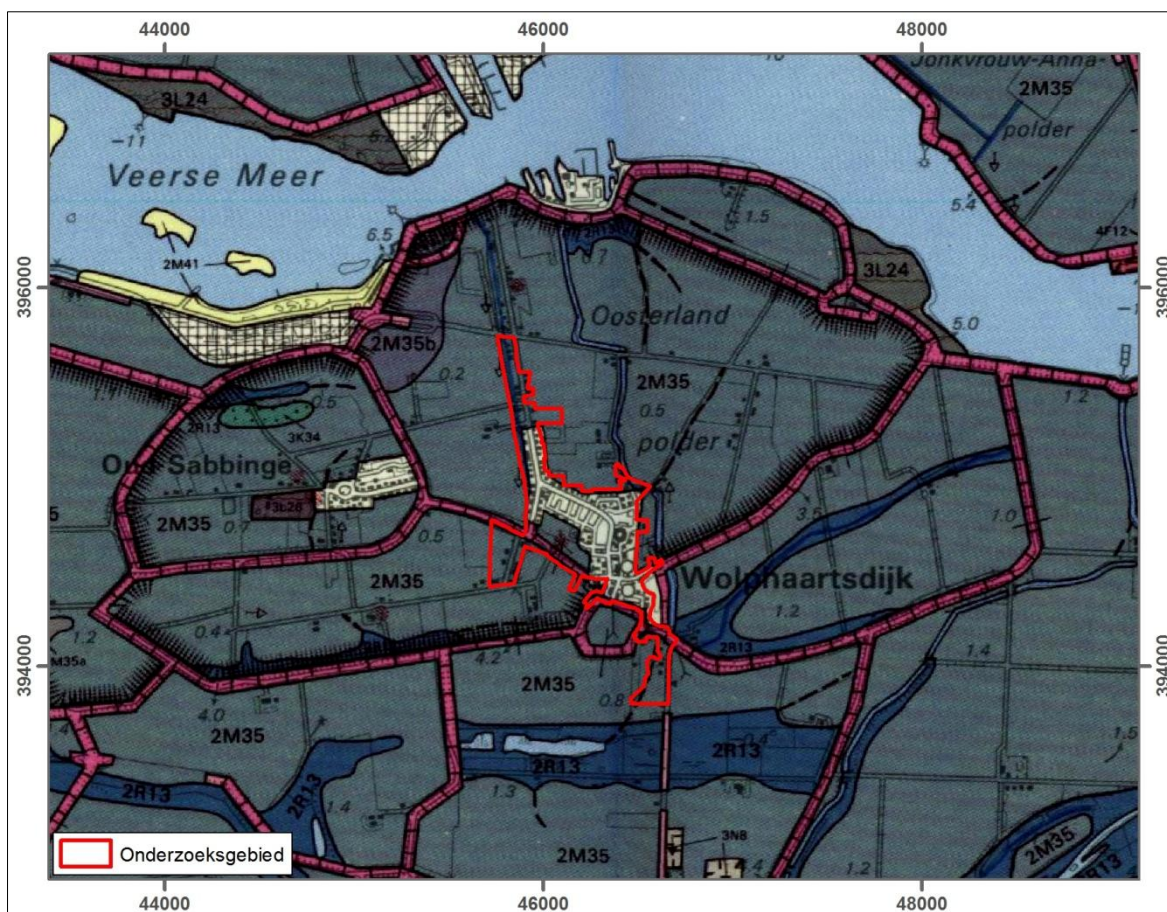
dekzand is aan de oostzijde van onderzoeksgebied gelegen op een diepte van circa 10 m –NAP. Naar het westen toe ligt de top steeds dieper, tot max. rond 20 m –NAP.

Afbeelding 8 Gemodelleerd boorprofiel ter plaatse van het onderzoeksgebied (boven). Rechts de ligging van de profiellijn (west-oost) over de kern van Wolphaartsdijk. Bron: DINO-loket, TNO-GDN.

Op de Geomorfologische Kaart van Nederland (blad 48 ged. Middeburg) is het onderzoeksgebied grotendeels niet gekarteerd vanwege de aanwezige bebouwing (zie afbeelding 9). Alleen het zuidoostelijk, het westelijk en het noordwestelijk deel liggen in gekarteerd gebied. Deze zone is aangeduid met code 2M35, wat betekent dat hier vlaktes van getijafzettingen zijn gelegen. Binnen het onderzoeksgebied zijn ook nog in paars aangegeven zones aanwezig. Dit betreft antropogene ophogingen, in dit geval oude polderdijken. Ten oosten van het plangebied is nog een restant van de oude geul te zien (code 2R13) die ook deels is weergegeven op de geologische kaart.

Afbeelding 9 Projectie van het onderzoeksgebied op een uitsnede van de Geomorfologische Kaart van Nederland. Schaal 1:40.000. Bron: Brus & De Lange 1986.

Op de Bodemkaart van Nederland is het onderzoeksgebied eveneens grotendeels niet gekarteerd (zie afbeelding 10). De gebieden die wel gekarteerd zijn, liggen in zones met code Mn15A en Mn25A, wat inhoudt dat de bodem hier bestaat uit kalkrijke poldervaaggronden bestaande uit lichte (Mn15A) dan wel zware zavel (Mn25A). Door het onderzoeksgebied lopen aan de zuidkant en noordoostkant smalle geulen (kreekbeddingen), aangeduid met een blauwe onderbroken lijn.

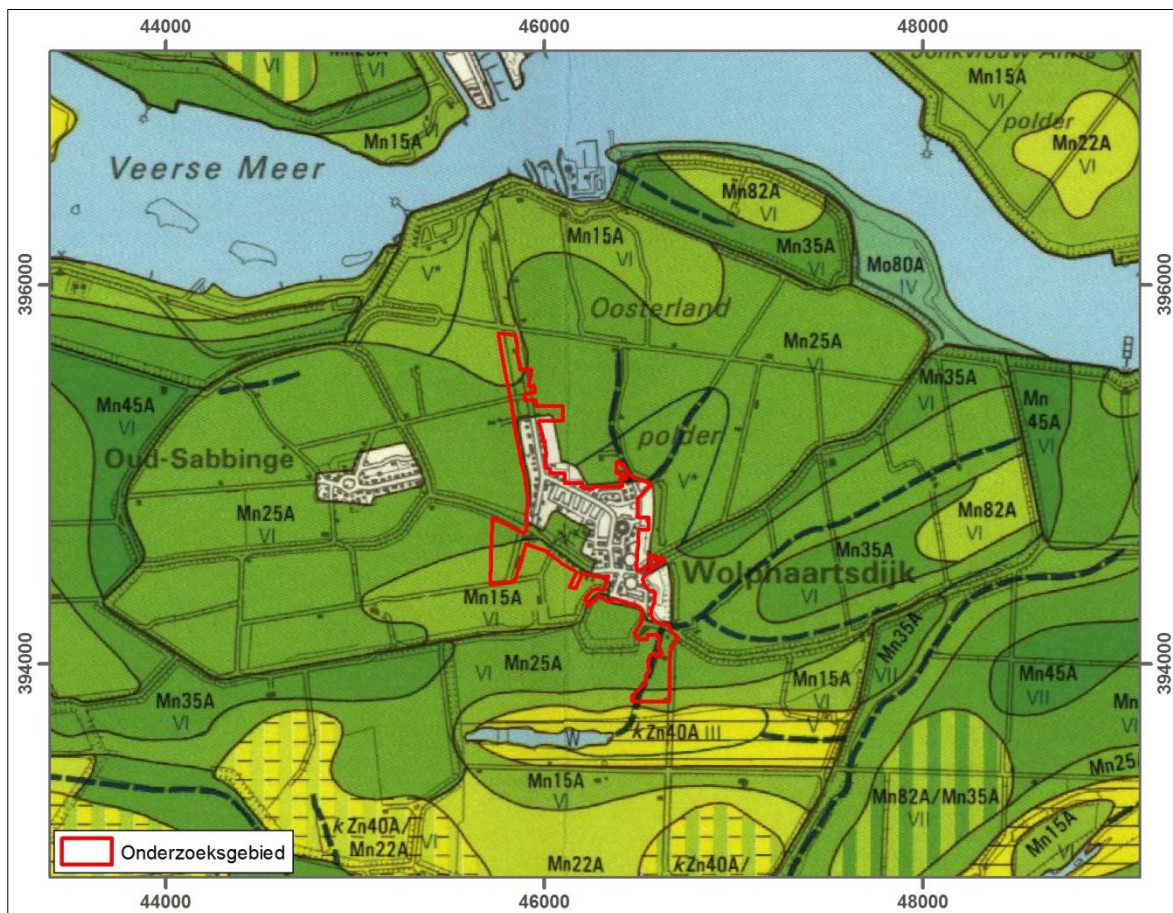
Bij het bepalen van het grondwaterregime van de bodem wordt gewerkt met grondwatertrappen (tabel 2). Deze trappen geven een klassenindeling weer van ten eerste de verschillende grondwaterstanden naar diepte en ten tweede de seizoensvariatie in de grondwaterstanden. De trappen worden vastgesteld op een schaal van I tot VII (van respectievelijk extreem nat tot extreem droog).

Tabel 2 Indeling grondwatertrappen

grondwatertrap	I	II	III	IV	V	VI	VII
GHG in cm -mv	(< 20)	(< 40)	< 40	> 40	< 40	40 - 80	> 80
GLG in cm -mv	< 50	50-80	80-120	80-120	> 120	> 120	(> 160)
GHG gemiddeld hoogste grondwaterstand / GLG gemiddeld laagste grondwaterstand							

Gebiedsdelen met een goede ontwatering zijn zeer geschikt voor landbouw en vormen mede daarom in het verleden een aantrekkelijk vestigingsgebied. In gebieden met een hoge grondwaterstand kunnen daarentegen goed geconserveerde, met name organische, archeologische resten worden aangetroffen. Het onderzoeksgebied is gelegen in een gebied met grondwatertrap V en VI. Het is

hierdoor een geschikt vestigingsgebied. Plaatselijk kan de grondwaterstand in recente tijd echter beïnvloed zijn door de aanwezigheid van bebouwing, doordat de aanvoer van regenwater in de bodem is verminderd.

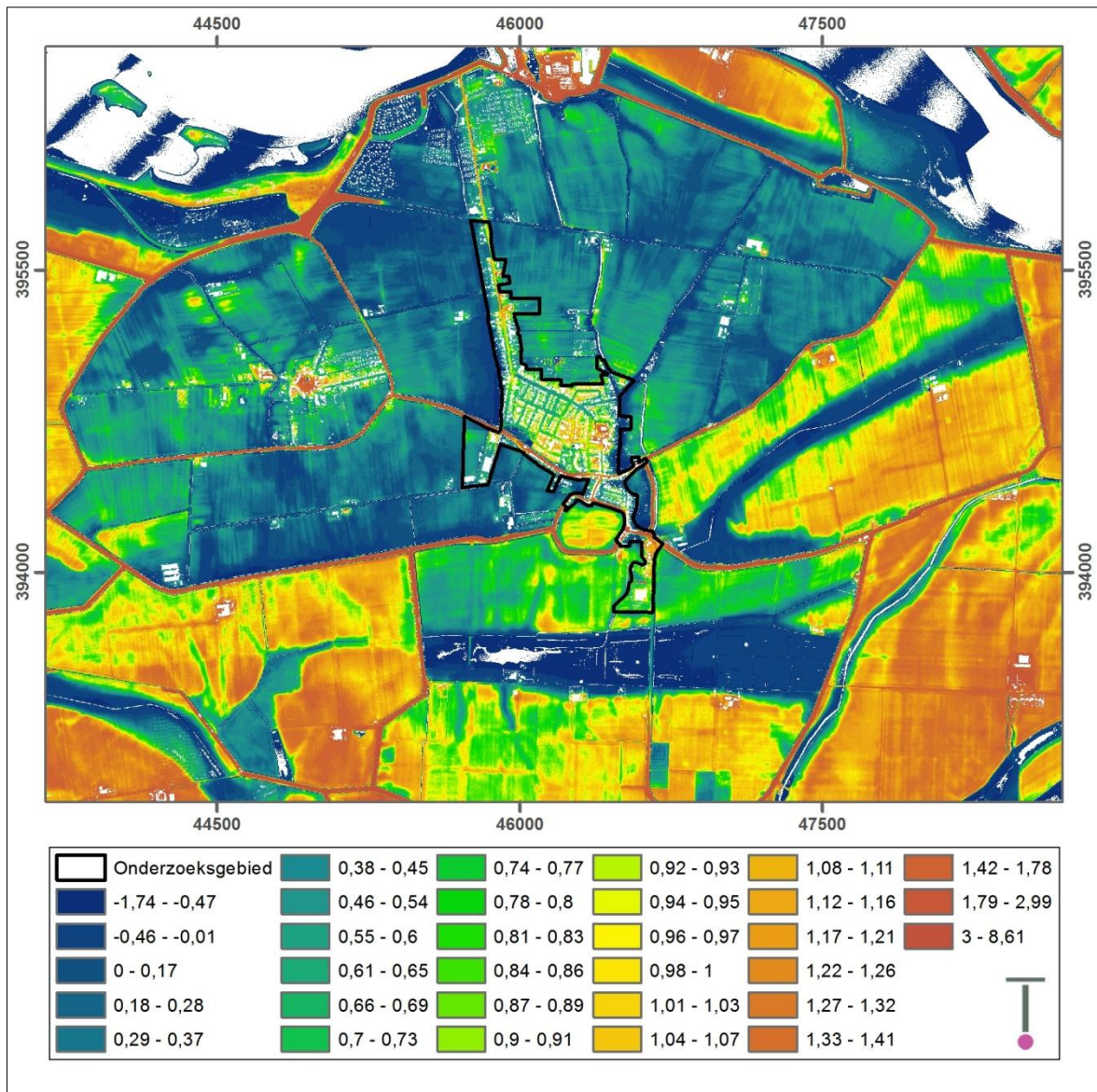

Afbeelding 10 Projectie van het onderzoeksgebied op een uitvergroete uitsnede van de Bodemkaart van Nederland. Bron: Bazen 1987.

Samenvattend kan uit bovenstaande gegevens afgeleid worden dat het plangebied gelegen is in een marien beïnvloed gebied. Daarbij wordt op de geologische kaart aan de oostzijde van het plangebied een oude geul weergegeven. Deze geul is ook in het ondergrondmodel van de DINO-boringen duidelijk herkenbaar. Ter plaatse zijn door de erosieve werking van de geul oudere laagpakketten (Hollandveen Laagpakket en Laagpakket van Wormer) deels of geheel verdwenen.

2.4 Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN)

Ten behoeve van het bureauonderzoek is het Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN) geraadpleegd. Het Actueel Hoogtebestand Nederland vormt een belangrijke aanvullende informatiebron voor de landschapsanalyse. Dit met behulp van laser-altimetrie verkregen digitale bestand toont een goed beeld van het huidige reliëf in het plangebied. De lager gelegen gebieden hebben een blauwe en groene kleur, de hoger gelegen delen hebben een gele tot rode kleur. Kleine hoogteverschillen kunnen zo visueel in kaart worden gebracht, hetgeen belangrijk kan zijn voor de lokalisering van verdwenen nederzettingenpatronen. Tevens zijn recente ophogingen en verstoringen van de natuurlijke bodem herkenbaar op deze kaart.

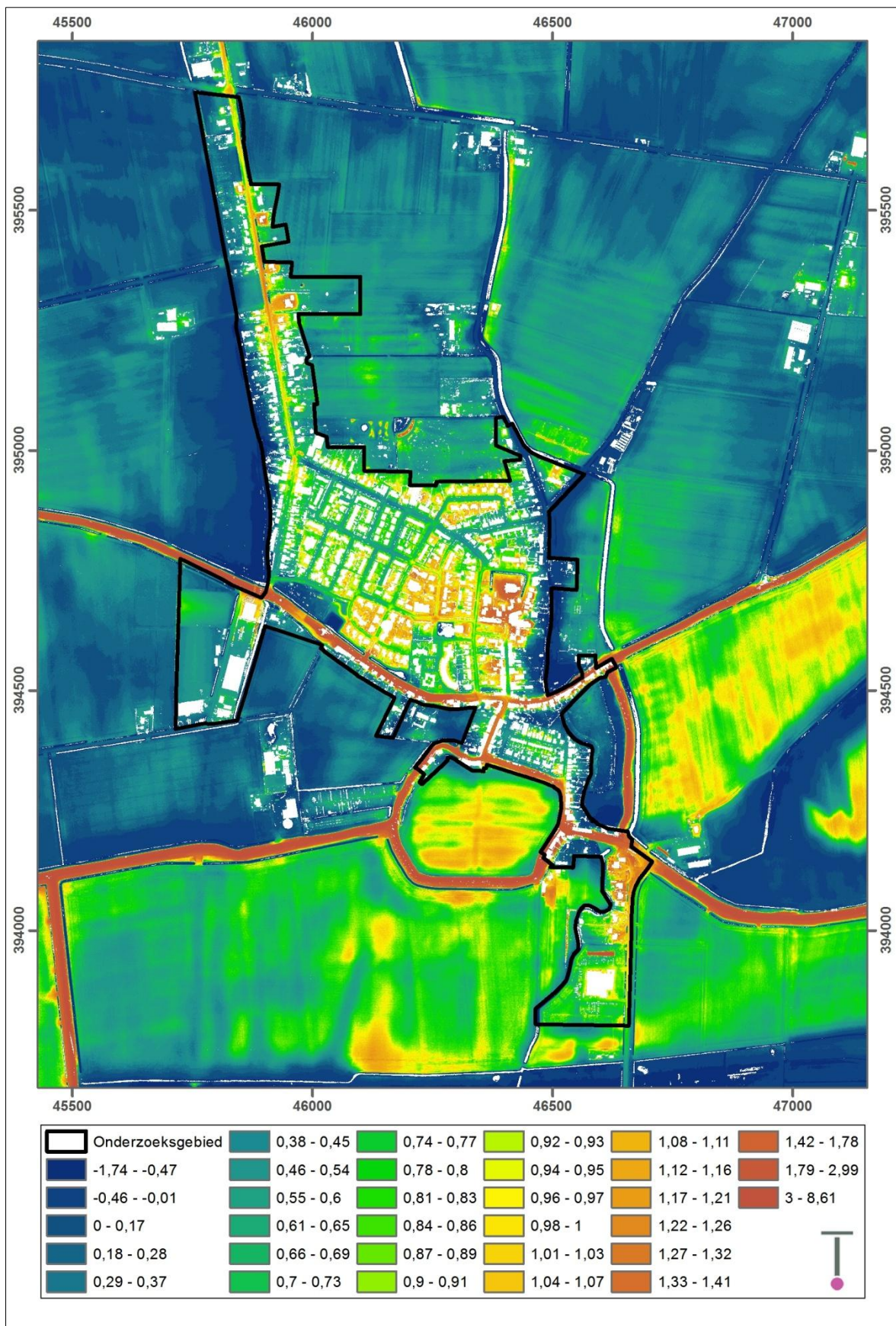
Afbeelding 11 Projectie van het onderzoeksgebied op een uitsnede van het AHN, met hoogteligging van het maaiveld t.o.v. NAP. Schaal 1:35.000. Bron: AHN – het Waterschapshuis.

Op de hoogtekaart van de regionale omgeving van het onderzoeksgebied (afbeelding 11) zijn verschillende landschappelijke fenomenen te zien die hun impact hebben gehad op het reliëf. De Oosterlandpolder, waarin het onderzoeksgebied grotendeels is gelegen, en de hiervan ten westen gelegen Oud-Sabbingepolder en Zuiderlandspolder, zijn lager gelegen in het landschap dan de omringende polders. De oorzaak van dit fenomeen is de leeftijd van de verschillende polders. De hierboven genoemde polders zijn het vroegst aangelegd en stonden daarmee minder lang bloot aan de invloed van de zee dan de omliggende polders. Het maaiveld in het kernland van het voormalige eiland Wolphaartsdijk is daardoor gemiddeld lager gelegen dan de jongere polders die daar buiten liggen. De langdurige getijdewerking in deze gebieden veroorzaakte opslibbing waardoor de slikken en schorren steeds hoger kwamen te liggen. Na inpoldering kennen de jongere polders zodoende een hoger gelegen maaiveld dan de oudere polders.

Binnen de oude, lager gelegen polders zijn oude, voormalige geulen in het landschap duidelijk zichtbaar als langgerekte depressies. Deze oude getijdegeulen dateren van vóór de bedijkingen, uit de tijd dat de zee vrij invloed had op het landschap. Een dergelijke, brede getijde geul is op het AHN

duidelijk herkenbaar direct ten oosten van het onderzoeksgebied. Deze geul is niet tot kreekrug ontwikkeld en zal dus voordat deze geheel verlandde, afgedamd zijn geweest bij de aanleg van de Oosterlandpolder. Wel zijn de oeverwallen van de oude geul aan weerszijden herkenbaar aan het iets hoger gelegen (natuurlijke) maaiveld. De geul splitst zich bij de noordoostelijke hoek van het onderzoeksgebied in tweeën met vertakkingen naar het noordoosten en noordwesten, waar thans nog watergangen zijn gelegen die de restanten/ opvolgers van de oude geulen vormen. Ook ten noorden van Wolphaartsdijk, direct ten zuiden van de daar gelegen camping, zijn in het oude polderland diverse smallere geulen herkenbaar.

Afbeelding 12 geeft het beeld van het AHN binnen en in de directe omgeving van het onderzoeksgebied weer. Hier valt duidelijk de lagere maaiveldhoogte op van de oude polders in het noorden ten opzichte van de jonge polders in zuiden. In het centrum van Wolphaartsdijk is het maaiveld hoger gelegen, enerzijds vanwege de ligging op de westelijke oeverwal van de oostelijk gelegen oude geul die zich duidelijk als depressie aftekent, en anderzijds waarschijnlijk door antropogene oorzaken. Zo zullen er in het bebouwde gebied ophogingen hebben plaatsgevonden. Ter plaatse van de huidige Nicolauskerk, de 19de-eeuwse de opvolger van een oudere kerk waarvan de eerste bouwphase teruggaat tot de 14de eeuw, is een duidelijke verhoging ten opzichte van de omgeving herkenbaar. Hier ligt het maaiveld rond 1,50 m +NAP, terwijl elders in het dorp het maaiveld over het algemeen tussen 0,60 en 1,00 m +NAP ligt. Ook ten zuiden van de kerk, aan het Wolfertsplein is een het maaiveld hoger: rond 1,20 m +NAP. In het gebied ten westen hiervan, waar de in 1844 afgegraven kasteelberg was gelegen, is nog een licht verhoogd maaiveld opmerkelijk.

Abbeelding 12 Projectie van het plangebied op een uitsnede van het AHN, met hoogteligging van het maaiveld t.o.v. NAP. Schaal 12:000 Bron: AHN – het Waterschapshuis.

3 Bewoningsgeschiedenis van Wolphaartsdijk

3.1 Prehistorie tot en met de Vroege Middeleeuwen

Deze paragraaf beschrijft de bewoningsgeschiedenis van het eiland Wolphaartsdijk vanaf het Paleolithicum tot aan de periode waarvoor historische bronnen beschikbaar zijn, vanaf de 10de eeuw na Chr. Voor de perioden waar geen gegevens over de bewoningsgeschiedenis van dit gebied voorhanden zijn, wordt een beeld geschetst van het bredere regionaal kader, in dit geval Zuid-Beveland dan wel Zeeland, waarin het onderzoeksgebied zich bevindt. Ook wordt hier in samenhang met de bewoning en het landgebruik beknopt de landschappelijke ontwikkeling beschreven. Kennis van de bewoningsgeschiedenis is onontbeerlijk om een goed verwachtingsmodel op te stellen en de locatiekeuzefactoren per periode te bepalen.

In Zeeland zijn vondsten uit het Paleolithicum bijzonder schaars. De vroegste getuigen van menselijke aanwezigheid dateren uit het Midden-Paleolithicum (tot circa 35.000 v. Chr.) en bestaan uit enkele afslagen en werktuigen, waaronder vuistbijlen, uit vuursteen. Deze relictten van Neanderthalers werden echter enkel in verspoelde (Cadzand), opgebaggerde (Ellewoutsdijk) of in losse context (Nieuw Namen) aangetroffen. Ook van de daarop volgende periode, het Laat-Paleolithicum (35.000 tot 8.800 v. Chr.), werden de meeste artefacten in secundaire context waargenomen: zo werden op het strand van Cadzand en op de akkers rond Nieuw Namen vuurstenen werktuigen gevonden. Een bijzondere exponent uit deze periode is de zogenaamde Lyngby-bijl, vervaardigd uit rendiergewei en opgebaggerd uit de Westerschelde nabij Ellewoutsdijk. De vuurstenen werktuigen die bij de bouw van een bejaardentehuis in Axel werden aangetroffen getuigen van de vroegste menselijke bewoning van Zeeland. De langgerekte pleistocene dekzandruggen in het zuiden van Zeeuws-Vlaanderen nodigden blijkbaar uit tot het opslaan van kleine tijdelijke kampementen, getuige de spitsen, schrabbers, stekers en afslagen die werden verzameld. Bij het graven en boren van de tunnel onder de Westerschelde kwamen ook de nodige dierlijke resten naar boven uit dit tijdperk.

Op het einde van de laatste IJstijd resulteerde een aangename klimaat in een veranderd landschap. In aanvang zal het huidige Noordzeebekken nog grotendeels droog hebben gelegen. Onder invloed van de klimaatsverandering veranderde en diversifieerde ook de dierenwereld. Het wild bestond onder andere uit oerrunderen, wisenten en edelherten, maar ook kleinere soorten als everzwijnen, bevers, otters en vogels. De mens was voor zijn dagelijks eten niet meer aangewezen op enkele diersoorten maar kon kiezen uit een breed voedselaanbod dat behalve door de jacht ook verkregen werd door te vissen en het verzamelen van noten en vruchten.

Dit had grote gevolgen voor het nederzettingsspatroon van de mens, aangezien hij niet langer over grote afstanden hoefde rond te trekken om in zijn onderhoud te voorzien, want voedsel was alom aanwezig in een dergelijk landschap. Kenmerkend voor het Mesolithicum is dat men zich voor de jacht aan de nieuwe samenstelling van de meer kleinere wildsoorten ging aanpassen. Men ging allerlei kleinere en lichtere wapens gebruiken, zoals vuurstenen pijlen, benen vishaken en gevlochten visfuisen. De overvloed aan bepaalde voedselbronnen in een bepaald seizoen leidt tot meer seizoensgebonden kampementen. Mensen konden nu ook langer op één plaats blijven, maar de bewoning was nog niet permanent. Waarschijnlijk trokken deze mesolithische gemeenschappen als nomaden rond, in een vast jaarcyclus van kamp naar kamp, binnen een eigen territorium.

Het aangenamer klimaat zal in Zeeland hebben geresulteerd in een toename van de menselijke aanwezigheid. Vindplaatsen uit het Mesolithicum zijn in Zeeland enkel bekend uit Zeeuws-Vlaanderen. Naar alle waarschijnlijkheid zijn vindplaatsen uit het Mesolithicum ook in de rest van Zeeland aanwezig. Deze zijn echter bijzonder moeilijk op te sporen omdat ze zijn bedekt onder een metersdik pakket van klei en veen. Opgravingen in Aardenburg, Nieuw Namen en Axel documenteerden haardplaatsen met vuurstenen werktuigen. Afslagen en vuursteenknollen die aan elkaar konden gepast worden illustreren dat in deze tijdelijke jachtkampen ook specifieke activiteiten als vuursteenbewerking plaats vond.

Vuursteenvondsten werden verder nog aangetroffen in Koewacht, het Land van Saeftinghe, Sluiskil en Aardenburg. Archeologisch onderzoek elders in Nederland laat zien dat de vondstniveaus uit het Laat Paleolithicum en Mesolithicum verschillen. De materiële resten van de Federmesser-traditie worden aangetroffen onder, in en juist boven de Usselo-bodem (een vuilgrijze laag met kleine stukjes houtskool, die door de inwerking van planten ontstond gedurende een relatief warme periode, het Allerød interstadiaal, circa 9.900-9.100 v. Chr., tijdens de laatste ijstijd). De vroeg-mesolithische vondstniveaus bevinden zich in de top van het dekzand boven de Usselo-bodem.

In het Neolithicum was bewoning slechts mogelijk op de strandwallen en de hogere delen van het getijdengebied dat Zeeland kenmerkte. Tijdens het Neolithicum veranderde de mens geleidelijk aan zijn manier van bestaan. Hij ging zich in steeds grotere mate voorzien in zijn voedselbehoefte door het houden van vee en het verbouwen van voedsel. De mensen gingen de natuur naar hun hand zetten en in plaats van rond te trekken, vestigde men zich op vaste locaties (boerderijen). Als gevolg van het toepassen van landbouw en veeteelt werd de mens gebonden aan een vaste plek in het landschap, in plaats van rond te trekken tussen tijdelijke kampementen. Neolithische sporen in Zeeland zijn echter schaars.

In Saeftinghe werden een aantal fragmenten aardewerk uit de Michelsbergcultuur gevonden. De eerste nederzettingssporen dateren echter pas rond 2.500 v. Chr. en werden opgetekend op de strandwal van Haamstede (Brabers).

Vondsten uit de Bronstijd zijn erg schaars in Zeeland. De langzaam doorgaande zeespiegelrijzing en het weinig toegankelijke landschap zal vermoedelijk weinig kans op permanente bewoning hebben geboden. Dat er mogelijk wel wat bewoning is geweest in Zeeland tijdens de Bronstijd zou kunnen afgeleid worden uit enkele losse vondsten zoals de opgebaggerde hielbijl voor de kust van Westkapelle en een paar metaalvondsten uit de oude duinen van Schouwen-Duiveland.

In Westenschouwen zijn aanwijzingen voor bewoning in de Late Bronstijd aangetroffen. In de groeve van Nieuw-Namen werden enkele jaren geleden twee potten uit de Bronstijd aangetroffen. Dit blijven echter zeldzame vondsten in Zeeland.

In de IJzertijd wordt Zeeland bedekt door een uitgestrekt veenlandschap. Toch wordt Zeeland tijdens deze periode vrij intensief bewoond, met name in de Late IJzertijd. Vindplaatsen zijn echter vooral bekend uit Walcheren, Tholen en Schouwen; op Zuid-Beveland, het voormalige eiland Wolphaartsdijk en Noord-Beveland zijn nog geen sporen uit deze periode gevonden. In Grijskerke werd een rituele kuil met meer dan 600 kilogram aardewerk aangetroffen. De middelen van bestaan waren nu exclusief gericht op landbouw (onder andere werd in Zeeland het verbouwen van gerst, huttentut en rogge aangetoond) en veeteelt (onder andere runderen, schapen, geiten en varkens). In Zeeuws-Vlaanderen zijn sporen uit deze tijd in de buurt van Axel bekend. De nederzettingen bestonden uit

slechts enkele boerderijen, die werden bewoond door enkele families, die volledig op de eigen gemeenschap waren gericht.

Rond 50 v. Chr. verschenen de Romeinen in de Lage Landen. Voor het eerst worden deze streken vermeld in historische bronnen als *De bello gallico* van Julius Caesar. In Nederland begint de Romeinse tijd in 12 v. Chr., toen alle stammen in Nederland, inclusief die ten noorden van de grote

Afbeelding 13 Resten van een boerderij uit de Romeinse Tijd op het veen, gevonden bij Ellewoutsdijk. Bron: Sier 2003, 58.

rivieren, door de Romeinse veldheer Drusus waren onderworpen. Vanaf het midden van de eerste eeuw werd de Rijn de noordgrens van het Romeinse rijk in West-Europa. Zeeland werd onderdeel van de provincie Gallia Belgica. Ook in de Romeinse Tijd was Zeeland een uitgestrekt veengebied.

De bewoning zal zich voornamelijk geconcentreerd hebben op de strandwallen en langs de oevers van de Schelde, die een belangrijke handels(vaar)weg vormde. Vele (recente) vondsten tonen echter dat ook het veengebied vrij intensief bewoond werd. Nederzettingen zijn bekend uit Haamstede, Colijnsplaat, Kats, Domburg, Aardenburg,

Ellewoutsdijk en ook Zierikzee. Aardenburg maakte deel uit van de kustverdedigingslinie en werd voorzien van een klein fort, een zogeheten castellum (175-280 n. Chr.).

Ook op Zuid-Beveland zijn resten van bewoning uit de Romeinse tijd veelvuldig aangetroffen. Toch is de kennis van de nederzettingenpatronen in deze regio beperkt. Het beeld hiervan komt in hoofdzaak voort uit de opgraving bij Ellewoutsdijk in 2000, waar een negental boerderijcomplexen is aangetroffen (afbeelding 13). Deze bestonden uit een woonstalhuis met enkele bijgebouwen. De mens hield zich in hoofdzaak bezig met landbouw en veeteelt. Tevens zijn er aanwijzingen gevonden voor veenextractie en semi-industriële activiteiten in dit veengebied. In 1993 werden bij graafwerkzaamheden bij de Poel II, direct ten zuiden van Goes, aanwijzingen gevonden van veenextractie uit de Romeinse periode. De opgraving uit Ellewoutsdijk heeft aangetoond dat er ook heideplaggen (zoden) en mest werden gebruikt als brandstof en dat veenontgraving hier zeker geen systematische activiteit was. Vermeldenswaardig is tevens de even westelijk van Colijnsplaat gelegen vindplaats uit de Romeinse Tijd. Hier werden eveneens inheems-Romeinse boerderijen gevonden.

De handel was een belangrijke activiteit die voornamelijk via waterwegen geschiedde. De belangrijkste producten die vanuit Romeins Zeeland werden geëxporteerd betroffen vissaus en zout. Op basis van huidig inzicht zijn er geen aanwijzingen voor de productie van zout in de regio. In 1972 werd wel een serie van zes ovenstructuren ontdekt bij 's-Heer Abtskerke. Hoewel het niet uitgesloten is dat deze ovens gebruikt werden voor de productie van zout, door het indampen van zoutwater, is het aannemelijker dat er schelpen werden gebrand voor de productie van kalkmortel.

Op een aantal altaren gewijd aan de godin Nehalennia worden de namen vermeld van handelaren in vissaus en zout. Bij Colijnsplaat en Domburg werden resten van tempelcomplexen, gewijd aan deze godin, teruggevonden. In Domburg wordt duidelijk dat ook andere goden vereerd werden. Het was dan vermoedelijk ook een belangrijk regionaal bestuurscentrum met een vlootstation. Vermoedelijk

lag bij Colijnsplaat, in de huidige Oosterschelde, eveneens een handelsnederzetting. Deze nederzetting is samen met de Nehelannia-tempel verdrongen en in de Oosterschelde terechtgekomen.

Met de Romeinse Tijd zorgde een betere afwateringsinfrastructuur voor een grondige ontwatering van het veenlandschap. Dit had echter tevens een klink van het veen tot gevolg. De hierdoor ontstane maaiveldverlaging, samen met de gegraven afwateringsloten, lieten toe dat het stijgende zeewater steeds meer vat kreeg op het land (zie afbeelding 6).

Onder invloed van de zee verdrinkt het Zeeuwse landschap geleidelijk. Dit proces begon omstreeks het derde kwart van de 3de eeuw. Het Zeeuwse gebied moet vanaf dat moment lange tijd ongeschikt geweest zijn voor bewoning. Bewoningscontinuïteit na de Romeinse Tijd werd in ieder geval nog niet aangetoond. Zeeland wordt geteisterd door stormvloed en diepe getijdengeulen in het veenlandschap uitschuren, en van waaruit grote gebieden onder water komen te staan en dikke pakketten klei en zand worden afgezet. Pas na 700 lijkt de rust wat weer te keren en lijken vele van de geulen verland.

Afbeelding 14 Schets van een ringwalburg. De ringwal is perfect rond met binnenin houten huizen. Bron: Polderman 2001.

Door klink van het omliggende veenlandschap ontstaan in het landschap hoger gelegen kreekkruggen die opnieuw bewoning in het gebied toelieten. Vanaf het einde van de 8ste eeuw vinden we dan ook weer bewoningssporen terug. Aanvankelijk zullen dit slechts schapenherders zijn geweest. Al snel

werd het gebied vanuit Engeland en Vlaanderen gekerstend. Bronnen maken gewag dat Willibrordus in 695 Villam Walichrum, of het koningsdomein Walcheren, zou hebben bezocht. In de 9de eeuw wordt het hele kustgebied geteisterd door invallen van de Vikingen. Als verdediging tegen deze aanvallen worden eind 9de eeuw op verscheidene plaatsen de meest bekende exponenten van de Vroege Middeleeuwen in Zeeland opgericht: de ringwalburgen (zie afbeelding 14). Deze grote ronde verdedigingswerken met aarden wal met palissade en gracht werden onder meer aangetoond in Domburg, Middelburg, Oostburg, Oost-Souburg en Burgh-Haamstede. Rond 1000 n. Chr. zijn grote delen van Zeeland reeds bewoond; ook het eiland Wolphaartsdijk is vanaf deze tijd waarschijnlijk bewoond. De hoger gelegen kreekkruggen waren uitermate geschikt voor de aanleg van wegen en het stichten van nederzettingen.

Onder impuls van lokale ambachtsheren werden kerken gesticht. Grote delen van Zeeland krijgen hun huidige aanzien in de Volle Middeleeuwen wanneer grootschalige bedijkingen aangelegd werden. Deze werden met name vanuit Vlaanderen, ondermeer door de sterke expansiedrang van de Vlaamse abdijen, mogelijk gemaakt. Deze ontwikkelingen zorgden voor een sterke uitbreiding van de bevolking en de eerste steden kwamen tot ontwikkeling.

3.2 Historische gegevens

3.2.1 Poldergeschiedenis van het eiland Wolphaartsdijk

Wolphaartsdijk is gelegen op het voormalige eiland Wolphaartsdijk. Het eiland werd aan de noordzijde begrensd door de Zuidvliet (later bekend als de Zandkreek), aan de oostzijde door de Oosterschelde, aan de zuidzijde door het Schenge en aan de westzijde door het Veere diep. Door de afwezigheid van rijk historisch bronnenmateriaal is het niet duidelijk vanaf welke periode het eiland wordt bewoond. Een oorkonde uit 976 geeft een beschrijving van de locaties weer van de goederen van de Sint-Baafsabdij te Gent. Op Beveland reikten de eigendommen vanaf de Zuider-Zuidvliet tot aan Curtagosum en Kampen.¹¹ De Zuider-Zuidvliet was een kreek, die later bekend werd als het Schenge. Dit betekent dat het eiland Wolphaartsdijk reeds in de 10de eeuw bestond –en vermoedelijk bewoond was– en dus (mogelijk) heeft toebehoord aan de Sint-Baafsabdij.

Het oudste deel van het voormalige eiland Wolphaartsdijk bestaat uit de Oud-Sabbingepolder. Deze polder is het restant van één van de vroegste bedijkingen in Zeeland (zie afbeelding 15). Het is het enige overgebleven deel van het eiland Wolphaartsdijk dat na deze vroege inpoldering niet opnieuw overstroomd is geraakt, uitgezonderd de stormvloed van 1953. De andere delen van het eiland hebben korte of langere tijd in onbedijkt gebied gelegen, nadat ze overstroomden. De polder van Oud-Sabbinge zou vóór 1216 aangelegd zijn, mogelijk als reactie op de stormvloed van 1134 of zelf veel eerder: die van 1014 of 1042. Uit een oorkonde uit 1147 kan worden opgemaakt dat het eiland in elk geval hersteld is na de opgelopen schade van de stormvloed van 1134. Door de grote inundaties ten gevolge van deze stormvloed worden grootschalige defensieve dijken opgericht, waarna opnieuw landbouw mogelijk was.¹² Bij de stormvloed van 1344 ging aan de oost- en westzijde een deel van het grondgebied verloren. Ook na latere grondverliezen door overstromingen, bleef nog circa 128 ha. behouden.¹³

Het eiland Wolphaartsdijk bestond in de Late Middeleeuwen uit drie ambachten. In het westen lag het ambacht Westkerke, centraal het ambacht Sabbinge en in het oosten het ambacht Oostkerke. Oostkerke, ook wel Oosterland, is de oude naam van het huidige dorp Wolphaartsdijk.¹⁴ In 1449 worden Cornelis en Willem van Sabbinge als bezitters van het ambacht Sabbinge genoemd. De ambachten Sabbinge en Oostkerke werden in 1457 verenigd toen de jonkvrouw van Sabbinge trouwde met Wolfert van Cats, de heer van Wolphaartsdijk en Cats, die in het bezit was van Oostkerke.¹⁵

In 1359 werd ten zuiden van de Oud-Sabbingepolder de Zuiderlandpolder aangelegd. In 1370 volgende de Oosterlandpolder. Dit betrof een herbedijking van het in 1334 door stormvloed verloren gegane land, waarvan het westelijk deel tot het vroegere ambacht Sabbinge en de rest tot het vroegere ambacht Oostkerke behoorde. Deze polder bleef, ondanks de vrees voor overstroming blijkens twee inlagen aangelegd in 1700 en 1711, tot aan de stormvloed van 1953 droog.¹⁶

¹¹ Goes en respectievelijk het later verdrinken Kampen.

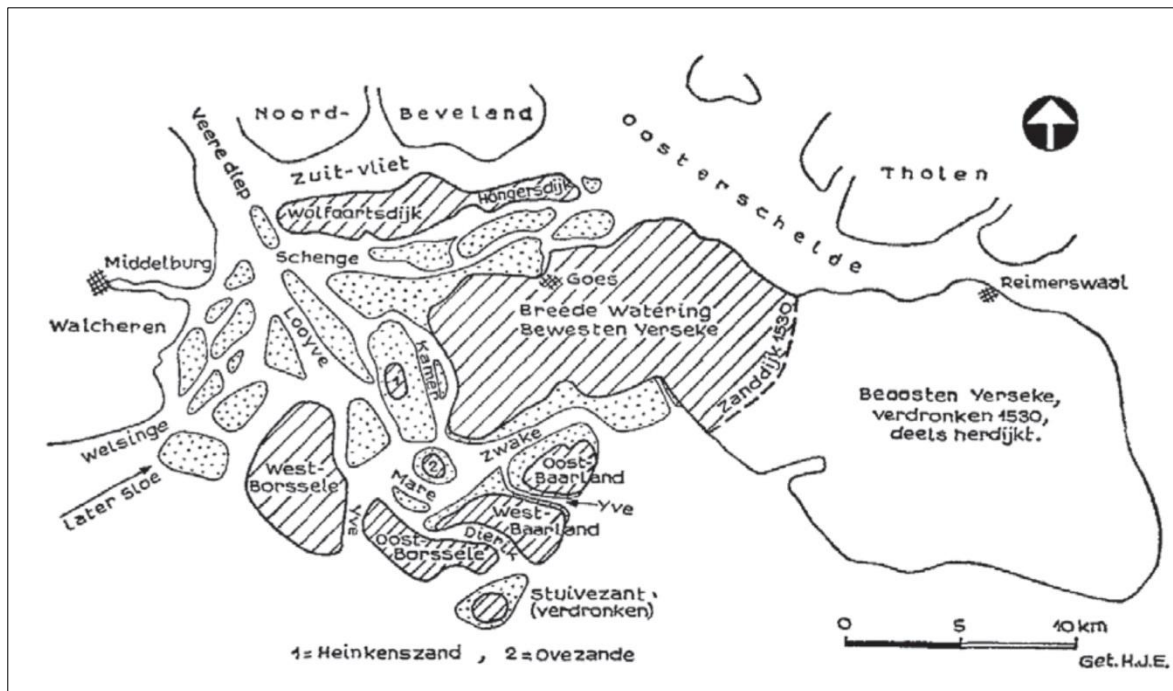
¹² Dekker 1971, 106-107.

¹³ Wilderom 1968, 121.

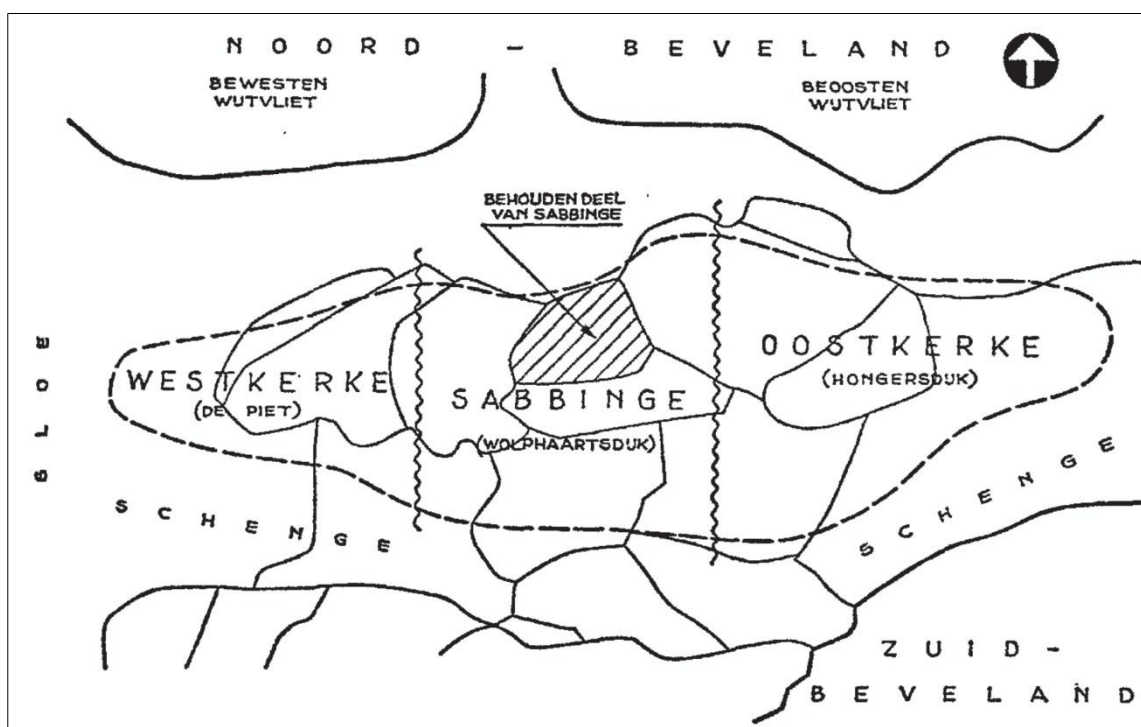
¹⁴ Zie ook: Barth & De Klerk 1993.

¹⁵ Wilderom 1968, 120-121. Van den Broecke 1978, 216-217.

¹⁶ Wilderom 1968, 122-123.

Afbeelding 15 Weergave van de voormalige eilanden van Zuid-Beveland in de Middeleeuwen. Bron: Wilderom 1968, fig. 19.

Afbeelding 16 Schets van het oorspronkelijke eiland Wolphaartsdijk. Enkel het gearceerde deel bleef behouden bij de verschillende stormvloeden. De golflijnen tonen de figuratieve grenzen van de voormalige drie ambachten. Bron: Wilderom, 1968, fig. 67.

Ten westen van Oud-Sabbinge lag in de Late Middeleeuwen het dorp Westkerke en het Slot Muiden of de Piet. Het dorp en het kasteel gingen verloren in de stormvloed van 1377, maar de toren van het kasteel deed later nog dienst als baken. In 1512 ging ook de toren echter verloren in het water. De hoge delen van het verdrongen landschap werden tot in de 15de eeuw nog als moergebied gebruikt. In de 15de eeuw werd een deel van het voormalige grondgebied van Westkerke herbedijkt. Na een

drietal overstromingen ging deze polder voor langere tijd verloren in de Allerheiligenvloed van 1570. Het werd hierna als schor voor beweiding van schapen gebruikt. In 1665 werd het getijdegebied weer bedijkt en ontstond de Westerlandpolder. Een jaar later bezweek de zeedijk hier echter al door een storm. Ook in 1682 overstroomde de polder geheel als gevolg van een stormvloed. Deze schade werd echter in hetzelfde jaar nog hersteld.¹⁷

In 1694 werd besloten de hoge schorren ten westen van de Westerlandpolder te bedijken, waarmee het eiland Wolphaartsdijk in westelijke richting vergroot werd. Deze polder kreeg de naam Westkerkepolder, naar het voormalige dorp, en was in 1692 voltooid. Net als vele andere polders overstroomde ook deze polder in 1808.¹⁸

Tot Oostkerke behoorde de polder Hongersdijk. Deze ging echter in 1334 samen met het in de polder gelegen dorp Hongersdijk verloren in de Sint-Clemensvloed. Nadat het een tijd als "uitgors" te boek stond, werd het in 1429 opnieuw bedijkt en werd het dorp Hongersdijk opnieuw gesticht. Bij de stormvloed van 1551 ging deze polder echter weer verloren. Alleen de in de Wilhelminapolder, ten oosten van het huidige Wolphaartsdijk, gelegen hofstede "Hongersdijk" herinnert aan dit dorp en de tweede bedijking. Het westelijk deel van de Hongerdijkse schorren, een restant van de hierboven genoemde tweede bedijking van de polder Hongersdijk, werd in 1597 opnieuw bedijkt. Deze polder werd Oost-Nieuwlandpolder genoemd en grenst direct aan de Oosterlandpolder. Bij de stormvloed van 1631 overstroomde deze polder vanuit de oostelijk gelegen Schenge. De schade werd echter hersteld. Ook bij de stormvloed van 1808 brak de zeedijk, maar de polder kon wederom worden drooggelegd. Een jaar later werd ten oosten en zuiden de Wilhelminapolder aangelegd, waardoor de Oost-Nieuwlandpolder aan de noordzijde nog slechts met een korte dijk aan het Veerse Meer lag.¹⁹

Op het punt waar de Zuiderlandpolder, de Oosterlandpolder en de Oost-Nieuwlandpolder samenkomen, was in de 15de eeuw de enige haven van het eiland Wolphaartsdijk gelegen. Deze haven hield in 1649 op te bestaan met de aanleg van de Heerenpolder ten zuiden van Oostkerke. Waarschijnlijk was deze haven reeds eerder verzand en in onbruik geraakt. De afgedamde haven vormde een klein poldertje met de naam Fredericuspolder (1 op de kaart van Wilderom, zie afbeelding 17). De Heerenpolder vormde voor de inpoldering een hoog opgeslibte zandplaat (de Hooge Plaat) in het Schenge. Voor de aanleg van deze polder werden twee kreken tussen de zandplaat en het eiland Wolphaartsdijk afgedamd. Tot 1846 bleef de Heerenpolder aan het Schenge liggen. In dat jaar werd wederom een deel van het Schenge ingepolderd met de aanleg van de Perponcherpolder.²⁰

Eerder al, in 1692, was de inham tussen de Heerenpolder en de Westerlandpolder bedijkt. Deze Nieuw-Sabbinge polder had echter een ongelukkige ligging van haar zeedijk op het zuidwesten, waardoor deze bij een storm in juni 1692 al doorbrak. De ongunstige ligging van de zeedijk werd verergerd door het opdringen van de geul richting de zeedijk ten koste van zandplaten, met als gevolg enkele dijkvallen in de 18de eeuw. In 1808 ging het volledig mis en overstroomde de Nieuw-Sabbinge polder. De herbedijking vond plaats in 1820-1821.²¹

In de 19de eeuw zijn aan de noord- en noordwestelijke zijde van het eiland Wolphaartsdijk nog de Zuidvlietpolder (1856) en respectievelijk de Egbert-Petruspolder aangelegd. Ten zuiden en oosten van de laatmiddeleeuwse en 17de-eeuwse polder, werden in de 19de eeuw de Wilhelminapolder (1809), de

17 Wilderom 1968, 126-127.

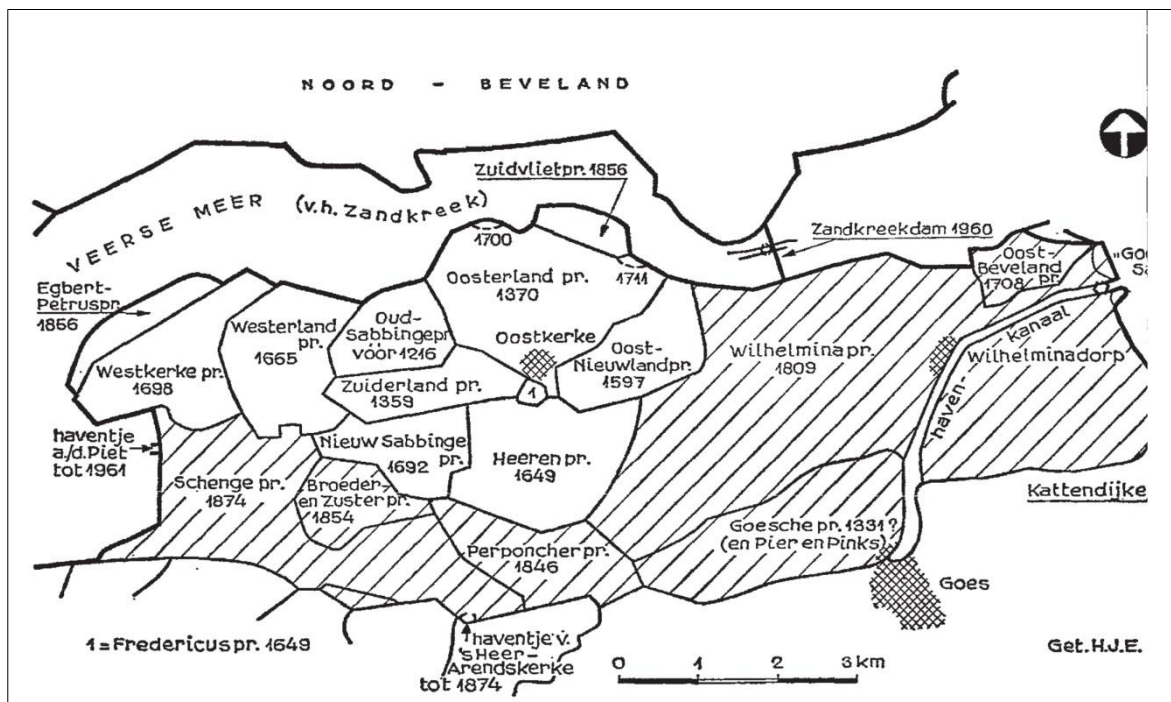
18 Wilderom 1968, 129.

19 Wilderom 1968, 123-124.

20 Wilderom 1968, 124-127.

21 Wilderom 1968, 128-129.

Perponchepolder (1846, beide hierboven reeds genoemd), de Broeder en Zusterpolder (1854) en de Schengepolder (1874) aangelegd. Door deze bedijkingen kwam Wolphaartsdijk aan Zuid-Beveland vast te liggen en was het daarmee *de facto* geen eiland meer.²²

Afbeelding 17 De polders rond Wolphaartsdijk (niet gearceerd) en de Schengepolders (gearceerd). Met de inundaties van de Middeleeuwen waarbij Oud-Sabbinge alleen was overgebleven. Bron: Wilderom 1968, fig. 68.

3.2.2 Oostkerke – Wolphaartsdijk

Oostkerke, het huidige dorp Wolphaartsdijk, is ontstaan uit één of meerdere mottes in de 12de eeuw, waarvan er één in 1844 is afgegraven. Vermoed wordt dat de kerk eveneens op een afgevlakte motte of een bij een motte behorend voorhof is gebouwd.²³ De mottes of kasteelbergjes, kunnen reeds in de 10de eeuw zijn opgericht.

Hoewel Oud-Sabbinge binnen het vroegst bedijkte deel van het voormalige eiland is gelegen, is het niet onmogelijk dat Oostkerke van vergelijkbare ouderdom is. Ook rond Oostkerke kan sprake zijn van aanleg van polders in de 11de, 12de of 13de eeuw, die vervolgens verloren zijn gegaan door stormvloed.

In 1216 bevestigt paus Innocentius III het kapittel van Sint-Pieter te Utrecht in het bezit van een aantal kerken op Zuid- en Noord-Beveland. Daarbij worden de kerken van Sabbinge en Wolphaartsdijk genoemd. Dit zou betekenen dat in de 13de eeuw naast Sabbinge ook Wolphaartsdijk reeds bestond.²⁴ Dat Sabbinge in de Late Middeleeuwen het voornaamste dorp (bestuurlijk centrum) van het eiland was, blijkt uit de benamingen van de oostelijk en westelijk gelegen plaatsen: Oostkerke en Westkerke. Hieruit is op te maken dat de kerk van Sabbinge de moederkerk was van het eiland. Deze status ging verloren met de verwoesting van de kerk in 1572 door de Geuzen. De bestuurlijke centrumpositie van het dorp was echter al een eeuw eerder overgegaan naar Oostkerke door het

²² Wilderom 1968, 129-137.

²³ Barth & De Klerk 1993, 7.

²⁴ Barth & De Klerk 1993, 7.

huwelijk van de jonkvrouw van Sabbinge met de zoon van de ambachtsheer van Oostkerke, Laurens van Cats. Sabbinge is na de verwoesting van de kerk een gehucht geworden.

De oudste bewoning van Oostkerke zal rond de kerk gelegen zijn, al zijn er weinig concrete gegevens over de nederzetting in de Late Middeleeuwen. Het dorp bestond initieel uit enkele dijken, de Noorddijk en de Molendijk, en enkele straten. De Hoofdstraat was hiervan de belangrijkste. Deze straat liep vanaf het punt waar de Molendijk in de Noorddijk overgaat in noordelijke richting naar en langs de dorpskerk.

In de 17de eeuw lag westelijk van en parallel aan de Hoofdstraat een doodlopend straatje met de naam Achterstraat of Achterweg. De straat liep ongeveer ter hoogte van het huidige Wolfertsplein naar een vierkant weiland met een sloot er omheen. Dit perceel stond in elk geval in de 19de eeuw bekend als Steenenhof. De overloper uit 1590 noemt eveneens dit perceel Steenenhof. Deze naam gaat terug op een hier in de Late Middeleeuwen gelegen stenen huis, een versterkt en omgracht huis of kasteel. Over dit kasteel zijn verder geen gegevens bekend. Het is niet duidelijk wanneer het wordt gebouwd en wie de eigenaar was. Aannemelijk is dat het Steenenhof de opvolger is van een kasteelberg of van een bij een kasteelberg gelegen voorhof.²⁵

Aan de Hoofdstraat werd in de tweede helft van de 17de eeuw, of mogelijk eerder, het Ambachtsherenhuis gebouwd. Dit was gelegen aan westelijk straatzijde in het zuidelijk deel van de Hoofdstraat, op het huidige huisnummer 36. Dit huis werd gebouwd door de toenmalige Ambachtsheer van Wolphaartsdijk, Isaac de Perponcher. Hij was in 1607 getrouwd met Anna van Selnitzky, die van Poolse adel was, waarna zij de ambachtsheerlijkheid hadden gekocht. Het betrof een groot huis met een breed aan de straat van 14,7 m en een diepte van 6,1 m. Na de afschaffing van de Ambachtsheerlijke rechten, na de Franse tijd, vertrok de familie Perponcher Selnitzky naar Duitsland. In 1834 werd het Ambachtsheren huis de woning van de burgemeester en tevens de secretarie van de gemeente. De gemeenteraad vergaderde in de herberg die in dezelfde straat was gelegen. Nadat de burgemeester in 1869 verhuisde, werd het gebouw een volwaardig gemeentehuis. Wegens ruimtegebrek werd in 1930 een nieuw gemeentehuis in gebruik genomen, bij de locatie van het laatmiddeleeuwse versterkte huis of kasteel (Steenenhof), thans de Griffioen (hierna nader belicht). Het oude Ambachtsherenhuis deed hierna nog dienst als gecombineerde winkel en woning, en als schoolgebouw. In 1945 brandde het af als gevolg van een kachelbrand.²⁶

3.2.3 Cartografische gegevens

De oudst bewaarde en betrouwbare kaarten met betrekking tot Wolphaartsdijk en Zuid-Beveland dateren uit de 16de eeuw. Op afbeelding 18, een uitsnede van de Kaart met de Zeeuwse Delta door Christiaan Sgrooten uit 1573, is te zien dat Wolphaartsdijk in deze periode een eiland is dat van Zuid-Beveland gescheiden is door het Schenge, een zijgeul van de Oosterschelde. Op het eiland zijn twee plaatsen vermeld: Sabbinge en Oosterland (Oostkerke). Het gebied ten westen van Sabbinge is in deze periode verdrongen land dat ten onder is gegaan in de grote stormvloed van 1530 en 1532. Hier was het Slot De Piet (of Muiden) gelegen. Op de kaart is de ligging vermeld als Pieth. Ook geheel Noord-Beveland is door deze rampen verdrongen. Oosterland (Oostkerke) bleef droog, maar het oostelijker gelegen Hongersdijk ging wel verloren. Op de provinciekaart van Jacob van Deventer uit 1546 (hier niet afgebeeld), die de situatie vóór de stormvloed van 1530-1532 weergeeft, is

25 Gegevens afkomstig van dhr. F.H. de Klerk (gemeentearchief Goes), in ZAA-dossierrnr. 3848.

26 Heerebout 2007. Zie voor de geschiedenis van de Ambachtsheerlijkheid ook: Van der Baan 1866.

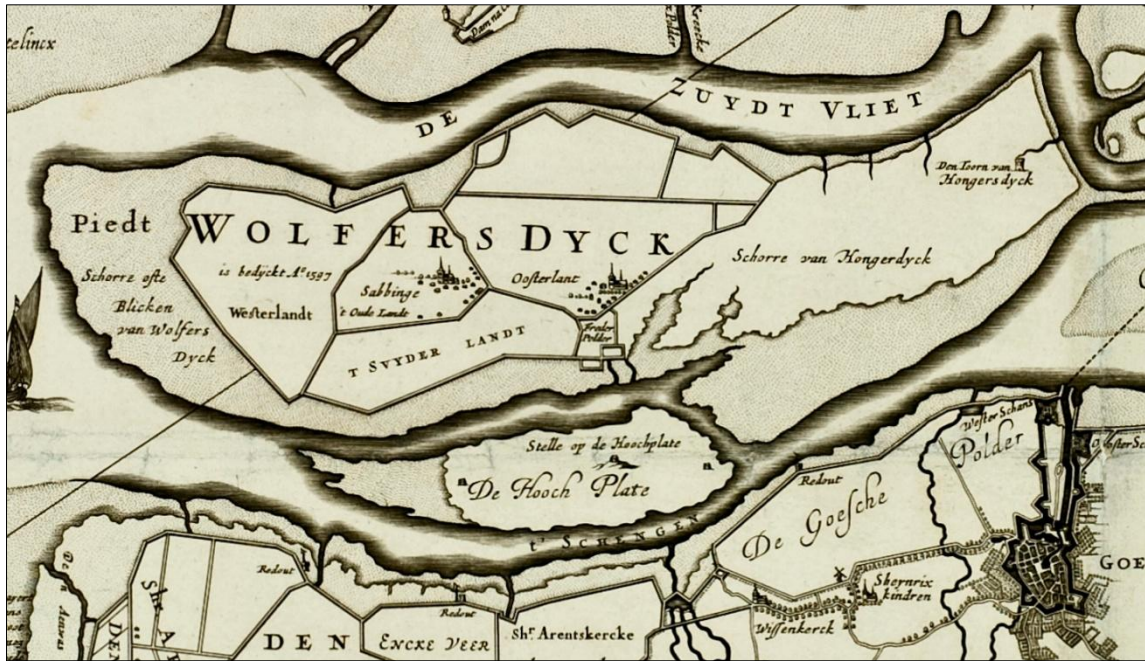
Hongersdijk nog niet verdrongen; het gebied rond De Piet al wel. Dit gebied ging namelijk reeds in de 14de eeuw verloren.

Afbeelding 18 Uitsnede van Ostium Scaldis door Christiaan Sgrooten uit 1573, met ligging van het dorp Oosterland (Oostkerke) aangeduid met gele pijl.

De kaart van Sgrooten geeft verschillende dijken op het eiland Wolphaartsdijk weer. Zo is de Oosterlandpolder herkenbaar als bedijkt gebied ten noorden van de plaats Oosterland. Ten westen daarvan liggen de polders die aan Sabbinge toehoren (Oud-Sabbingepolder en Zuiderlandpolder).

De kaart van Visscher-Roman uit het midden van de 17de eeuw is de oudste kaart die informatie geeft over de indeling van Oosterlandpolder en de andere polders op het eiland (zie afbeelding 19, 20 en 21). Deze kaart kent verschillende uitgaven waarbij het kaartbeeld werd verbeterd en aangepast. Afbeelding 19 is de eerste uitgave van de kaart uit 1654/1655. Op deze kaart bestaat het eiland uit de Oosterlandpolder (1370), de Sabbingepolder (vóór 1216) en de Westerlandpolder (1597), de Zuiderlandpolder (1359) en het direct ten zuiden van Oostkerke gelegen poldertje Fredericus polder (1649). Aan de oostzijde van het eiland ligt het verdrongen Hongersdijk, dat op de kaart als schor is aangeduid. De kerktoeren van het hier gelegen verdrongen dorp is hier dan nog aanwezig. Aan de westzijde ligt het verdrongen Piedt bestaande uit schorren en slikken, waar kasteel De Piet moet zijn gelegen. Oostkerke, op deze kaart Oosterlant genoemd, is met twee kreekverbindingen aan het Schenge, die de toegang naar het haventje van het dorp vormden. Het Schenge scheidde Zuid-Beveland en Wolphaartsdijk en bestond medio 17de eeuw nog uit twee armen met daartussen een hoge zandplaat die op de kaart "De Hooch Plate" wordt genoemd. Hierop is een "stelle" gelegen, mogelijk een kasteelberg (motte) of vliedberg. Enkele huizen maken duidelijk dat dit gebied ondanks dat het nog niet bedijkt is, dan wel al bewoond is.

Afbeelding 19 Uitsnede van de Zelandiae Comitatus, de kaart van Zeeland door Nicolaas Visscher en Zacharias Roman uit 1654/1655. Bron: Rijksuniversiteit Groningen.

Afbeelding 20 is de aangepaste versie van de kaart, uitgegeven na 1658, bestaande uit samengevoegde kaartbladen. Daardoor heeft deze kaart een grotere schaal dan de oudere versie. Er zijn echter op Wolphaartsdijk enkele duidelijke verschillen opmerikbaar ten opzichte van de vroegere uitgave van de kaart. Zo is "De Hoogh Plate" nu bedijkt en de zijarm van het Schenge afgedamd, waarmee de Heerenpolder (1649) een feit is. De haven van Oostkerke is daarmee opgeheven. Ook direct ten oosten van Oostkerke is een deel van het hier gelegen schor nu bedijkt tot de Oostnieuwlandpolder, hoewel deze polder al in 1593 werd voltooid, is deze niet op de eerste uitgave van de kaart weergegeven.

Afbeelding 20 Uitsnede van de Zelandiae Comitatus op folioformaat, uitgegeven door Nicolaas Visscher na 1658, met daarop het eiland Wolphaartsdijk. Bron: Rijksuniversiteit Groningen.

Omstreeks 1720 maakte R. Ottens een nieuwe versie van de Zelandia Comitatus (afbeelding 21). Op deze kaart zijn de verdere bedijkingen van het eiland weergegeven die zijn uitgevoerd in het laatste kwart van de 17de eeuw. Ten opzichte van de vorige uitgaven van de kaart zijn aan de (zuid)westzijde van het eiland nu de Westkerkepolder (1698) en de Nieuw Sabbingepolder (1692) aangelegd, hoewel deze op de kaart nog niet als zodanig vermeld worden. Deze nieuwe polders worden op deze kaart als behorend tot de Westerlandpolder aangeduid. Het gaat om herbedijkt gebied dat kort daarvoor in stormvloed verloren ging, zoals hierboven reeds is beschreven. Door deze werken en de eerdere aanleg van de Heerenpolder is het getijdengebied waarin het Schenge was gelegen aanzienlijk versmald.

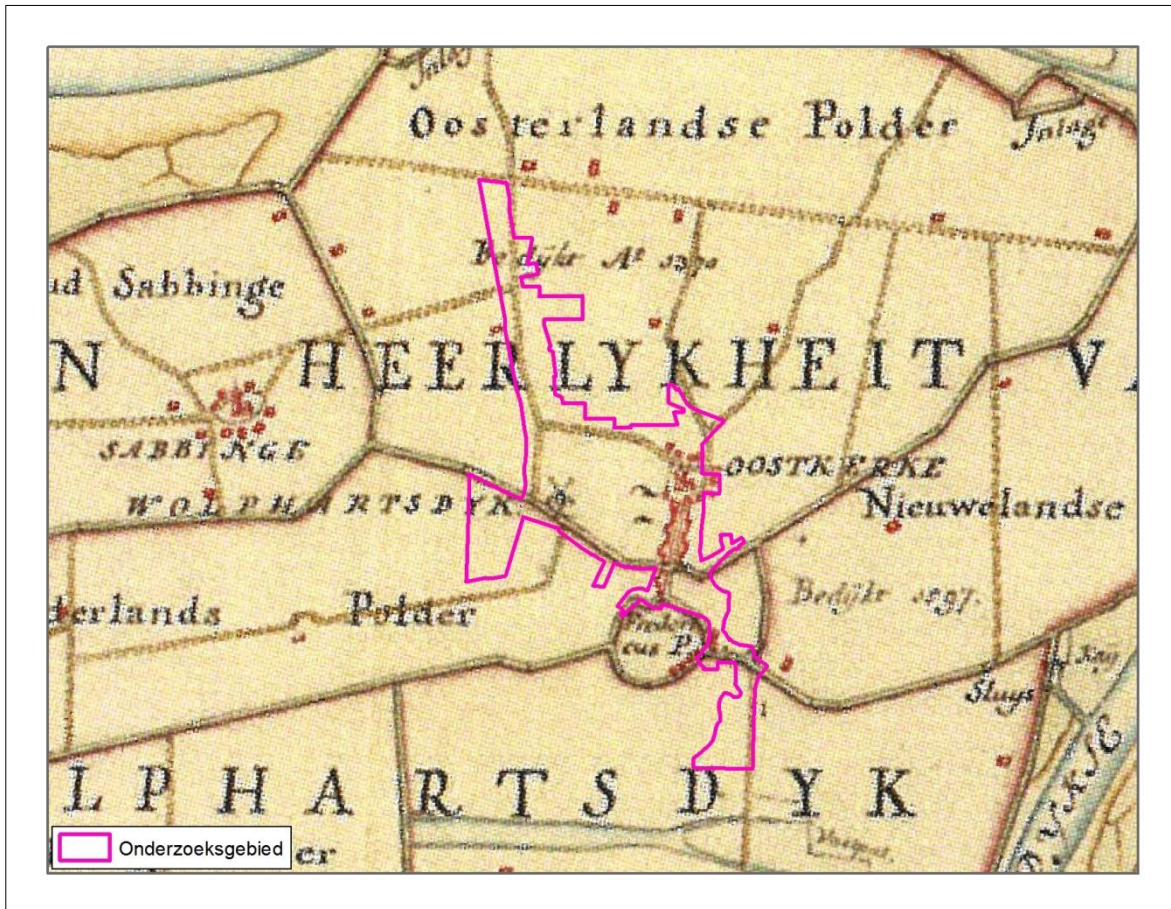
Afbeelding 21 Uitsnede van de Zelandiae Comitatus met daarop het eiland Wolphaartsdijk, bijgewerkt door R. Ottens en uitgegeven door Weduwe Ottens en zonen in circa 1720. De Westkerkepolder en de Nieuw Sabbingepolder zijn aangeduid met respectievelijk de letters W en N. Bron: Rijksuniversiteit Groningen.

De uitgave van Ottens van de kaart van Visscher-Roman geeft een duidelijk beeld van de indeling van de Oosterlandpolder en de andere polders rond Oosterkerke. Op deze kaart zijn de dijken rondom de polder en de inlagen te zien, evenals drie wegen binnen deze polder. De oost-west georiënteerde weg komt overeen met de huidige Muideweg/Aardebolleweg. Aan de westzijde van de polder zijn twee kleinere, noord-zuid georiënteerde wegen te zien die vertrekken vanaf de Muideweg/Aardebolleweg naar het noorden en zuiden. De weg richting het noorden is de Welleweg. De naam van de weg richting het zuiden is niet bewaard. Het dorp Oostkerke bestaat op deze kaart uit een kerk met rondom huizen die direct ten westen van de huidige Noorddijk zijn gelegen. Deze dijk vormt de grens tussen de Oosterlandpolder en de oostelijk daarvan gelegen Oost-Nieuwlandpolder. Het dorp is hier schematisch weergegeven, wat betekent dat de kaart niet heel nauwkeurig is.

De eerste beschikbare kaarten die een meer gedetailleerd beeld van het dorp Oostkerke weergegeven, zijn de kaarten van Noord-Beveland en Wolphaartsdijk van de gebroeders Hattinga uit 1751 (afbeelding 22) en van A. Paardekoper en D.W.C. Hattinga uit 1748 (afbeelding 23). De afgebeelde wegen en dijken weergegeven op de kaart van de gebroeders Hattinga zijn tegenwoordig nog steeds aanwezig, waardoor deze kaart met een aanvaardbare nauwkeurigheid georeferereerd kan worden. De kern van Oostkerke bestaat in de 18de eeuw uit de huidige Hoofdstraat, de in zuidelijke richting aansluitend daarop gelegen Lepelstraat en de aansluitend daarop gelegen Frederikstraat–Dooldijk die het Fredericuspoldertje aan de noordzijde omsluit. Aan deze wegen is de bebouwing van het dorp gelegen.

In het westelijk deel van het onderzoeksgebied, noordelijk langs de Molendijk, is op deze kaart een molen afgebeeld. Dit betreft de voorganger van de in 1808 gebouwde molen De Hoop die thans nog op deze plek staat. Verder zijn op deze kaart aan de westzijde van het dorp, even ten westen van de Hoofdstraat, twee verhogingen te zien. De meest noordelijke betreft de 12de-eeuwse motte; de meer

zuidelijk gelegen verhoging betreft mogelijk een ruïne van het laatmiddeleeuwse kasteel "Steenenhof".²⁷

Afbeelding 22 Projectie van het onderzoeksgebied op een vergrote uitsnede van de Manuscriptkaart Noord-Beveland en Wolphaartsdijk door D.W.C. en A. Hattinga uit 1751. Bron: Blonk & Blonk-van der Wijst 2010, 73, afb. 58.

De kaart van Paardekoper en D.W.C. Hattinga is iets eerder gedateerd: 1748 (afbeelding 23). Deze kaart is duidelijk bedoeld als polderkaart en geeft gedetailleerde informatie over de polders van het eiland Wolphaartsdijk. Minder aandacht is er voor de bebouwing en de dorpen. De bebouwing van Oostkerke is op deze kaart vereenvoudigd weergegeven. Zo is de Hoofdstraat en de Lepelstraat in rood afgebeeld, zonder individuele gebouwen. Elders, aan de zuid- en noordzijde van het dorp zijn wel individuele gebouwen afgebeeld. Opvallend is dat de oude omgrachting van het "Steenenhof" op deze kaart wel is afgebeeld, terwijl dit op de kaart van de gebroeders Hattinga niet het geval is (afbeelding 22). De vierkante waterpartij is duidelijk herkenbaar even ten zuidwesten van de kerk. De bergjes zijn op deze kaart niet afgebeeld.

Van de bergjes die op de kaart van de gebroeders Hattinga ten westen van de Hoofdstraat zijn afgebeeld, is op de kadasterkaart van J.F. Metzger uit 1805 nog slechts één afgebeeld als "vloedberg" ten westen van de kerk (afbeelding 24). Ten zuiden hiervan is een meerhoekig water afgebeeld dat waarschijnlijk teruggaat op de gracht van het hier veronderstelde laatmiddeleeuwse kasteel, al is hiervoor geen sluitend bewijs. In het oostelijk deel van deze 'omgrachting' is in de jaren 1920 het gemeentehuis (De Griffioen) gebouwd, dat thans dienst doet als dorps huis (zie ook hieronder).

²⁷ Barth & De Klerk 1993, 39; zie ook de sectie "Oostkerke – Wolphaartsdijk hierboven.

Afbeelding 23 Uitsnede van de Kaarte van het Eyland en Heerlykheit van Wolphartsdyk uit 1748 door A. Paardekoper en D.W.C. Hattinga. Bron: Nationaal Archief.

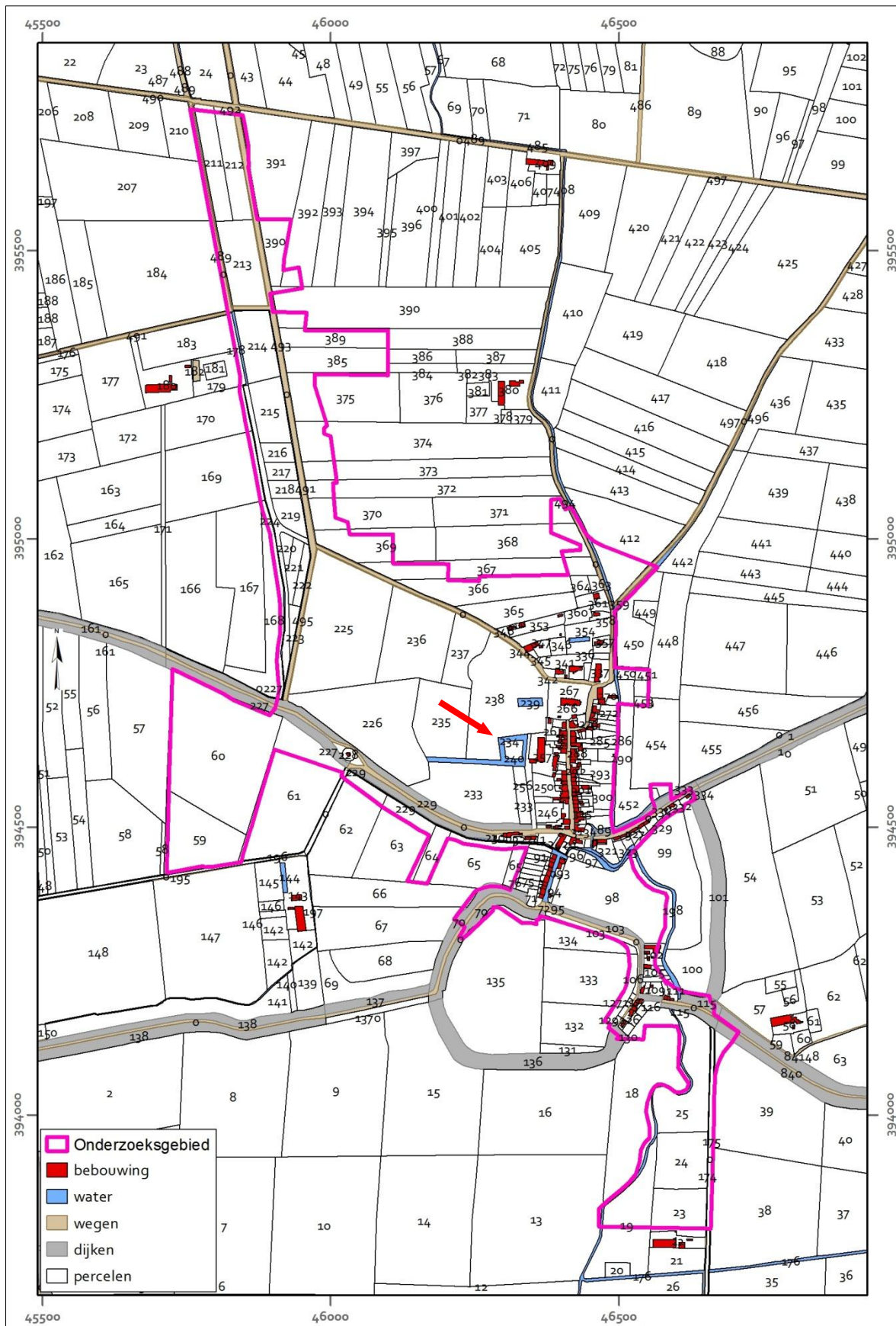
De verspreiding van de bebouwing van het dorp is op de kaart van Metzger overeenkomstig met de weergave op de kaart van Hattinga. Deze kaart is niet overal schaalvast wat projectie van het onderzoeksgebied onmogelijk maakt. Wel zijn de hoofdwegen duidelijk herkenbaar en te herleiden naar de huidige situatie.

De Kadastrale Minuutkaarten uit de 19de eeuw (1811-1832) hadden tot doel grondbelasting te kunnen heffen op grondbezit en gebouwen (afbeelding 25). Het zijn de eerste kaarten die nauwkeurig zijn tot op perceelsniveau. Deze hoge mate van nauwkeurigheid maakt een redelijk exacte projectie van het onderzoeksgebied op deze kaart mogelijk. De verspreiding van de bebouwing in Oostkerke/Wolphaartsdijk is vergelijkbaar met de weergave van het dorp op de kaart van de Hattinga's. De bebouwing is namelijk ook in de 19de eeuw geconcentreerd langs de Hoofdstraat en de in het verlengde daarvan gelegen Lepelstraat. Ook langs de Fredericuspolder is aan de oostzijde nog steeds bebouwing gelegen. Ook langs de Molendijk-Noordijk, die de Hoofdstraat-Lepelstraat kruisen is nu enige bebouwing gelegen. Molen De Hoop is even verder naar het westen langs de Molendijk gelegen. Ten noordoosten van de Hoofdstraat, aan het huidige Nazareth, en ten noordwesten aan de Papeweg, zijn eveneens nog enkele gebouwen gelegen op de Minuutkaart.

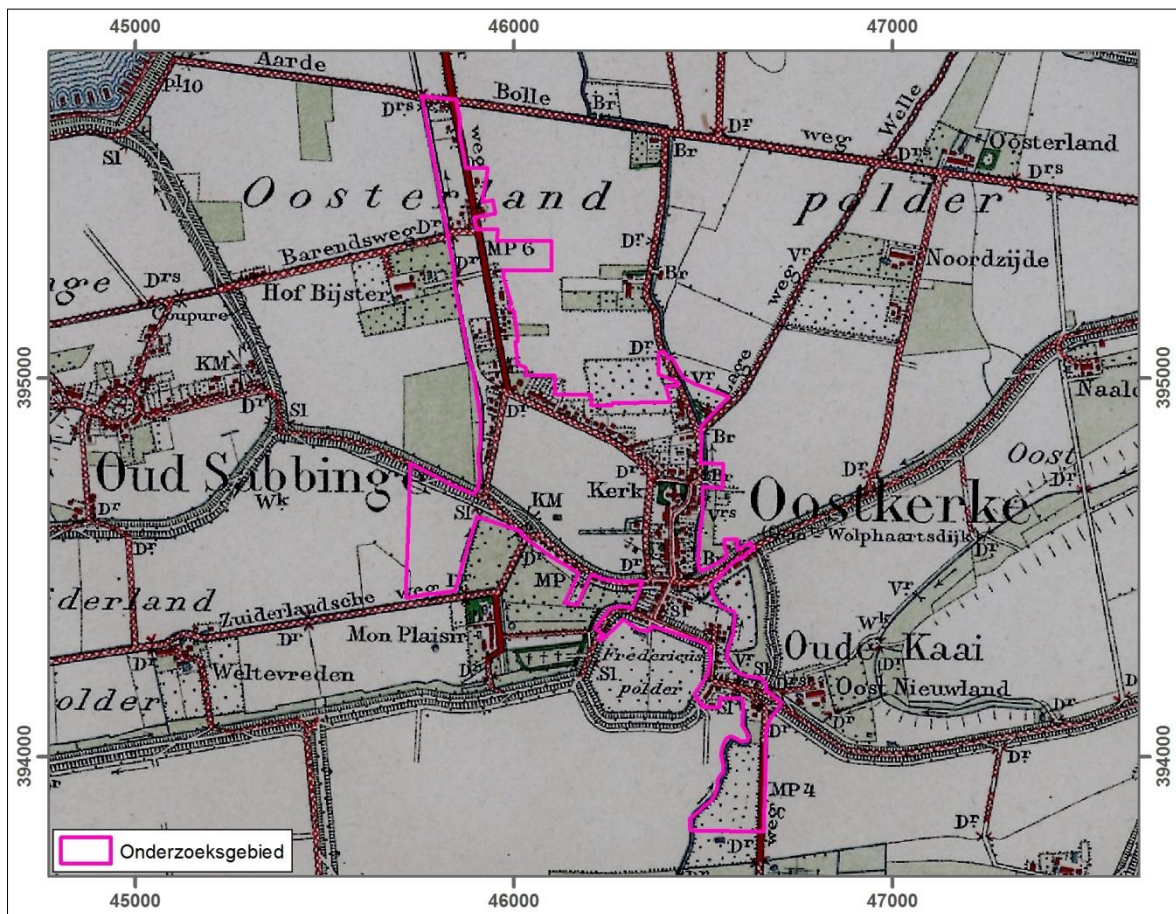

Afbeelding 24 Uitsnede van de kadasterkaart van de Heerlykheid van Wolphaertsdijk door J.F. Metzger uit 1805, kopie uit 1869, noordoost gericht. Bron: Gemeentearchief Goes.

Ook op de Kadastrale Minuut is het mogelijke restant van de oude kasteelgracht herkenbaar even ten westen van de Hoofdstraat. Deze is hier nu als duidelijke omgrachting herkenbaar (op afbeelding 25 aangeduid met de rode pijl). Tegenwoordig ligt binnen deze omgrachting het voormalige gemeentehuis. Het bergje dat op de kaart van Metzger is afgebeeld, is op de Kadastrale Minuut niet apart weergegeven. Wel is de grens tussen perceel 237 en 238 waarschijnlijk gekromd door het oostelijk hiervan gelegen bergje. Mogelijk is deze perceelsgrens gevormd door het verloop van een verdwenen gracht rond de kasteelberg.

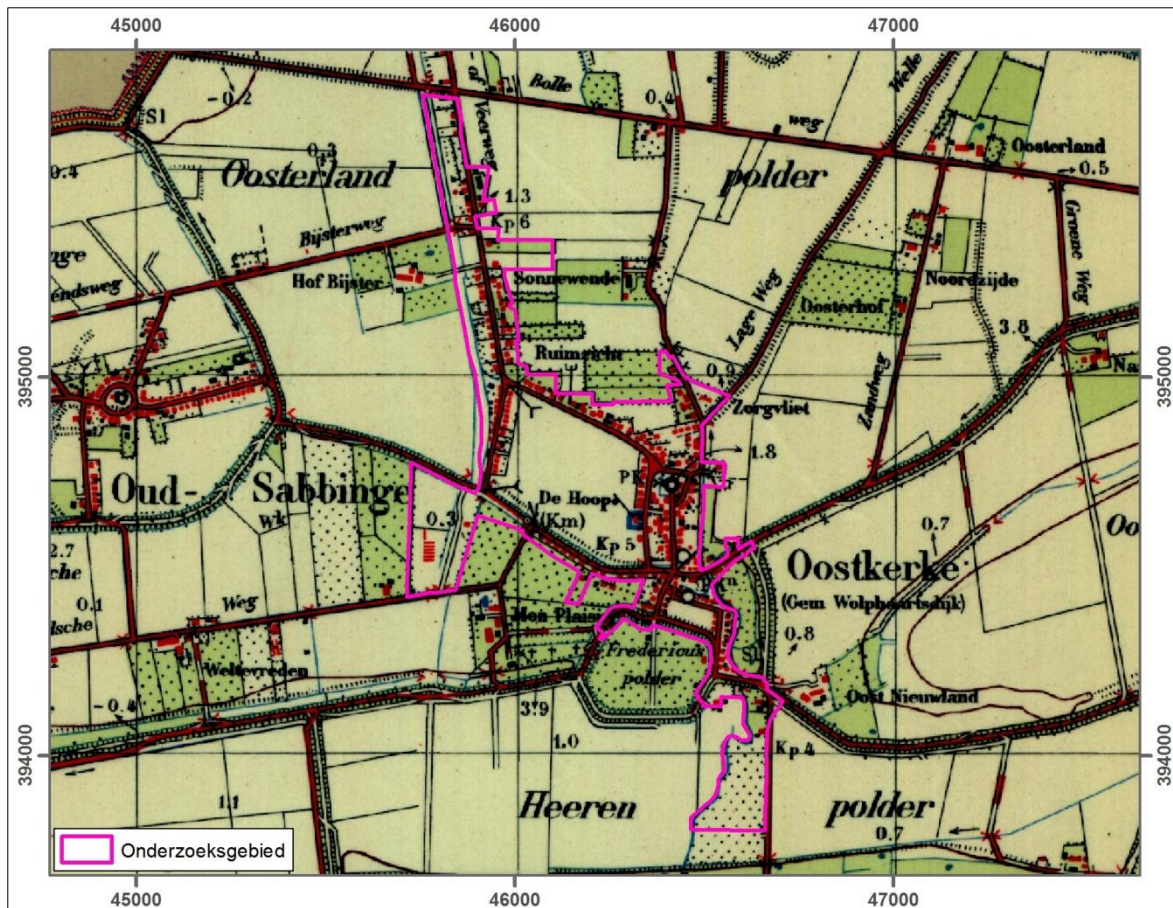

Abbeelding 25 Projectie van het onderzoeksgebied op een vergrote uitsnede van de Kadastrale Minuut uit 1811-1832. De rode pijl geeft de ligging van de oude kasteelgracht aan. Bron: Geoloket Provincie Zeeland/ CHS.

Afbeelding 27 Projectie van het plangebied op de Topografische Militaire Kaart van 1914. Schaal 1:20.000.
Bron: Geoloket Provincie Zeeland/ CHS.

In de eerste jaren na de Tweede Wereldoorlog is het kaartbeeld van Wolphaartsdijk (afbeelding 28) nog nauwelijks veranderd ten opzichte van dat van 1914. De bebouwing lijkt langs de Oostkerkestraat, direct ten westen van de Hoofdstraat, en langs de Burgemeester Hackstraat, aan de westelijke grens van de bebouwde kom, te zijn toegenomen.

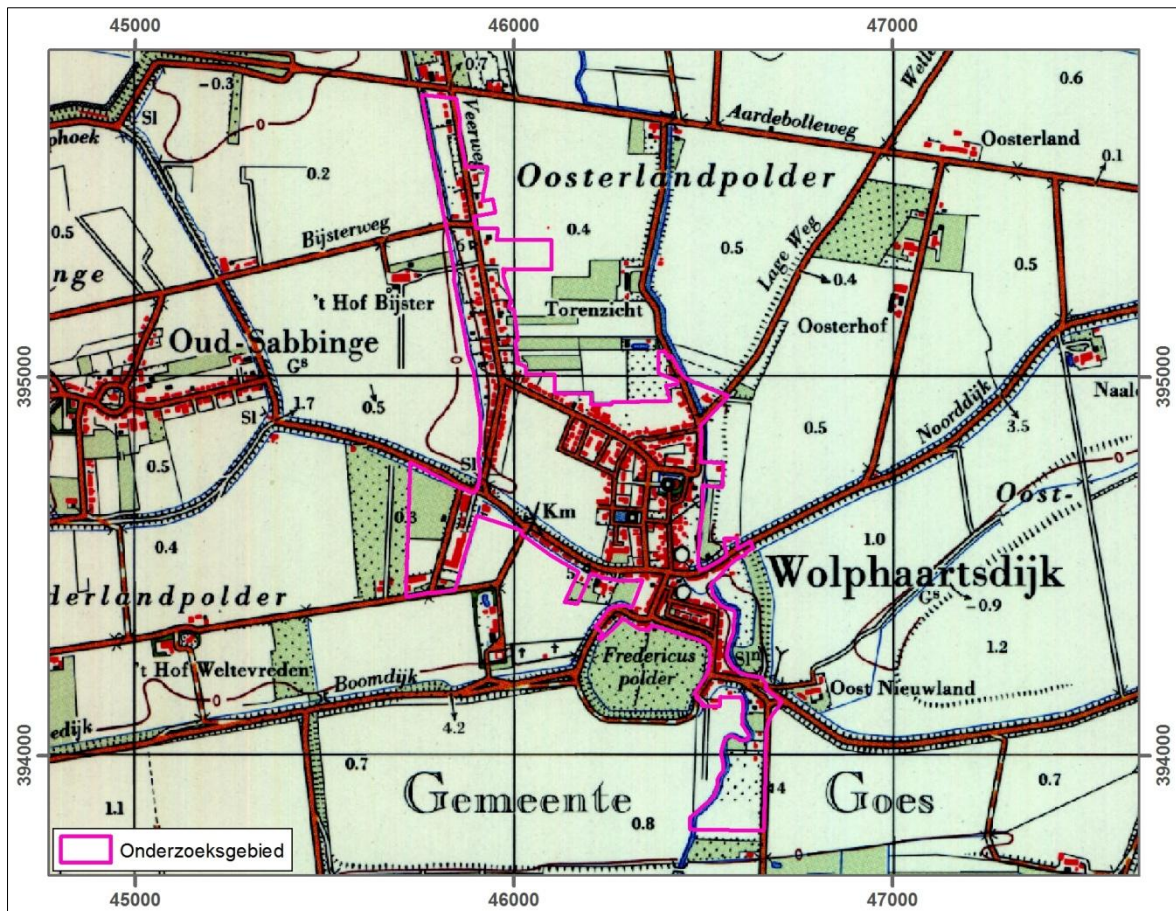
Afbeelding 28 Projectie van het plangebied op de Topografische Kaart van omstreeks 1950. Schaal 1:20.000.
Bron: Bodemvenster Provincie Zeeland.

Tijdens de Stormvloed van 1953 vallen gaten in de dijk langs de Zandkreek aan de noordzijde van de Oosterlandpolder en overstroomt het gebied. Wolphaartsdijk komt volledig onder water te staan. Na 1953 wordt de schade hersteld en wordt ook de Kerkstraat heraangelegd. Deze straat krijgt in 1969 een nieuwe naam, de huidige naam “Hoofdstraat”. De bebouwing van het dorp wordt gestaag uitgebreid vanaf de Hoofdstraat en de Oostkerkestraat in westelijke richting. Ook langs de Veerweg en de Burgemeester Hackstraat aan de westzijde van het onderzoeksgebied breidt de bebouwing zich uit. Afbeelding 29 geeft de situatie aan het begin van de jaren 1970 weer.

De naam Oostkerke blijft bestaan tot in 1960. Op 19 oktober 1960 werd beslist de naam Oostkerke te vervangen door de naam van de gemeente: Wolphaartsdijk.²⁸

De sterke ontwikkeling die het dorp na de jaren 1970 doormaakt, is te volgen aan de hand van de lucht- en satellietfoto's (zie §3.4).

²⁸ Barth & De Klerk 1993, 17.

Afbeelding 29 Projectie van het plangebied op de Topografische Kaart van omstreeks 1970. Schaal 1:20.000.
Bron: Bodemvenster Provincie Zeeland.

3.3 Archeologische Gegevens

In deze paragraaf worden de bekende archeologische gegevens besproken die zich in de directe omgeving van het onderzoeksgebied bevinden. Enkel de archeologische onderzoeken en waarnemingen die relevante informatie met betrekking tot het opstellen van een specifiek archeologisch verwachtingsmodel opleveren worden nader besproken. De overige worden enkele opgesomd in de tabellen. Deze gegevens werden ontleend aan Archis, het ZAA en de gemeentelijke verwachtingskaart.

3.3.1 Archeologische Monumentenkaart (AMK)

De AMK is een dynamisch digitaal bestand van alle bekende behoudenswaardige archeologische terreinen in Nederland dat door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed in samenwerking met de Provincie Zeeland is opgesteld. Op de kaart staan terreinen met archeologische status aangegeven (zie afbeelding 30 en tabel 3). Statustoekenning vindt plaats nadat het terrein is getoetst aan een aantal door de RCE gehanteerde criteria: kwaliteit, zeldzaamheid en contextwaarde. De AMK is opgenomen in de Cultuurhistorische Hoofdstructuur.

Het onderzoeksgebied is op de AMK deels gelegen binnen een terrein van hoge archeologische waarde. Het betreft het terrein met monumentennummer 13.441. Dit betreft een terrein met daarin de oude dorpskern van Wolphaartsdijk, met nederzettingssporen daterend uit de Late Middeleeuwen

en de Nieuwe Tijd. De parochie wordt reeds genoemd in 1147. Het gebied heeft veel te lijden gehad van stormvloeden (onder andere in 1288, 1309, 1334 en 1377). Anders dan het nabij gelegen Oud-Sabbinge (monumentnummer 13440) krijgt Wolphaartsdijk daar zijn deel van mee. In 1334 verdrinkt Oostkerke, de kern van het derde ambacht op het eiland Wolphaartsdijk (naast Oud-Sabbinge en Westkerke, dat verdronk in 1377). In 1370 werd de Oosterlandpolder herbedijkt, waar Wolphaartsdijk in ligt. Op de kruising Vliedbergstraat-Van der Baanstraat heeft een in circa 1844 afgegraven vliedberg gelegen.

Tabel 3 Overzicht AMK-terreinen binnen het onderzoeksgebied

Monumentnr.	Datering	Status monument en omschrijving
13.441	LMEB-NT	Hoge archeologische waarde: oude dorpskern van Wolphaartsdijk

3.3.2 Onderzoeken en waarnemingen

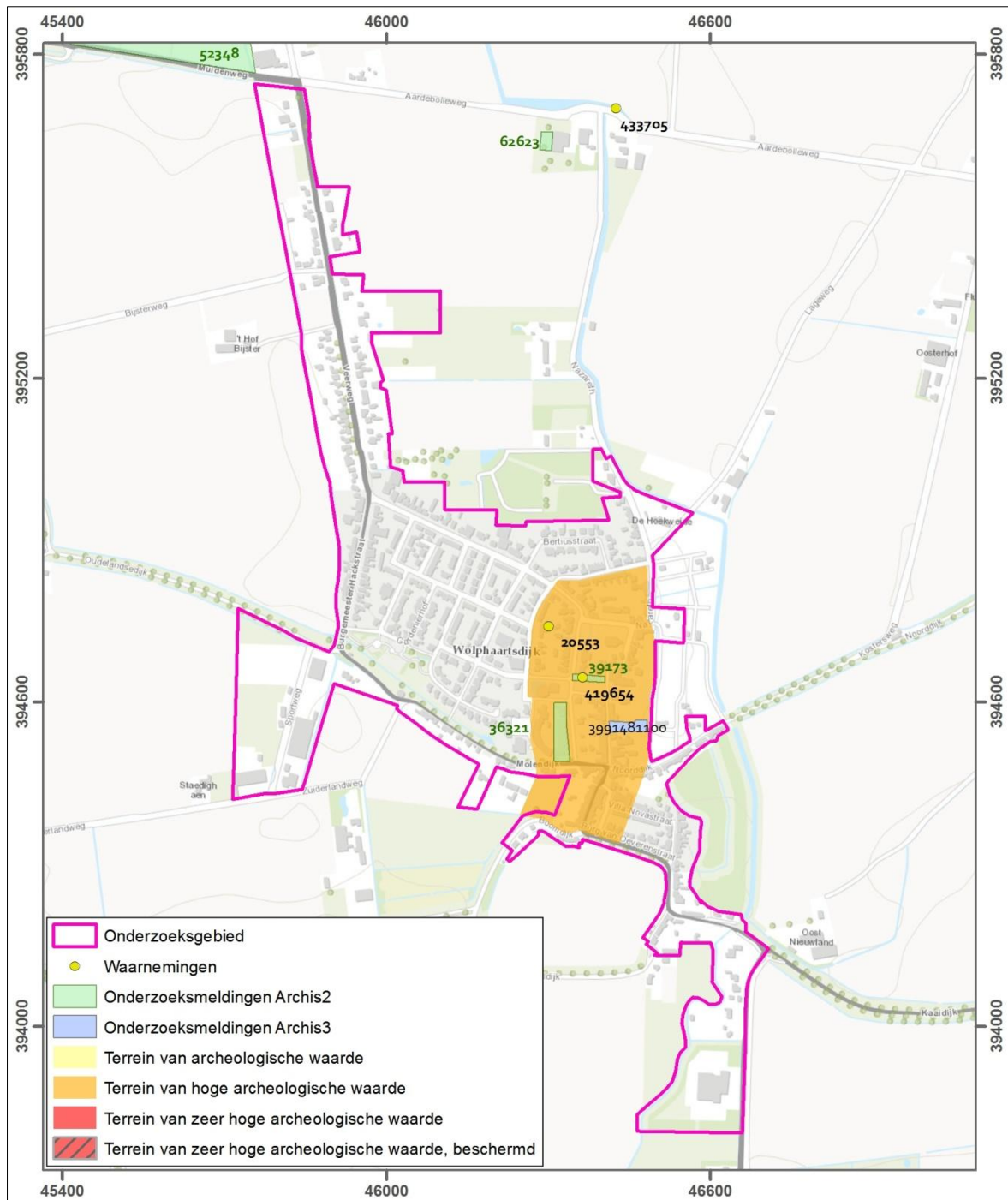
Archis is het geautomatiseerde Archeologisch Informatiesysteem voor Nederland. Het bestaat uit een databank waarin allerlei gegevens over archeologische vindplaatsen en terreinen in Nederland zijn opgeslagen, daterend van de Prehistorie tot en met de Nieuwe Tijd. Binnen het onderzoeksgebied zijn meerdere onderzoeken uitgevoerd en waarnemingen gedaan (afbeelding 30 en tabellen 4 en 5). Vondstmeldingen zijn niet aanwezig in dit gebied.

Tabel 4 Overzicht onderzoeksmeldingen in de directe omgeving van het onderzoeksgebied.

OM-nr.	Uitvoerder	Locatie, onderzoeksvorm
36.321	RAAP	Oostkerkestraat 30-44, karterend booronderzoek.
39.173	SOB Research	Wolfertsplein, booronderzoek.
52.348	Grontmij	Aardebolleweg/Muidenweg, bureau- en booronderzoek (IVO-O).
62.623	SOB Research	Aardebolleweg/Nazareth, bureau- en booronderzoek (IVO-O).
3.991.481.100	Artefact!	Hoofdstraat 53, bureau- en booronderzoek (IVO-O).

Tabel 5 Overzicht waarnemingen binnen en in de directe omgeving van het onderzoeksgebied.

Waarneming	Datering	Aard van de waarneming of vondstmelding
20.553	LMEA-LMEB	Verdwenen motte aan de Torenweide (kruising Vliedbergstraat-Van der Baanstraat).
419.654	LMEB-NTC	Nederzettingssporen Oostkerke (Wolfertsplein).
433.705	LMEB-NTA?	Melding (AWN Afd. Zeeland, 2011) van waarschijnlijk een dijklichaam in een nieuw gegraven sloot langs de Aardebolleweg ten noorden van Wolphaartsdijk. Dit bevond zich op ca. 2,50 m –mv en was opgebouwd met klei- en veenplaggen.

Afbeelding 30 Projectie van het onderzoeksgebied op de GBKN met aanduiding van AMK-terreinen, waarnemingen en onderzoeksmeldingen. Schaal 1:12.000. Bron: Esri / ARCHIS2/3.

In 2002 is door SOB Research in 2002 aan het Wolfertsplein een booronderzoek uitgevoerd (OM-nr. 39.173 en waarneming 419.654).²⁹ Uit het booronderzoek bleek dat op deze locatie Afzettingen van het Laagpakket van Walcheren (komafzettingen; klei en zand) gelegen zijn op Hollandveen, op Afzettingen van het Laagpakket van Wormer. De top van het Hollandveen Laagpakket is vastgesteld op een variërende diepte tussen 3,30 en 3,90 m –mv (respectievelijk 2,14 en 2,76 m –NAP). Er lijkt sprake te zijn van ontginning van het Hollandveen (moertering), zo blijkt uit geringe dikte van de veenrestanten die zijn waargenomen (gemiddeld 20 cm). De top van het Laagpakket van Wormer is aangetroffen vanaf minimaal 3,60 m –mv (2,54 m –NAP). In de verschillende boringen zijn

²⁹ Ras 2002.

archeologische indicatoren aangetroffen in de antropogene lagen bovenop het Laagpakket van Walcheren en in de top van dit laagpakket. Deze indicatoren dateren uit de Nieuwe Tijd en mogelijk uit de Late Middeleeuwen. De indicatoren (houtschool, aardewerk en baksteenpuin) werden aangetroffen tot op een diepte van maximaal 2,20 m –mv. Op basis van de aangetroffen archeologische indicatoren kan worden gesteld dat zich waarschijnlijk in het gehele plangebied aldaar archeologische sporen uit de Nieuwe Tijd bevinden. Tevens kon op basis van historisch onderzoek worden gesteld dat zich in ieder geval vanaf de 17de eeuw binnen het plangebied bebouwing heeft bevonden. Het maakte deel uit van de bebouwde kern van Wolphaartsdijk.

In 2009 is door RAAP een karterend booronderzoek uitgevoerd aan de Oostkerkestraat (OM-nr. 36.321).³⁰ Binnen dit plangebied was vanaf het maaiveld een pakket klei met klei- en zandbrokken aanwezig met recent bouwpuin, mortel, houtschool, glas en plastic. De onderzijde van dit pakket is vastgesteld op een variërende diepte tussen 0,5 en 1,80 m –mv. Onder het verstoorde pakket zijn getijden-, wad- en kreekafzettingen van het Laagpakket van Walcheren aangetroffen. In één boring is het Hollandveen Laagpakket gevonden op 3,30 m –mv (2,65 m –NAP). De top van het Hollandveen is geërodeerd aangetroffen. De top van het Laagpakket van Wormer in twee boringen waargenomen, tussen 3,55 m en 5,90 –mv (2,90 en 4,97 m –NAP). Binnen het plangebied zijn geen aanwijzingen voor vindplaatsen aangetroffen.

In 2012 is ten noorden van het onderzoeksgebied een archeologisch bureauonderzoek en inventariserend veldonderzoek door middel van 100 verkennende boringen uitgevoerd door Grontmij, ten behoeve van bestemmingsplanwijziging op twee percelen aan de Aardebolleweg en Muidenweg (OM-nr. 52.348).³¹ Bij het booronderzoek is op een diepte vanaf 1,82 m –NAP het Laagpakket van Wormer aangetroffen. Het hierboven gelegen Hollandveen is grotendeels niet meer intact aangetroffen, als gevolg van moertering of mariene erosie. Daar waar de veentop wel intact was, is deze nergens geoxideerd of veraard waargenomen en gelegen tussen 1,55 en 2,59 m –NAP. In de op het veen gelegen afzettingen van het Laagpakket van Walcheren, veelal verstoord bij de moerteringsactiviteiten, zijn geen aanwijzingen voor de aanwezigheid van vindplaatsen aangetroffen. Dit geldt eveneens voor de dieper gelegen niveaus.

In 2014 is op een terrein even ten zuiden van de Aardebolleweg en ten oosten van Nazareth, een bureau- en booronderzoek uitgevoerd door SOB Research (OM-nr. 62.623).³² Hierbij werden geen aanwijzingen voor de aanwezigheid van vindplaatsen aangetroffen.

Binnen het huidige onderzoeksgebied, op de kruising Vliedbergstraat-Van der Baanstraat aan de Torenweide is waarneming 20.553 geregistreerd. Dit betreft de ligging van een verdwenen motte; deze werd afgegraven in 1844. De Man geeft als enige bron informatie over deze verdwenen berg. In 1834 zou het bergje nog 9 m hoog zijn geweest. Bij de afgraving werd in de kruin, op een diepte van ca. 1,60 m –mv, “een vloer aangetroffen van slecht gebakken gele en roodachtige moppen (afmetingen 25 x 12 x 7 cm)”. Aan de noordkant werd een vierkante put gevonden van 25 cm breed met daarbij brandsporen en een dikke schelpenlaag en ca. 1 m lager wat metselwerk van harder gebakken gele stenen. Tevens werd bij het afgraven veel vondstmateriaal gevonden: scherven, botmateriaal, natuursteen.³³ Hoewel deze motte is afgegraven, is het zeker mogelijk dat ter plaatse of

³⁰ Warning 2009, 15.

³¹ D'hondt & Wattenberghe 2012.

³² Onderzoekresultaten (nog) niet gepubliceerd.

³³ De Man 1897, 69-74.

in de directe omgeving nog sporen of structuren van de motte of van bijvoorbeeld een nabijgelegen voorhof aanwezig zijn.

Buiten het onderzoeksgebied, direct ten noorden van de splitsing Nazareth-Aardebolleweg, is in 2011 waarschijnlijk een restant van een dijklichaam van klei- en veenplaggen waargenomen uit de Late Middeleeuwen of begin Nieuwe Tijd, op een diepte van ca. 2,50 m –mv.

In maart 2016 is binnen een plangebied aan de Hoofdstraat 53 een archeologisch bureauonderzoek en inventariserend veldonderzoek met vier verkennende boringen uitgevoerd, ten behoeve van sloop en nieuwbouw (OM-nr. 3.991.481.100). Bij het booronderzoek zijn beneden de bouwvoor tot een diepte van 0,92 m –NAP (1,20 m –mv) ophooglagen vastgesteld, die kunnen worden toegeschreven aan een erf. Aan de oostzijde van het plangebied zijn dempingslagen van een geul vastgesteld tot op een diepte van 1,57 m –NAP (1,30 m –mv), met daaronder de bedding of oever van de voormalige geul. Aan de oostzijde is tevens puin aangeboord, op een diepte van 1,19 m –NAP (0,90 m –mv), mogelijk duidend op een gebouwrestant uit de Nieuwe Tijd. Onder de ophooglagen zijn tot de maximale boordiepte geulafzettingen van het Laagpakket van Walcheren aangetroffen, met daarin in de westzijde van het plangebied vanaf 1,93 m –NAP (2,65 m –mv) en in de oostzijde vanaf 4,72 m –NAP (4,45 m –mv) een humeuze laag met brokjes baksteen. Mogelijk betreft dit een verspoelde cultuurlaag. In de boringen zijn geen afzettingen van het Laagpakket van Wormer of Hollandveen aangetroffen.³⁴

Tabel 6 Vastgestelde diepteligging Lp. v. Wormer en Hollandveen binnen en direct buiten onderzoeksgebied.

Onderzoek	Top Lp. v. Wormer	Top Hollandveen
OM-nr. 36.321, Oostkerkestraat 30-44 (RAAP)	Tussen 2,90 en 4,97 m –NAP, tussen 3,55 en 5,90 m –mv	2,25 m –NAP, 2,90 m –mv
OM-nr. 39.173, Wolfertsplein (SOB Research)	Tussen 2,54 en 3,16 m –NAP, tussen 3,60 en 4,40 m –mv	Tussen 2,14 en 2,76 m –NAP, tussen 3,40 en 3,90 m –mv. Veentop niet intact: moertering.
OM-nr. 52.348, Aardebolleweg/Muidenweg (Grontmij)	Vanaf 1,82 m –NAP	Tussen 1,55 en 2,59 m –NAP, bij intacte veentop. Veen grotendeels gemoerd of geërodeerd.

3.3.3 Gemeentelijke vindplaatsen

Op de gemeentelijke maatregelenkaart (Laag 1) is een terrein van archeologische waarde weergegeven in Wolphaartsdijk (afbeelding 3). Dit betreft de mogelijke nog aanwezige resten van de verdwenen motte op de kruising Vliedbergstraat-Van der Baanstraat, geregistreerd onder waarneming 20.553. Het terrein met code GOES-1 heeft als begrenzing de straal van 50 m rond deze waarneming.³⁵

³⁴ Coppens 2016.

³⁵ Brugman et al. 2011, Bijlage 2-3.

3.3.4 Zeeuws Archeologisch Archief (ZAA)

In het ZAA zijn geen aanvullende gegevens bekend over archeologische vondsten en waarnemingen binnen het onderzoeksgebied.³⁶ Historische gegevens uit het ZAA, afkomstig van het gemeentearchief Goes, zijn verwerkt in §3.2).

3.4 Recent gebruik: verstoringen en luchtfoto's

In het Bodemloket is binnen het onderzoeksgebied één gesaneerd gebied aangeduid. Dit is gelegen aan de Papeweg 6-8.³⁷ In 1997 is hier een sanering uitgevoerd vanwege de aanwezigheid van een of meer ondergrondse brandstoftanks. Tussen 1926 en 1980 was op deze locatie o.a. een benzinestation gevestigd. Over de exacte omvang en diepte van deze sanering, en bijgevolg de bodemverstoringen, zijn geen gegevens beschikbaar.

Voor de luchtfotografische analyse is gebruikt gemaakt van opnamen uit de jaren 1959, ca. 1970, 1989, 2003, 2005 en 2007 t/m 2015. Deze beelden leveren geen aanvullende informatie op voor de aanwezigheid van archeologische vindplaatsen in het onderzoeksgebied, anders dan in het voorgaande reeds is beschreven. Wel geven ze een visueel overzicht van de ontwikkeling van het dorp vanaf de tweede helft van de 20ste eeuw tot heden. Op de beschikbare luchtfoto's wordt een vergelijkbaar beeld geschetst van de situatie zoals kan worden afgeleid aan de hand van de topografische kaarten. Zodoende zijn hier niet alle beschikbare luchtfoto's afgebeeld.

³⁶ Persoonlijke mededeling dhr. drs. J. Jongepier, e-mailcorrespondentie d.d. 9 mei 2016.

³⁷ www.bodemloket.nl.

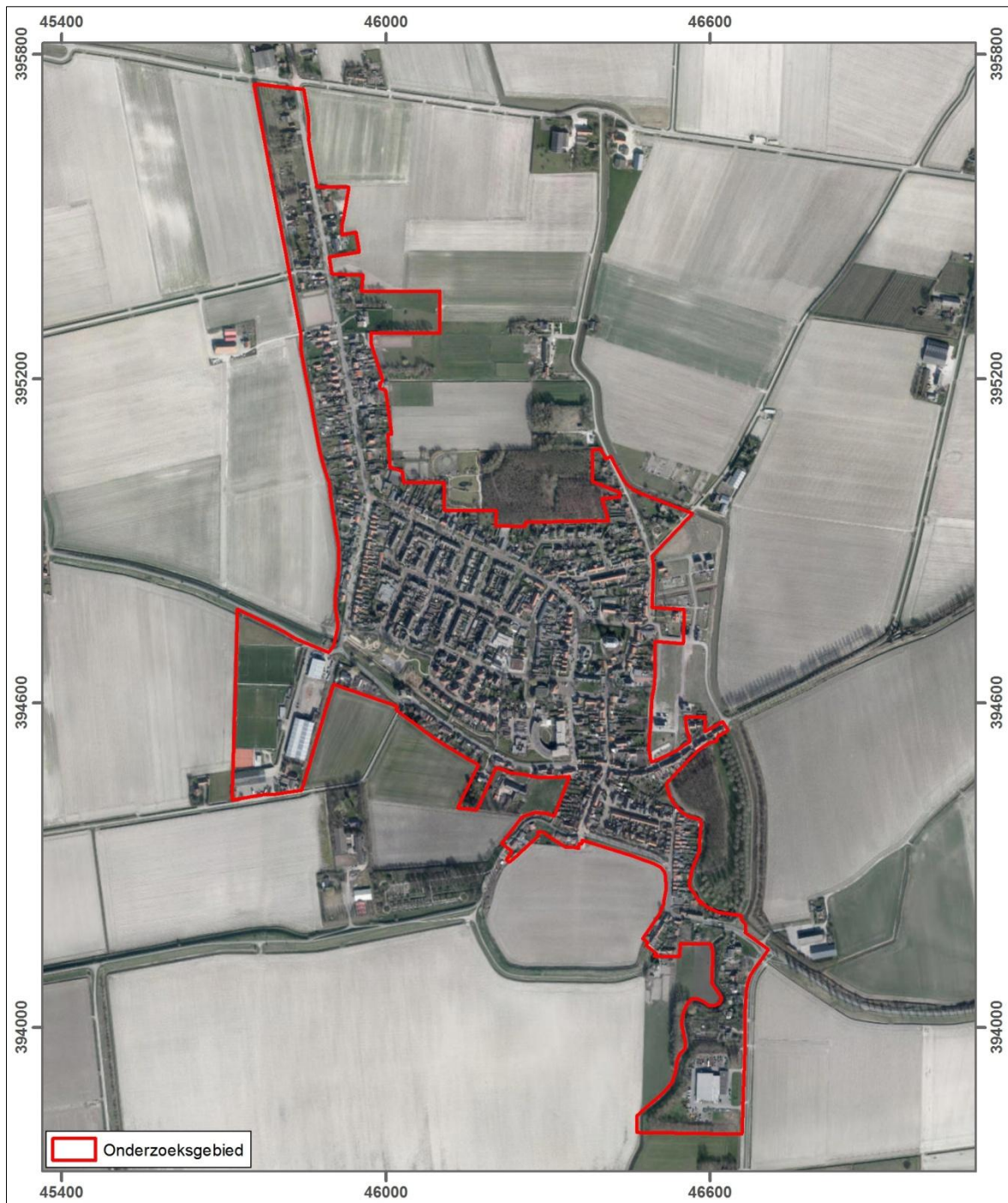
Afbeelding 31 Projectie van het grootste deel van het onderzoeksgebied op orthogonale luchtfoto van het dorp Wolphaartsdijk van 1959. Schaal 1:7.000. Bron: Geoloket Provincie Zeeland.

De luchtfoto van de kern van Wolphaartsdijk uit 1959 laat zien dat in deze periode de bebouwing voornamelijk is gelegen in het oudste deel van het dorp, rond de kerk, langs de Hoofdstraat en Lepelstraat en de naastgelegen straten (afbeelding 30). Ook de toegangswegen naar het dorp, de Molendijk, de Noorddijk en de Veerweg-Burgemeester Hackstraat kennen lintbebouwing. Het binnen deze wegen gelegen gebied is nog grotendeels onbebouwd en in gebruik als bouwland. Aan de ten westen van de Hoofdstraat gelegen Oostkerkestraat is het toenmalige gemeentehuis gelegen. Het betreft het voorheen nog omgrachte perceel van het laatmiddeleeuwse versterkte huis of kasteel. Deze omgrachting is op de topografische kaart van ca. 1950 nog wel aanwezig en is in de tussentijd gedempt (afbeelding 27). Direct ten westen hiervan is nu wel een waterpartij gelegen. Mogelijk is een deel van deze waterpartij nog het westelijk deel van de oude gracht.

Afbeelding 32 Projectie van het grootste deel van het onderzoeksgebied op orthogonale luchtfoto van het dorp Wolphaartsdijk van ca. 1970. Schaal 1:7.000. Bron: Geoloket Provincie Zeeland.

De luchtfoto van omstreeks 1970 geeft de toegenomen en toenemende bebouwing in de jaren 1960 en 1970 weer. Het gebied ten westen van de oude dorpskern wordt geleidelijk volgebouwd. In het noordwestelijk deel van het plangebied, langs de Veerweg (niet afgebeeld), is nog nauwelijks sprake van uitbreiding. In de jaren hierna wordt de bebouwing van het dorp in westelijke richting uitgebreid met voornamelijk woningen tot aan de Burgemeester Hackstraat. Afbeelding 32 geeft de huidige situatie weer waarin het gehele gebied tussen de Burgemeester Hackstraat, de Papeweg, de Molendijk en het oude centrum is volgebouwd. Ook in het noordwesten, langs de Veerweg, is de bebouwing toegenomen. In het uiterste zuiden van het onderzoeksgebied, direct ten westen van de Stadseweg, zijn nu vrijstaande woningen en een bedrijfsterrein gelegen.

Abbeelding 33 Projectie van het onderzoeksgebied op de satellietfoto uit 2013. Schaal 1:12.000. Bron: Esri World Imagery 2016.

4 Archeologisch Verwachtingsmodel

Op basis van de in eerdere hoofdstukken beschreven informatie over de huidige situatie, de aardwetenschappelijke en historische situatie en de bekende archeologische waarden, is voor het onderzoeksgebied, de bebouwde kom Wolphaartsdijk, een archeologische verwachting opgesteld. Hierbij is per geologische eenheid³⁸ aangegeven uit welke perioden archeologische waarden aangetroffen kunnen worden. Indien mogelijk wordt hierbij informatie verstrekt over het complextype en worden nadere kenmerken van de vindplaats beschreven. Een meer specifieke datering wordt indien bekend ook aangegeven.

4.1 Laagpakket van Wierden – Paleolithicum t/m Midden-Neolithicum – Bijlage 1

Op basis van de beschikbare geologische informatie van het onderzoeksgebied, is de verwachting dat in het noordwestelijk en noordoostelijk deel de top van het pleistocene dekzand (Laagpakket van Wierden, Formatie van Boxtel) intact is. Op dit niveau kunnen vindplaatsen uit de Vroege Steentijd (Paleolithicum tot en met Midden-Neolithicum) worden aangetroffen. In de overige delen van het onderzoeksgebied is, vanwege het ontbreken van een intacte dekzandtop door jongere mariene erosie, de verwachting dat hier geen vindplaatsen uit deze periode aanwezig kunnen zijn. Bijlage 1 geeft deze verwachtingen weer binnen het onderzoeksgebied.

Deze verwachtingen zijn uitsluitend gebaseerd op de geologische toestand van de ondergrond. Het pleistocene dekzand bevindt in dit gebied op een diepte van 10 m –NAP of dieper. Plaatselijk kan op de intacte dekzandtop nog een laagje Basisveen aanwezig zijn. De aanwezigheid van dit veen is tevens een aanwijzing voor een intacte dekzandtop. Gezien de aanzienlijke diepte van dit laagpakket, is het moeilijk voor dit niveau een verwachting uit te spreken. In deze regio zijn slechts weinig ontsluitingen tot op deze diepte geweest, waardoor de kennis over mogelijk aanwezige vindplaatsen ontbreekt. Hierbij spelen tevens de moeilijke opspoorbaarheid van dergelijke vindplaatsen in holoceen gebied en de in de afgelopen decennia toegepaste onderzoeksmethoden een rol. De archeologische informatie uit deze perioden is afkomstig uit enkele opgebaggerde vondsten en vindplaatsen op de dekzandruggen in oostelijk Zeeuws-Vlaanderen.

Op basis van deze overwegingen geldt voor de delen van het onderzoeksgebied waar nog een intacte dekzandtop aanwezig kan zijn, een lage verwachting op het aantreffen van vindplaatsen (bijlage 1). Daar waar geen intacte dekzandtop meer aanwezig is, geldt geen verwachting.

4.2 Laagpakket van Wormer – Laat Neolithicum – Bijlage 2

Na de sterke zeespiegelstijging vanaf circa 6.000 v. Chr. kwam Zeeland, uitgezonderd de dekzandruggen in Zeeuws-Vlaanderen, onder water te staan. Het pleistocene landschap raakte afgedekt met mariene sedimenten en werd door getijdegeulen uitgeschuurd. De sedimenten worden tot het Laagpakket van Wormer (Formatie van Naaldwijk) gerekend en bestaan uit zandige en kleiige

³⁸ Toepassing van geologische eenheden geldt tot aan de periode van bedijkingen in het gebied.

afzettingen. Na stagnering van de zeespiegelstijging rond 3.000 v. Chr., neemt de invloed van de zee op het landschap af en is menselijke aanwezigheid weer mogelijk. De verwachting op het aantreffen van resten blijft echter laag, gezien het natte karakter van het getijdegebied.

Gelet op de geologische gesteldheid van het onderzoeksgebied, er vanuit gaande dat deze juist is vastgesteld, bestaat voor het plangebied een lage verwachting dat zich hier archeologische waarden bevinden uit het Laat-Neolithicum. Vindplaatsen uit deze periode kunnen worden verwacht in de top van het Laagpakket van Wormer, dat gelegen is onder het Hollandveen (indien aanwezig) en onder komafzettingen van het Laagpakket van Walcheren. Plaatselijk is dit niveau echter aan erosie door een jongere getijdengeul onderhevig geweest. In deze zones geldt geen verwachting voor het aantreffen van vindplaatsen uit het Laat-Neolithicum.

De diepte waarop de top van het Laagpakket van Wormer kan worden aangetroffen zal binnen het onderzoeksgebied vrij constant zijn. Op basis van gegevens uit het DINO-loket ligt dit niveau rond 3,00 m –NAP. Bij de binnen het onderzoeksgebied uitgevoerde archeologische booronderzoeken (zie §3.3.2) is de top van het Laagpakket van Wormer aangetroffen op 2,50 en 2,90 m –NAP. In twee booronderzoeken werden deze afzettingen geheel niet waargenomen. Hier is sprake van mariene erosie vanuit de oostelijk gelegen voormalige geul. Daarmee is aangetoond dat de erosie van dit laagpakket binnen het centrum van het dorp omvangrijker kan zijn, dan is vast te stellen op basis van de geologische kaart.

Archeologische resten uit deze periode, indien ze worden aangetroffen, kunnen bestaan kleine nederzettingsterreinen zogenaamde extractiekampen. Deze extractiekampen kenmerken zich door een kleine omvang (circa 5 tot 10 m²) waarbij basiskampen een ruimere omvang hebben. Vindplaatsen uit deze periode kenmerken zich door een vondstverspreiding van vuursteen. Tevens bestaat de mogelijkheid dat grondsporen (haardplaatsen) kunnen worden aangetroffen. Om zoveel mogelijk informatie uit de vindplaats te krijgen is het van belang dat de interne structuur van de vindplaats zo weinig mogelijk verstoord is.

4.3 Hollandveen Laagpakket – Bronstijd, IJzertijd en Romeinse Tijd – Bijlage 2

Resten uit de Bronstijd kunnen voorkomen in (de onderzijde van) het Hollandveen Laagpakket (Formatie van Nieuwkoop). Gedurende de Bronstijd behoorde het plangebied echter tot een uitgestrekt veenmoeras waar de omstandigheden waarschijnlijk te nat en daardoor ongunstig waren voor bewoning. Gecombineerd met het ontbreken van vindplaatsen uit deze periode in Zeeland (met uitzondering van het duinengebied in Westenschouwen en het Pleistoceen dekzand in Nieuw Namen) wordt de archeologische verwachting voor het onderzoeksgebied voor deze periode laag geacht, daar waar het veenpakket nog intact is. De onderzijde van het Hollandveen Laagpakket kan worden aangetroffen tussen circa 2,50 en 3,00 m –NAP. Plaatselijk is dit niveau echter aan erosie door een jongere getijdengeul onderhevig geweest. In deze zones geldt geen verwachting voor het aantreffen van vindplaatsen uit de Bronstijd. Op de kaart is deze zone met geel aangegeven. In de zones waar het veen wel intact kan zijn, de groene zones op de kaart (komgebieden), geldt de lage verwachting.

In de (intacte) top van het Hollandveen kunnen vindplaatsen uit de (Late) IJzertijd tot en met Romeinse Tijd worden verwacht. Goed ontwaterd veen bood een geschikte plaats voor bewoning in deze perioden. Op Zuid-Beveland is bewoning uit deze perioden reeds verschillende malen

vastgesteld. Daarvan is de bij Ellewoutsdijk aangetroffen Romeinse nederzetting het bekendst. De verwachting op het aantreffen van vindplaatsen uit deze periode in de top van het veen wordt zodoende hoog ingeschat daar waar de veentop intact kan zijn. Op de kaart (Bijlage 2) is deze zone in groen aangeduid (komgebied). Aan de oostzijde van het plangebied, waar erosie van het veen door een jongere getijdengeul heeft plaatsgevonden (gele zone) is er geen verwachting op het aantreffen van vindplaatsen uit deze perioden.

Resumerend betekent dit dat voor het Hollandveen Laagpakket de volgende archeologische verwachting geldt (zie Bijlage 2):

Komgebied (groen):

Bronstijd: lage verwachting

IJzertijd en Romeinse Tijd: hoge verwachting

Geulafzettingen (geel):

Bronstijd: geen verwachting

IJzertijd en Romeinse Tijd: geen verwachting

Bij de binnen het onderzoeksgebied uitgevoerde archeologische booronderzoeken (zie §3.3.2) is de onderzijde van het Hollandveen aangetroffen op een diepte tussen 2,10 en 2,25 m –NAP. Het bovenste deel van het veenpakket bleek in deze onderzoeken gemoerd dan wel weggeërodeerd. Dit is op de kaart aangeduid met blauwe en respectievelijk gele stippen. In twee booronderzoeken werden deze afzettingen geheel niet waargenomen (rode stippen). Hier is sprake van mariene erosie vanuit de oostelijk gelegen voormalige geul. Daarmee is aangetoond dat de erosie van dit laagpakket binnen het centrum van het dorp omvangrijker kan zijn dan is vast te stellen op basis van de geologische kaart. Het is echter zeker niet uitgesloten dat delen van het veen in het komgebied (groene zone) niet door mariene erosie of moernering zijn aangetast en daarmee nog intact zijn. Daarom zal in dit gebied de intactheid van het veen met booronderzoek moeten worden vastgesteld. Uitgaande van een intact Hollandveen Laagpakket, gelden in het komgebied de dan ook de hierboven genoemde verwachtingen voor de Bronstijd, IJzertijd en Romeinse Tijd.

Mogelijk aan te treffen vindplaatsen uit deze perioden kunnen bestaan uit rurale nederzettingsterreinen: boerderijen (houten palen en paaltjes, greppelstructuren, afvalkuilen, waterputten, paalgaten), infrastructuur, aardewerk, botmateriaal, bewerkte natuursteen (vuursteen, maalstenen). De omvang van deze vindplaatsen varieert sterk en is afhankelijk van de aard van de vindplaats.

4.4 Laagpakket van Walcheren – Vroege en Late Middeleeuwen, Nieuwe Tijd – Bijlage 3, 4 en 5

Het onderzoeksgebied is gelegen op het voormalige eiland Wolfaartsdijk dat in de 10^e eeuw deel uit maakt van de Sint Baafsgoederen. Het gebied raakt in 1134 overstroomd ten gevolge van een grote stormvloed, maar wordt kort daarna opnieuw ingepolderd. Historische bronnen geven aan dat het gebied aan het einde van de 12de eeuw opnieuw beschikbaar is voor landbouw. In 1334 komt het gebied opnieuw onder water te staan ten gevolge van een grote stormvloed, maar is opnieuw bedijkt

tegen het einde van de 14de eeuw. Met uitzondering van het jaar 1953 is het gebied niet opnieuw overstroomd.

Voor de Vroege Middeleeuwen, de periode van 450 tot ca. 1000 na Chr., geldt een lage verwachting voor het aantreffen van vindplaatsen. In deze periode was het gebied nog een uitgestrekt getijdengebied zonder bescherming van dijken en daarmee minder geschikt voor bewoning. Tevens waren hier geen natuurlijke verhogingen aanwezig (zoals kreekruggen) die gunstig waren voor bewoning. Dit betekent dat bewoning uitsluitend plaats kon vinden op kunstmatig opgeworpen verhogingen.

Voor de Late Middeleeuwen (tussen ca. 1000 en 1500) geldt dat vanaf de tijd dat het gebied bezit van de Sint Baafsadbij (eind 10de eeuw) er bedijkingen kunnen zijn uitgevoerd waarmee bewoning van het gebied aannemelijk is. Over deze vroegste bedijkingen, de ligging en omvang, is echter niets bekend, evenals over de bewoningscentra in deze polder(s). Wel dateren de één of meerdere voormalige mottes in het centrum van het huidige Wolphaartsdijk vermoedelijk uit de 12de eeuw. Dit betreft een afgegraven motte op de kruising van Van der Baanstraat en de Vliedbergstraat, een mogelijke motte op de plaats van het latere kasteel ("Steenenhof") aan de Oostkerkestraat-Wolfertsplein, en een mogelijke motte op de plaats van de huidige kerk (Bijlage 3). Het kerkterrein is aanzienlijk hoger gelegen dan de omgeving. In de stormvloed van 1134 overstroomde het gebied, maar nadien werd het weer geschikt gemaakt voor landbouw en bewoning. De aanleg van de huidige Oosterlandpolder, het gebied ten noorden van de huidige Molendijk en Noorddijk, volgde echter in 1370 nadat het in 1334 was overstroomd.

In de 13de-14de eeuw werd op de locatie van het voormalige gemeentehuis De Griffioen en het westelijk gelegen Wolfertsplein een kasteel of stenen huis gebouwd (Bijlage 3). De voorganger van de huidige kerk dateerde waarschijnlijk uit de 13de eeuw. In hoeverre het gebied bewoond was rondom deze sites vanaf de 12^e eeuw en wat de exacte begrenzing hiervan is, kan op basis van de bekende en beschikbare data niet worden vastgesteld. Hierdoor geldt een hoge verwachting voor de Late Middeleeuwen in het onderzoeksgebied binnen de Oosterlandpolder. Voor het gebied ten zuiden van de Molendijk en de Noorddijk geldt dat dit in de 16de en 17de eeuw werd ingepolderd. In het gebied ten oosten van de Lepelstraat, ten zuiden van de Noorddijk en ten noorden van de Frederikstraat lag in de Late Middeleeuwen mogelijk reeds een haven (Bijlage 3).

In de Nieuw Tijd tot 1800 (Bijlage 4) concentreert de bewoning zich rond de Hoofdstraat, de Friesestraat, de zuidelijke delen van Nazareth en de Papestraat, het oostelijk deel van de Molendijk (aan de zuidzijde), ten westen van de Lepelstraat en bij de overgang Frederikstraat-Oude Kade. De haven is vermoedelijk in de 16de eeuw maar zeker in de 17de eeuw opgeheven. De laatmiddeleeuwse kerk werd in 1572 verwoest door de Geuzen en daarna weer opgebouwd op dezelfde plaats. Het laatmiddeleeuwse kasteel aan het Wolfertsplein was in deze periode vermoedelijk nog slechts een ruïne of geheel gesloopt. Aan de Molendijk is in de 18de eeuw een molen gelegen op de plaats van de huidige molen De Hoop.

Voor de 19de eeuw geldt dat er een nauwkeurig beeld is van de bewoning in deze periode (Bijlage 5). Dit concentreert zich dan vooral rond de Hoofdstraat, Nazareth, de Lepelstraat en het westelijk deel van de Noorddijk. Ook is wat verspreide bebouwing gelegen aan de Friesestraat, het zuidelijk deel van de Papeweg, het westelijk deel van de Molendijk en de Frederikstraat-Dooldijk. Aan de Molendijk is de in 1808 gebouwde molen De Hoop gelegen.

Complexen uit de Late Middeleeuwen en de Nieuwer Tijd die aangetroffen kunnen worden zijn eenvoudige nederzettingsterreinen: houtbouw, afvalputten (beerputten), waterputten, gebruiksmateriaal zoals dierlijk bot, glas, metaal en natuursteen en complexere nederzettingsterreinen: huizen (zowel houtbouw als baksteenbouw), afvalputten, waterputten, weginfrastructuur (o.a. verharding en/of greppels), gebruiksmateriaal zoals dierlijk bot, aardewerk, glas, metaal en natuursteen. Tevens kunnen aan de haven gerelateerde resten worden aangetroffen, zoals beschoeiingen, kademuren en aanlegsteigers.

5 Conclusie

In de bovenstaande hoofdstukken is de archeologische verwachting van de bebouwde kom van Wolphaartsdijk, het voormalige Oostkerke, beschreven aan de hand van beschikbare literatuur, oud kaartmateriaal en eerder uitgevoerd archeologisch onderzoek. Daarnaast is de geogenese en geomorfologie van het gebied bestudeerd om een inschatting te maken van het archeologisch potentieel van vooral de periodes die historisch niet of nauwelijks gedocumenteerd zijn.

Uit het onderzoek is naar voren gekomen dat het onderzoeksgebied in zone is gelegen waar geologische en landschappelijke fenomenen sterk bepalend zijn geweest voor enerzijds de mogelijke nederzettingskeuze en voor anderzijds hetgeen nog rest van de mogelijk aanwezige archeologische niveaus. Zo is het niveau waarop vindplaatsen uit de vroege prehistorie tot en met het Midden-Neolithicum aanwezig kunnen zijn, het pleistocene dekzand, in het grootste deel van het onderzoeksgebied weggeërodeerd. Alleen in het noordelijk deel kunnen eventueel nog vindplaatsen op dit niveau gelegen zijn. Voor het Laat-Neolithicum tot en met de Romeinse Tijd geldt dat plaatselijke erosie door een jongere getijdengeul de niveaus waarop vindplaatsen uit deze perioden gelegen kunnen zijn (Hollandveen Laagpakket en Laagpakket van Wormer) heeft weggeslagen.

Het onderzoek heeft aangetoond dat de omgeving van onderzoeksgebied na de Romeinse Tijd vaak ongunstig is geweest voor menselijke bewoning. Tot aan de Late Middeleeuwen (eind 10de eeuw) stond het gebied bloot aan de zee en was bewoning nauwelijks mogelijk. In deze tijd is een dik pakket mariene sedimenten (zand en klei) op het veen afgezet. Hierna werd het bedijkt maar ook meerdere malen wederom overstroomd. Ook van deze overstromingen zijn sedimenten in de ondergrond aanwezig. Vanaf de 10de eeuw is het gebied geëxploiteerd, al zal bewoning slechts sporadisch zijn geweest. Vanaf de 12de eeuw, maar mogelijk ook eerder, wordt de regio op grote schaal bedijkt en neemt de bewoning steeds meer toe.

Op basis van literatuuronderzoek, oud kaartmateriaal en archeologisch onderzoek is in beeld gebracht bewoning van Wolphaartsdijk in de perioden 1000 tot 1500, 1500 tot 1800 en 1800 tot 1900 te reconstrueren, met als uiteindelijke doel het gemakkelijker kunnen inschatten van de mogelijk aanwezige archeologische waarden en het historisch grondgebruik.

Bronnen

Literatuur

Alkemade, M., M. Geerts & R.M. van Dierendonck (red.), 2008. Archeologie naar deltagoogte. Een onderzoek naar de Zeeuwse archeologiebeoefening, Middelburg.

Baan, J. van der, 1866. Wolphaartsdijk geschetst als eiland en ambachtsheerlijkheid als burgerlijke en kerkelijke gemeente van de vroegste tijden tot op heden, Goes.

Barth, A., & F. de Klerk, 1993. De toponymie van Wolphaartsdijk, (Publicatie van de archiefdienst nr. 36) Goes.

Barth, A., & F. de Klerk, s.d. Hoofdlijnen van de geschiedenis van Goes, Gemeentelijke Archiefdienst van Goes, Goes.

Berendsen, H.J.A., 2000. Landschappelijk Nederland, (Fysische Geografie van Nederland), Assen.

Berendsen, H.J.A., 2004. De vorming van het land, (Fysische geografie van Nederland) Assen.

Blonk-van der Wijst, D. & J., 2010. Zelandia Comitatus. Geschiedenis en Cartobibliografie van de provincie Zeeland tot 1860. Utrechtse Historisch-Cartografische Studies 11, Houten.

Broecke, J.P. van den, 1978. Middeleeuwse kastelen van zeeland. Bijzonderheden over verdwenen burchten en ridderhofsteden, Delft.

Brugman, B.A., R.M. van Heeringen & R. Schrijvers, 2011. Archeologiebeleid gemeente Goes, Deel B: Toelichting beleidskaart, Vestigia Archeologie & Cultuurhistorie, Rapport V703 (deel B), Amersfoort.

Coppens, E., 2016. Wolphaartsdijk Hoofdstraat 53. Gemeente Goes. Archeologisch Bureauonderzoek en Inventariserend Veldonderzoek door middel van verkennende boringen, Artefact! Rapport 239, Zaamslag.

Dekker, C., 1971. Zuid-Beveland: de historische geografie en de instellingen van een Zeeuws eiland in de Middeleeuwen, Assen.

Dekking, A.J., J.P. Thole, & A.E.M. de Monye, 1974. Wolphaartsdijk. Onderzoek naar de ruimtelijke karakteristiek en naar enige daarmee verband houdende sociaal- culturele en –economische omstandigheden ter plaatse, in opdracht van Burgemeester en Wethouders van Goes, Architecten- en Ingenieursbureau Pennink, Amsterdam/Middelburg.

Driel, L. A. van, A. Steketee, 1996. Zeeuwse Plaatsnamen. Van Aardenburg tot Zonnemaire, Vlissingen.

Foto-atlas Zeeland, Robas producties/Topografische Dienst Den IJp, 1989.

Foto-atlas Zeeland 2003. Uitgeverij De 12 Provinciën, 2004.

Grote Historische topografische Atlas 1904/1916, Uitgeverij Nieuwland, Tilburg, 2006.

- Heerebout, G.R., 2007. Het ambachtsherenhuis van Wolphaartsdijk en een eruit afkomstige deuromlijsting, *De Schalm*, infoblad voor Wolphaartsdijk en Oud-Sabbinge en bijbehorende buitengebied, nr. 4-2007, Wolphaartsdijk, 27-30.
- Hessing, W.M.A, M.M.M. Alkemade, R.M. van Heeringen, R. Schrijvers & R.M. van Dierendonck, 2008. Archeologie naar Deltahoogte. Een onderzoek naar de Zeeuwse archeologiebeoefening, Provincie Zeeland, Zierikzee.
- Jongepier, J., 1995. Zeeland in de prehistorie, Middelburg.
- Koeman, C., J.C. Visser, 1992. De stadsplattegronden van Jacob van Deventer.
- Krogt, P. van der, 2010. Joan Blaeu Atlas Maior of 1665. De Lage Landen. Belgica regia en Belgica foederata, Kerkdriel.
- Kuipers, J.J.B., R.J. Swiers, 2005. Het verhaal van Zeeland, Hilversum.
- Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie versie 3.3, 2013. Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen, Den Haag.
- Mulder, E.F.J. de, M.C. Geluk, I.L. Ritsema, W.E. Westerhof & T.E. Wong, 2003. De ondergrond van Nederland. Groningen.
- Murre, J.M.C., 2008. Oud-Sabbinge. 800 jaar Sabbinge, 1208-2008. Vereniging Gemeenschap Wolphaartsdijk, Wolphaartsdijk.
- Polderman, T., 2001. Zeeland in de Vroege Middeleeuwen, Middelburg.
- Provinciaal Blad van Zeeland, nr. 2704, 22 oktober 2014, Provincie Zeeland, 2e Rectificatie aanvullende richtlijnen voor archeologisch onderzoek in de provincie Zeeland 2014. Besluit van gedeputeerde staten van Zeeland van 14 oktober 2014, houdende wijziging regeling aanvullende richtlijnen voor archeologisch onderzoek in de provincie Zeeland.
- Ras, J., Aanvullende Archeologische Inventarisatie Bouwlocatie Wolfertsplein, Wolphaartsdijk, (SOB Research Rapport), Heinenoord.
- Rummelen, F.F.F.E. van, 1978a. Geologische Kaart van Nederland, Beveland, 1:50.000. Rijks Geologische Dienst, Haarlem.
- Rummelen, F.F.F.E., 1978b. Toelichtingen bij de Geologische Kaart van Nederland 1: 50.000, Blad Beveland, Haarlem.
- Sier M.M. (ed.), 2003. Ellewoutsdijk in de Romeinse Tijd, (ADC-rapport 200), Amersfoort.
- StiBoKa, 1987. Bodemkaart van Nederland, kaartblad 48 Oost-Middelburg, Schaal 1:50.000.
- StiBoKa, 1986. Geomorfologische Kaart van Nederland, kaartblad 48 (gedeeltelijke) – 42 (gedeeltelijk) – 47 (gedeeltelijk) Middelburg – Zierikzee - Cadzand, Schaal 1:50.000.

Vos, P.C., & R.M. van Heeringen, 1996. Holocene geology and the occupation history of the Province of Zeeland (SW Netherlands). In: Mededelingen Rijks Geologische Dienst 59, Rijks Geologische Dienst, Haarlem.

Warning, S., 2009. Plangebied Oostkerkestraat 30 t/m 44, Wolphaartsdijk, gemeente Goes; archeologisch vooronderzoek: een bureauonderzoek met veldtoets, RAAP – Notitie 3267, Weesp.

Wilderom, M.H., 1968. Tussen Afsluitdammen en Deltadijken. Deel III. Midden-Zeeland (Walcheren en Zuid-Beveland), Middelburg.

Websites

Actueel Hoogtebestand Nederland: <http://www.ahn.nl>

Archeologisch Informatiesysteem Archis2/3: <http://www.cultureelerfgoed.nl>

DINO-loket: <http://www.dinoloket.nl>

Gemeentearchief Goes: <http://www.goes.nl/gemeentearchief>

Geoloket Provincie Zeeland: <http://zldags.zeeland.nl/geoweb/geowebinternet/web>

GIS-server Provincie Zeeland - zldags.zeeland.nl/ArcGIS/services

Heemkundige kring de Bevelanden: <http://www.hkdebevelanden.nl>

Het geheugen van Nederland: <http://www.geheugenvannederland.nl>

Verklarende Woordenlijst

Afkortingen

AB	Archeologische Begeleiding
AMK	Archeologische Monumentenkaart
ARCHIS	ARChEologisch Informatie Systeem Archis 2
BP	before present (voor heden); C ₁₄ jaren; het nulpunt 'heden' is hierbij volgens internationale afspraak gesteld op 1950 (n.Chr.); de werkelijke kalender- of zonnejaren (gekalibreerde C ₁₄ -jaren) zijn weergegeven in jaren v.Chr. en n.Chr.
C ₁₄	koolstof 14, isotoop van het normale koolstof 12; radioactief element dat voor dateringsmethoden gebruikt wordt.
IKAW	Indicatieve Kaart Archeologische Waarden
IvOb	Inventariserend Veldonderzoek door middel van boringen
IvOp	Inventariserend Veldonderzoek door middel van proefsleuven
KNA	Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie
-mv	Beneden maaiveld
NAP	Nieuw Amsterdams Peil
n. Chr.	na Christus
ROB	Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek
RCE	Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
RGD	Rijks Geologische Dienst (tegenwoordig onderdeel van TNO-NITG Bodem)
SCEZ	Stichting Cultureel Erfgoed Zeeland
StiBoKa	Stichting Bodem Kartering (tegenwoordig onderdeel van Alterra Wageningen)
v. Chr.	voor Christus

Woordenlijst

Antropogeen	door menselijk handelen
ARCHIS	het geautomatiseerde Archeologisch Informatiesysteem voor Nederland. Dit bestaat uit een databank waarin allerlei gegevens over archeologische vindplaatsen en terreinen in Nederland zijn opgeslagen, daterend van de Prehistorie tot de Nieuwe Tijd.
AMK	Een digitaal bestand van alle bekende behoudenswaardige archeologische terreinen in Nederland dat door de RCE in samenwerking met de desbetreffende provincie is opgesteld. Op de kaart staan terreinen met archeologische status aangegeven. De kaart baseert zich op gegevens uit ARCHIS. Statustoekenning vindt plaats nadat het terrein is getoetst aan een aantal door de RCE gehanteerde criteria (kwaliteit, zeldzaamheid en contextwaarde).
Erosie	verzamelnaam voor processen die het aardoppervlak aantasten en los materiaal afvoeren. Dit vindt voornamelijk plaats door wind, ijs en stromend water
Geul	rivier- of kreekbedding
Holoceen	geologisch tijdvak, vroeger Alluvium genoemd, binnen het Quartair, van ongeveer 10.000 jaar geleden tot nu, met daarin o.a. het Mesolithicum, Neolithicum, de Bronstijd, de IJzertijd, de Romeinse tijd en de historische tijd.
IKAW	de zogenaamde archeologische verwachtingskaart. Deze geeft een gebiedsindeling in drie categorieën weer op basis van de verwachting van archeologische vondsten (gebieden met een lage, midden, dan wel hoge – archeologische verwachting). De kaart is voornamelijk gebaseerd op het bodemtype.
In situ	bewaard gebleven op de oorspronkelijke plaats. Dit met name met betrekking tot onverstoorde archeologische sporen en vondsten
Kwartair	geologische periode van 2 miljoen jaar geleden tot nu, de tijd van het menselijk leven op aarde, omvattend het Pleistoceen en het Holoceen.
Moernering	veenafraving, hoofdzakelijk ten behoeve van zoutwinning en de winning van brandstof (turf)
OM-nummer	Het landelijk registratienummer ten behoeve van archeologisch onderzoek, uitgegeven door het Centraal Informatiesysteem.
Pleistoceen	geologisch tijdvak binnen het Quartair, van ongeveer 2 miljoen jaar geleden tot 10.000 jaar geleden, met daarin o.a. de eerste mensensoorten en het Paleolithicum (oude steentijd).

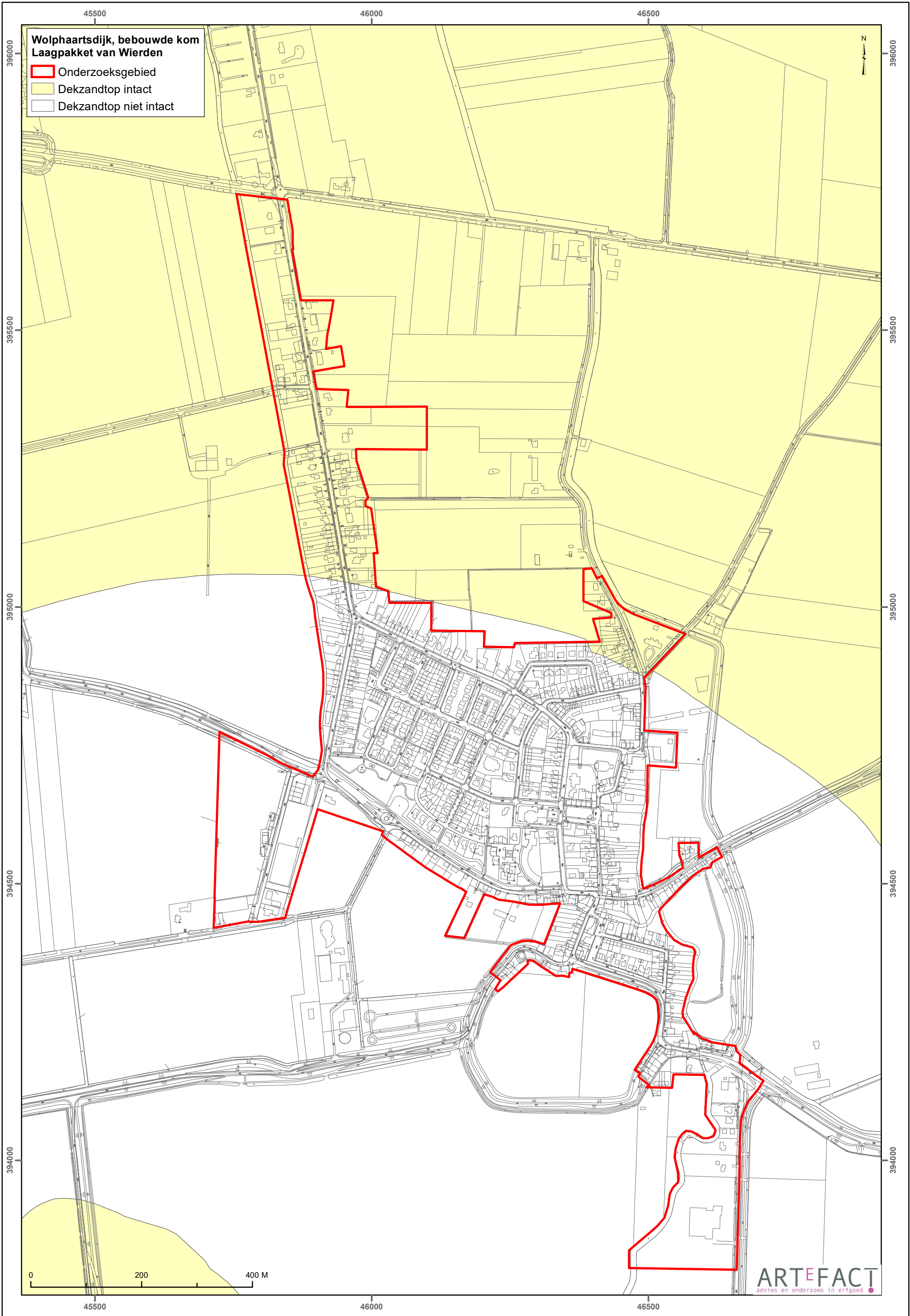
Prehistorie	dat deel van de geschiedenis waarvan geen geschreven bronnen bewaard zijn gebleven.
Regressiefase	periode waarin de zee-invoed afneemt (als gevolg van een daling van de zeespiegel of als gevolg van sluiting van strandwallencomplex) na een transgressiefase
Sediment	afzetting gevormd door bezinksel of neerslag
Site	een plaats waar in het verleden menselijke activiteiten hebben plaatsgevonden.
Tertiair	geologische periode van 65-2 miljoen jaar geleden, waarin zich de belangrijkste ontwikkelingen van de zoogdieren voordeden.
Transgressiefase	fase waarin de invloed van de zee zich in het binnenland uitbreidt (als gevolg van stijging van de zeespiegel of als gevolg van erosie van het strandwallencomplex)
Vindplaats	Een ruimtelijk begrensd gebied waarbinnen zich archeologische informatie bevindt (monument, type monument, aard archeologische waarde, archeologische indicatie).
Vondst	Alle soorten mobilia: roerende of roerend geraakte onderdelen van onroerende goederen afkomstig van archeologisch veldwerk of uit bestaande collecties.
Weichselien	Geologische periode (laatste ijstijd, waarin het landijs Nederland niet bereikte) ca. 120.000-10.000 jaar geleden.

Tijdstabel

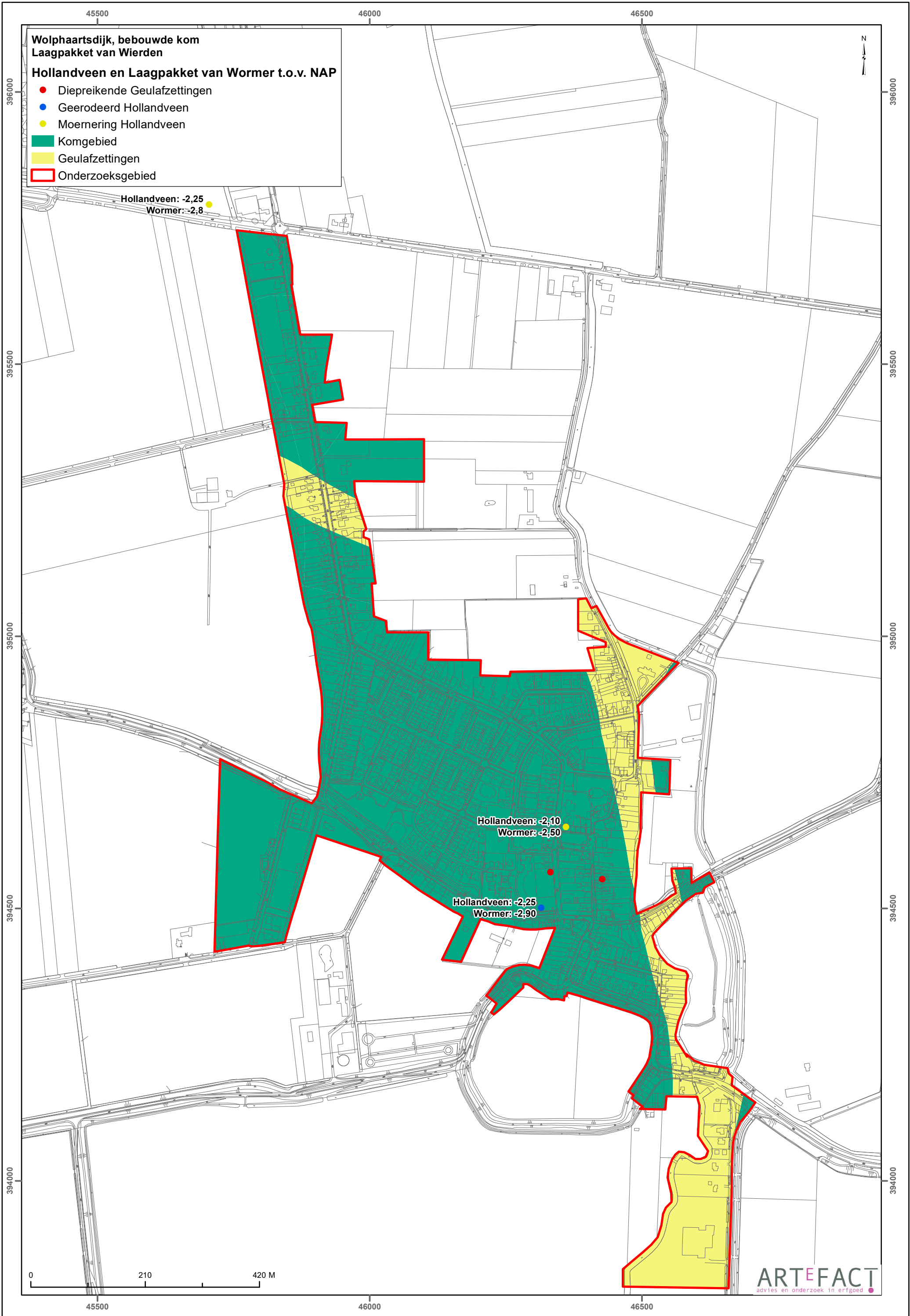
Tijdstabel Holoceen. Bron: Deebe et. al. 2005.

Cal. jaren v/n Chr	¹⁴ C jaren voor heden	Geologische perioden		Pollen zones	Archeologische perioden
-1950	0	Laat	Subatlanticum	Vb2	Moderne tijd
-1500	-500				Laat
-1000	-1000			Vb1	Middeleeuwen
-500	-1500				Vroeg
0	-2000			Va	Romeinse tijd
-500	-2500				Laat
-1000	-3000				IJzertijd
-1500	-3500			IVb	Midden
-2000	-4000				Vroeg
-2500	-4500	Midden	Subboreaal	IVa	Laat
-3000	-5000				Midden
-3500	-5500			III	Vroeg
-4000	-6000				Laat
-4500	-6500			II	Midden
-5000	-7000				Vroeg
-5500	-7500			I	Laat
-6000	-8000				Midden
-6500	-8500			LW III	Vroeg
-7000	-9000				Laat
-7500	-9500	Vroeg	Boreaal	LW II	Midden
-8000	-10000				Vroeg
-8500	-10500			LW I	Laat
-9000	-11000	Pleistoceen	Laat-Glaciaal	LW I	Laat-Paleolithicum
-9500	-11500				
-10000	-12000				

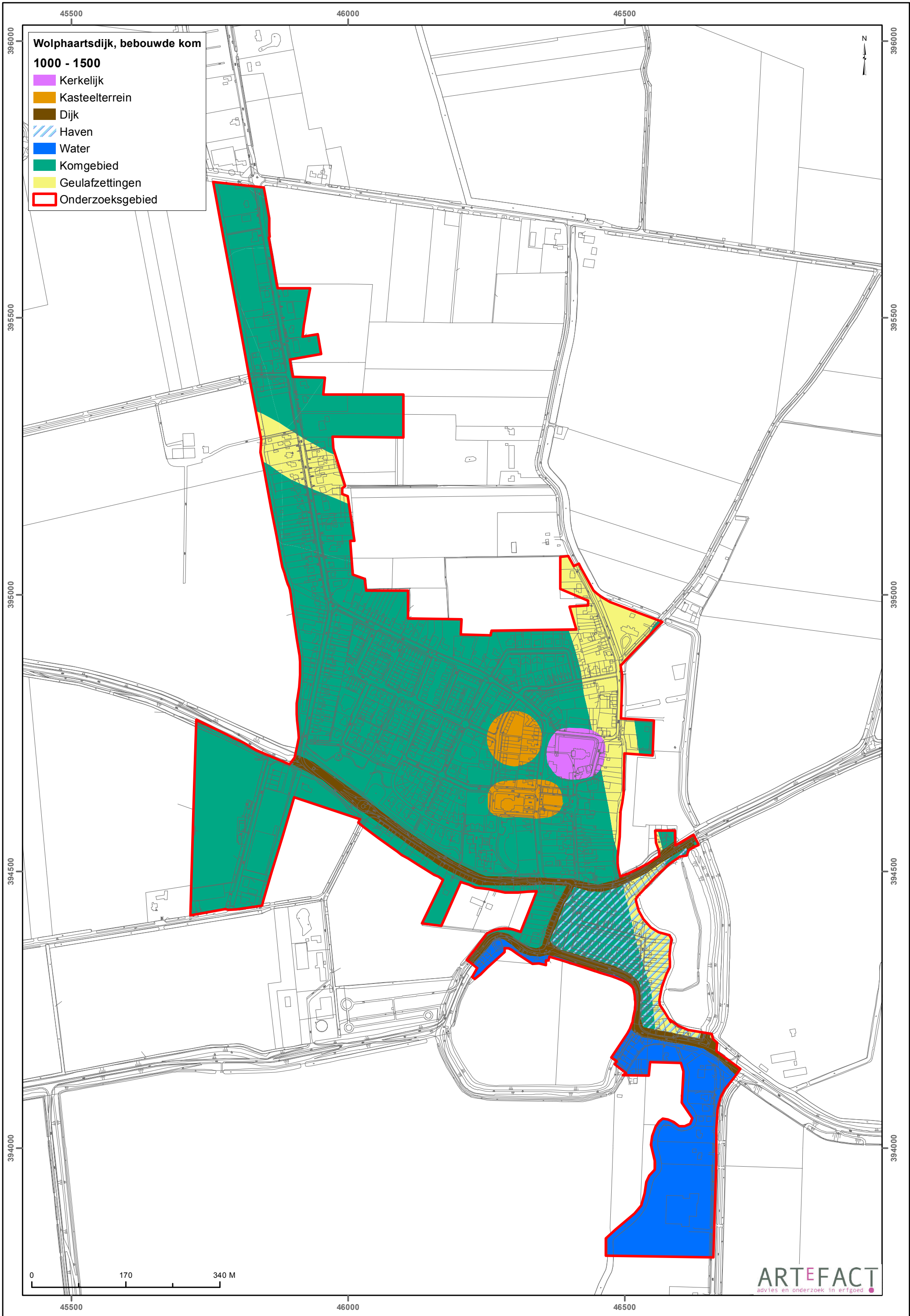
Bijlage 1 Verwachtingskaart Paleolithicum – Midden-Neolithicum

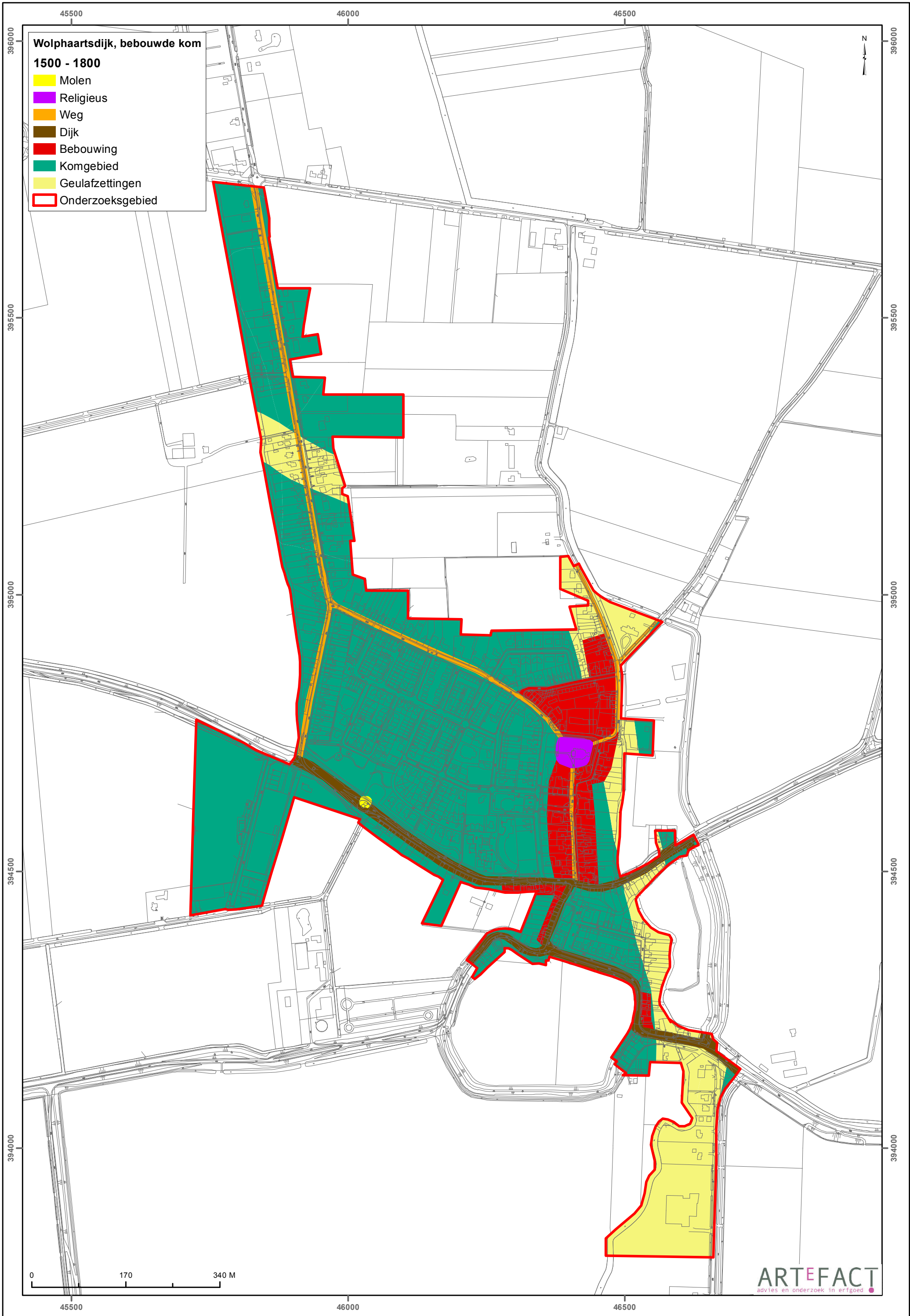
Bijlage 2 Verwachtingskaart Laat-Neolithicum – Romeinse Tijd

Bijlage 3 Verwachtingskaart Late Middeleeuwen

Bijlage 4 Verwachtingskaart 1500 – 1800

Bijlage 5 Verwachtingskaart 1800 – 1900

